

OY VA SARIQ CHAQA

Roman

Birinchi bob

Charlz Striklend bilan tanishgan vaqtimda, gapning rostini aytadigan bo'lsam, uning qandaydir favqulodda odamligi xayolimga ham kelmagandi. Endilikda esa uning ulug'ligini biror kimsa inkor eta olmasa kerak. Men bu o'rinda nom qozongan siyosatdon yoxud mashhur sarkardaning ulug'ligini ko'zda tutayotganim yo'q. Bu narsa ko'proq odamning o'ziga emas, balki shart-sharoitga va u yashaydigan makonga bog'liq. Vaziyatning o'zgarishi tufayli uning mashhurligi ko'pincha o'z-o'zidan qumga singgan suvday yo'qolib ketishi hech gap emas. Bosh ministr egallagan mansabisiz ezma maqtanchoqqa, general esa armiyaciz bor-yo'g'i mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan sherga aylanadi. Charlz Striklendning ulug'ligi esa haqiqiy ulug'likdir. Sizga uning san'ati yoqmasligi mumkin, lekin shunda ham loqayd munosabatda bo'lolmaysiz. U sizni qoyil qoldiradi, o'ziga jalb etadi. Uni mazax qilishgan vaqtlar orqada qolib ketdi. San'atkorga xos nuqsonlar ham fazilatlariga qo'shimchaday tuyuladi. To'g'ri, bu rassomning san'atdagi o'rni borasida hali-hanuz bahslar davom etmoqda, ko'klarga ko'tarib maqtash qanchalik asossiz bo'lsa, uni qoralovchilar ham, unga mensimay munosabatda bo'luvchilar ham shunchalik asossizdirlar. Uning asarlari dahoning ijodiyoti ekanligi shubhasiz. San'atdagi eng muhim narsa deb ijodkor shaxsiyatini tushunaman, agar u original bo'lsa, barcha nuqsonlarini kechirishga tayyorman. Velaskes rassom sifatida, ehtimol, El Grekdan yuqoriroq bo'lgandir. Lekin uning asarlariga ko'nikib qalamizda, ehtirosli va o'z qalbining mangu fidoyiligini ko'rsatgan durdonalarini unchalik ham qadrlayvermaymiz. Artist, rassom, shoir yoki sozanda o'zining ko'tarinki va ulug'vor san'ati bilan estetik tuyg'uning ehtiyojini qondiradi, lekin bu qoniqish jinsiy instinktga o'xshab ketadi. Uning siri bamisoli sarguzasht romanlarday kishini o'ziga tortadi. Bu xuddi koinot sirlariday anglab bo'lmas jumboqdir. Striklendning eng arzimasday tuyuladigan asarlari ham rassomning o'ziga xos, murakkab, azob-uqubatlilar bilan to'la shaxsiyati to'g'risida ko'p narsalarni ayta oladi. Ular rassomning asarlari unchalik didiga o'tirishmaydigan odamlarni ham befarq qoldirmaydi, uning hayoti, xarakterining o'ziga xos tomonlariga qiziqish uyg'otadi.

Striklend vafotining to'rt yilligi arafasida Moris Gyurening "Merkyur de Frans"da e'lon qilingan maqolasi bu rassomni unutilib ketishdan saqlab qoldi. Ko'pgina taniqli adabiyotchilar Gyure ochgan so'qmoqdan yurishdi. Ancha vaqtlargacha Frantsiyada birorta tanqidchining rassom haqidagi fikrlariga unchalik qo'shilishmadi. Tanqidchining fikrlari g'alati tuyuldi. Lekin keyinroq maydonga kelgan ishlar Gyurening haqligini ko'rsatdi. Shu ma'noda Charlz Striklendning shuhrati frantsuz qo'ygan poydevorga

asoslanadi, deb bemaolol aytish mumkin. Bu shuhrat san'at tarixidagi eng romantik epizodlardan biridir. Lekin men Charlz Striklend san'atini tahlil qilmoqchi emasman, uning shaxsiyatini ochadigan qirralari to'g'risidagina to'xtalmoqchiman. San'atning o'ziga xos xususiyatlarini bilmaydigan odamlar rassomchilikda muqarrar ravishda hech narsaning fahmiga borishmaydi va shu boisdan bunday asarlarni miq etmay tomosha qilganlari ma'qul deb fikr yuritadigan rassomlarga qo'shila olmayman. San'atga hunar deb qarash, uni faqat hunarmand odamlargina tushunadi, deyish tamomila xatodir. San'at tuyg'ularni namoyish etish shakli, tuyg'u esa hamma tushunadigan tilda ifodalanadi. San'at texnologiyasini amaliy jihatdan unchalik tushunmaydigan tanqidchilik esa hech qachon salmoqliroq gap ayta olmaydi, degan fikrga qo'shilaman. O'zimning esa rassomchilik sohasida hech narsaga aqlim yetmaydi. Baxtinga bunday xatarli sarguzashtni boshlashning zaruriyati ham yo'q. Zero, mening do'stim, talantli adib va ajoyib rassom, janob Eduard Leggat o'zining mo'jazzgina kitobida Striklend ijodini mufassal tahlil etgan. Mazkur kitob Angliyaga qaraganda Frantsiyada ko'proq muvaffaqiyat qozongan va men uni san'at asarlarini nozik his etish va nazokatli uslubda yozishning ajoyib namunasi degan bo'lardim.

Moris Gyure o'zining mashhur maqolasida keng ommada qiziqish va ishtiyok uyg'otish uchun Striklendning hayotiy yo'li to'g'risida maroq bilan hikoya qiladi. San'atni yuksak ehtiros bilan sevgan Gyure chinakam, favqulodda o'ziga xos talantning qadriga yetadiganlarning e'tiborini o'ziga qaratishga harakat qildi. Ajoyib jurnalist bo'lganligi tufayli, maqsadga tezroq erishish uchun odamlarni qiziqitira oldi. Striklend bilan qachonlardir uchrashgan, u Londonda istiqomat qilgan paytidan biladigan, yozuvchilar Monmantrda yonma-yon o'tirgan rassomlar omadsiz va shunchaki bir suratlash deb yurgan odamlari chinakam daho rassom bo'lib chiqqanidan behad hayratlanardilar. Frantsiya va Amerikadagi jurnallarda rassom to'g'risidagi maqolalar bodrab chiqdi. Bu maqolalardagi xotira va maqto'vlar xuddi olovga kerosin sepgandek, ommaning rassomga qiziqishini yanada avj oldirardi. Mavzu g'oyat qiziqish uyg'otadigan mavzu edi. Tirishqoq Veybrext-Rotgolts o'zining salmoqli monografiyasida Striklend to'g'risida fikr bildirilgan ishlarning uzundan-uzoq ro'yxatini keltiradi.

Inson tabiatida afsonalar to'qishga ishtiyok kuchli bo'ladi. Shuning uchun ham odamlar o'zlariga o'xshagan kishilarning hayoti to'g'risida hammani hayron qoldiradigan va sirli hikoyalar to'qishga intilishadi. Keyinchalik o'zlari to'qishgan afsonalarga o'zlari ham ishonib qolishadi. Bu o'rtamiyona hayotga qarshi romantikaning isyonidir.

Hayoti to'g'risida afsonalar to'qilgan odam esa mangu'likka daxldor bo'lib qoladi. Hazilkash faylasuf insoniyat janob Uolter Reli tamomila yangi joylarga ingliz bayrog'ini tikkanini emas, balki malikaning oyoqlari ostiga yomg'irpo'shini tashlagan vaqtni ehtiromlar bilan eslaydi, deb kulgan edi. Charlz Striklend xilvatda hayot kechirgandi. Uning do'stlaridan dushmanlari ko'proq edi. Shuning uchun rassom haqida fikr bildirganlar o'zlarining uzuq-yuluq xotiralari yoniga turli-tuman to'qimalar qo'shganlar. Holbuki, rassom to'g'risida biladigan o'sha narsalari ijodkor shaxsiyatini romantik tarzda hikoya qilish imkonini berardi. Uning hayotidagi juda ko'p narsalar g'alati va qo'rqinchli edi, qiyofasi doimo jazavaga tushgan holatda bo'lardi. Qismat uning boshiga g'oyat og'ir ko'rgiliklarni yog'dirgandi. U to'g'risidagi afsonalar asta-sekin shu qadar keng yoyilib ketdiki, aqli raso tarixchi hech qachon unga suyanishni o'ziga ravo ko'rmaydi.

Lekin taqvodor Robert Striklend aqli raso tarixchi emasdi. U, chamasi, o'z otasining tarjimai holini, "tarqalib ketgan ba'zi noaniqliklarni tushuntirish, hayotining ikkinchi qismidagi" hozirda ham barhayot kishilarga ko'p iztiroblar keltirgan "tafsilotlarini izohlash" uchun yozgan ko'rinadi. Albatta, mazkur kitobda hikoya qilingan juda ko'p narsalar mo'tabar xonadonni xijolatda qoldirdi. Striklend — o'g'ilning asarini o'qib men rosa kuldim. U g'oyatda zerikarli va sayoz yozilganligiga ham xursand bo'ldim. Robert Striklend o'z asarida rassomni g'amxo'r er va ota, oqko'ngil, mehnatsevar va yuksak axloqli odam sifatida tasvirlagandi. Hozirgi davrda cherkov xizmatchisi bo'lgan muallif matnni tahlil etish sohasida mahorat ko'rsatadi. Ruhoniy Striklend otasi hayotidagi barcha faktlarni hurmatli o'g'ilning manfaatlariga moslashtirgan, kelajakda cherkov hayotida yuqori martabalarga erishishiga yordam beradigan qilib o'zgartirgan. Men xayolan uni yo'g'on gavdasiga ruhoniylar kiyimini kiyib

olgan holda tasavvur qildim. Hayiqmay amalga oshirilayotgan bu ish g'oyat xatarli edi. Yangi afsona ota shuhratining oshishiga olib keldi. Zero, rassom shaxsiyati tufayli Striklend san'atidan shu vaqtgacha ko'ngli to'lmaganlar ham yo'q emasdi. Uning o'limiga ba'zilarining rahmi keldi. O'g'ilning yaxshi niyat bilan qilgan harakatlari g'alati bir tarzda otasining ixlosmandlarining ko'nglini ancha sovutdi. Striklendning eng yaxshi asarlaridan biri hisoblanuvchi "Samariyalik xonim" rassomning yangi tarjimai holi tufayli boshlangan bahsdan keyin bundan to'qqiz oy oldin taniqli kolleksioner sotib olgan narxdan 235 funtga arzonlashgani tasodifiy emas. Tez orada kolleksioner vafot etgach, bu rasm kimoshdi savdosiga chiqarib yuborildi.

Ehtimol, Striklend san'atiga o'ziga xoslik va o'ta jozibadorlik yetishmas. Agar falsafa doktori Veytbrext-Rotgolts kitobi o'z vaqtida chiqmaganda, balki san'at shinavandalarining rassom asarlari haqidagi barcha shubhayu gumonlari tarqamagan bo'larmidi?!

Doktor Veytbrext-Rotgolts inson zotining butun turish-turmushi zalolatdan iboratdir degan aqidaga rioya qiluvchi tarixchilar maktabiga mansubdir. Albatta, bu maktab namoyandalari favqulodda va romantikaga moyil odamlarni himmat egalari va namuna sifatida ko'rsatishni afzal biluvchilarga qaraganda kitobxonga ko'proq mamnuniyat bag'ishlaydi. Masalan, meni Antoniy bilan Kleopatrani faqat moddiy manfaatlarga birlashtirguday bo'lsa juda xafa bo'lardim. To'g'ri, Tiberiy qirol Georg V ga qaraganda yaxshiroq hokimi mutlaq bo'lganligiga ishonishim uchun favqulodda ishonchli dalillar kerak bo'ldi.

Doktor Veytbrext-Rotgolts yaxshi niyatlar bilan tarjimai hol yozgan Robert Striklendni shunday iboralar bilan ta'zirini berdiki, ruhoniyya beixtiyor rahmingiz keladi. Uning nazokatini mug'ambirlik, mujmal mulohazalarini qip-qizil aldamchilik, atayin indamay o'tilgan joylarni xoinlik deb atadi. Boshqa yozuvchilar uchun kechirish mumkin bo'lmagan, ammo o'g'li bo'lganligi tufayli kechirish mumkin bo'lgan haqiqatdan chekinilgan joylarni riyokorlik, tentaklik, ohanjamalik, makkorlik deb baholandi. Shaxsan o'zim janob Striklend otasi bilan onasi orasidagi kelishmovchiliklar to'g'risidagi ovozalarni inkor etish uchun Charlz Striklendning Parijdan yuborgan xatidagi "hurmatga sazovor ayol" degan iborasini keltirganda shoshqaloqlikka yo'l qo'ygan deb hisoblayman. Chunki doktor Veytbrext-Rotgolts xatning asl nusxasini topib, undagi ochiq-oydin yozib qo'yilgan: "Xotinimni jin ursin. U hurmatli ayol. Lekin men uni allaqachon do'zaxda bo'lishini afzal bilardim" degan so'zlarini e'lon qiladi. Shuni aytish kerakki, o'sha vaqtlarda katta nufuzga ega bo'lgan cherkov bunday mulohazalarga, tabiiyki, ola qaragan.

Doktor Veytbrext Charlz Striklendning otashin muxlisi edi, shu tufayli ham u barcha vositalar bilan rassomni qoralaydi deyishga o'quvchilarda asos yo'q. Bundan tashqari, doktor g'oyat olijanob ko'rinayotgan harakatlar tagidagi oqimni bexato seza olardi. Psixopatolog va shu bilan birga san'atshunos bo'lgan bu olim ong osti dunyosidan ham yaxshigina xabardor edi. Birorta mutasavvuf oddiy narsalar zaminidagi yashirin ma'noni undan yaxshiroq anglab yetmog'i amrimahol edi. Mutasavvuf aytilmagan narsalarni ko'ra oladi, psixopatolog esa gapirilmagan narsalarni ham bila oladi. Olim muallif o'z qahramonini tahqirlashi mumkin bo'lgan har bir tafsilotni ishtiyoq bilan hikoya qilganini kuzatish maroqli edi. U qahramonining shafqatsizligi va pastkashligiga misol bo'la oladigan biror holatni topganida xuddi dahriyni gulxanga tashlagan inkvizitor qozisiday xursandchilikdan entikadi. Muallifning tirishqoqligiga qoyil qolsa arziydi. Rassom hayotiga oid arzir-arzimas barcha tafsilot ham uning nazaridan soqit bo'lmagan. Biz bu asar orqali Charlz Striklend kirxona hisob-kitob daftarchasiga biror marta haq to'lamagan bo'lsa ham, olgan qarzini yarim kron kamroq to'lagan bo'lsa ham bilib olamiz. Demak, muallifning nazaridan rassom hayotining ikir-chikir tafsilotlari ham chetda qolmagan.

Ikkinchi bob

Charlz Striklend to'g'risida shu qadar ko'p narsa yozilganki, mening ham u haqida yozishim jozmikin, deb o'ylab qolaman. Uning o'z asarlari rassomga qo'yilgan haykaldir. Shu narsa rostki, men uni boshqa ko'pchilikka qaraganda yaqindan bilaman. Ilk marotaba uni Charlz rassom bo'lmasidan ilgariroq ko'rganman. Parijda nochor hayot kechirgan paytlarida ham tez-tez ko'rib turardim. Shunday bo'lishiga qaramasdan urush tasodiflari tufayli qismat meni Taitiga uloqtirib tashlamaganda hech qachon u to'g'risida yozmagan bo'lardim. Ma'lumki, rassom hayotining oxirgi yillarini o'sha joylarda o'tkazgan. Men Taitida uni yaqindan bilgan talay odamlar bilan tanishdim. Shunday qilib, menda hozirgacha nisbatan uning mavhumroq bo'lib qolayotgan fojiali hayotining o'sha davrini ma'lum darajada oydinlashtirish imkoniyati tug'ildi. Agar ko'pchilik hisoblaganidek, Striklend chindan ham ulug' rassom bo'lsa, u bilan deyarli har kuni ko'rishib turgan odamlarning fikrini eshitish qiziqarlidir.

To'g'risini aytsam, bunday izohlarga zaruriyat bormikin o'zi! Kimligi xotiramda yo'q-ku, ammo qaysidir donishmand odamlar ruhiy muvozanatlarini saqlab turishlari uchun kuniga ikki marotabadan o'zlari yoqtirmagan ishni bajarib turishlari lozim, degan ekan. Shaxsan men bu topshiriqni aniq bajaryapman, har kuni o'rnimdan turaman va har kuni o'rnimga yotaman. Tabiatim tarkidunyochilikka moyilroq odam bo'lganim uchun har haftada o'zimni yana bundan ham og'irroq azobni bajarishga majbur etaman – "Tayms"ga adabiy ilovani o'qiyman. Son-sanoqsiz chiqayotgan bunday kitoblarning qaysi birlari yashab qolarkin, muvaffaqiyat qozonarkin? Agar muvaffaqiyat qozonsa ham uzoqqa bormasa kerak. Bunday kitoblarning muallifi tasodifiy o'quvchini biror soat ovuntirish, safarga otlanganlarni yo'ldagi zerikishdan qutqarish uchun qanday iztiroblarni boshdan kechirgani-yu, qancha tajribalar o'tkazgani yolg'iz Ollohga ayon. Agar bunday asarlarga yozilgan taqrizlarga qarab mulohaza yuritilguday bo'lsa, ularning aksariyati yaxshi yozilgan, ularda juda yaxshi fikrlar ifodalangan, ba'zilari esa butun umr mobaynida qilingan mehnatning natijasi. Aytildanlardan shunday xulosaga kelamanki, yozuvchi faqat ish jarayonida, yuk bo'lib turgan fikrlaridan qutulgani uchungina taskin topgani, asar to'g'risidagi yaxshi va yomon gaplarga ham, uning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligiga ham beparvo bo'lib qolgani ma'qul.

Lekin urush boshlanishi bilan birga narsalarga yangicha munosabatlar ham paydo bo'ldi. Yoshlar bizning davrimizda tilga olinmaydigan xudoga sig'ina boshlashdi. Bizdan keyingi avlod qaysi yo'ldan ketishi endilikda ma'lum bo'lib qoldi. Tinib-tinchimas va o'z kuchini biladigan yosh avlod eshikni chertib o'tirmaydi, to'g'ridan-to'g'ri uyga kirib o'rnimizga o'tiradi qo'yadi. Ularning qiyqirig'idan hammayoq larzaga keladi. Keksalar yoshlarning qiliqlariga taqlid qilishib hali davrlari o'tmaganligiga o'zlarini ishontirmoqchi bo'lishadi. Ular yoshlar bilan birga jo'rovoz bo'lishga intilishadi, lekin ularning og'izlaridan jangovar hayqiriq emas, mungli nola chiqadi. Ular pardozi bilan o'zlarining avvalgi yoshliklarini qaytarmoqchi bo'lgan keksa satanglarni eslatadi. Esliroqlari esa qadr-qimmatlarini bilgan holda o'z yo'llaridan og'ishmay ketaveradilar. Ularning istehzoli tabassumlarida bir vaqtlar bizlar ham xuddi sizlardek edik, tez orada sizlar ham o'z o'ringizni yangi avlodga bo'shatib berasizlar degan ma'noni uqish mumkin bo'ladi. Hech qachon so'nggi so'z aytilmaydi. Nineviya shon-shuhratga ko'milgan paytda boshqa ko'pgina joylar tanazzulga yuz tutayotgandi. Gapirayotganlarga xuddi yangiday tuyulayotgan jasur so'zlar ko'pincha boshqalar tomonidan xuddi o'sha ohanglarda yuzlarcha marotaba aytilgan bo'ladi. Mayatnik orqaga va oldinga tebranib turadi. Harakat muqarrar ravishda doira bo'ylab sodir bo'ladi.

Ba'zan odam o'z davridan nariroq o'tib o'zga davrlarda ham yashaydi. Endilikda Jorj Krabbni kim eslaydi? U o'z davrida o'ta mashhur edi, hamma daho sifatida tan olgandi. U Aleksandr Popning shogirdi bo'lib, masnaviy yo'sindagi axloqiy hikoyalar yozardi. Lekin Frantsiyada revolyutsiya ro'y berdi, keyin Napoleon urushlari boshlandi, shoirlar yangi qo'shiqlar aytishga tushishdi. Krabb esa masnaviy yo'sindagi axloqiy hikoyalar yozishda davom etdi. Aytish mumkinki, u dunyoni ag'dar-to'ntar qilib yuborgan o'spirinlarning she'rlarini o'qirdi va ularni safsata deb hisoblardi. Albatta, bu she'rlardagi juda ko'p gaplar safsata edi. Lekin Kits va Vordsvort qasidalari, Kolrijning qator

dostonlari, ayniqsa, Shelli asarlari bashariyatga ruhning hali noma'lum jihatlarini kashf etdi. Janob Krabb o'lguday tentak edi, u hamon masnaviy yo'lida didaktik tarixlarni yozishda davom etdi. Men gohida yoshlar ijodini o'qib turaman. Ehtimol, jo'shqin Kits va ko'tarinki ruhdagi Shelli insoniyat asrlar mobaynida esda tutadigan yangi ijod namunalarini e'lon qilishgandir. Bilmadim. Ular o'z qalamlari ostidan chiqayotgan asarlar ustida zargarona hafsala bilan ishlashlariga qoyil qolaman. Uslublarining mukammalligiga hayratlanaman. Lekin ularning so'z boyliklari (chamasi, ular bolaliklarida Rojening "Lug'at"ini rosa o'qishgan bo'lsa kerak) menga hech narsani bildirmaydi. Nazarimda, ular haddan tashqari ko'p narsa bilishadiganday va lekin bularni yuzakiroq his etishadiganday tuyuldi. Yelkamga qoqib samimiy erkalatishlarini ham, hayajondan ko'kragimga o'zlarini tashlashlarini ham yoqtirmayman. Ularning ehtiroslari juda majmag'il, orzulari esa maroqsiz tuyuldi menga. Men ularni yoqtirmayman. Chunki men boshqa davr odamiman. Men hamon masnaviy yo'lidagi didaktik tarixlarimni bitaveraman. Lekin bularning barchasini faqat o'zimni ovutish uchungina qilganimda tentak bo'lar edim.

Uchinchi bob

Bularning barchasi shunchaki aytilgan gaplar. Birinchi kitobimni yozganimda juda yosh edim. Baxtli tasodif tufayligina u e'tibor qozondi, turli odamlar men bilan tanishish yo'llarini qidira boshlashdi.

London adabiy olamiga kirib kelgan tortinchoq chog'larim to'g'risidagi ma'yus xotiralarga berilaman. Men anchadan beri Londonda bo'lganim yo'q. Agar romanlarda uning o'ziga xos belgilari to'g'ri tasvirlanayotgan bo'lsa, u yerdagi juda ko'p narsalar o'zgarib ketgan. Adabiy hayot qaynaydigan joylar ham o'zgargan. Ilgarigi Xampsted, Notting-Xillgeyt, Xay-strit va Kensington singari adabiy markazlar o'z o'rnini Chelsi va Blumsberiga bo'shatib bergan. O'sha vaqtlarda qirqdan yoshroq yozuvchilar odamlar e'tiborida bo'lardi, endilikda yigirma beshdan oshgan yozuvchilar kulgili tuyuladi. U paytlarda biz o'z tuyg'ularimizdan uyalardik, boshqalarga kulgili ko'rinmaslik uchun o'zimizga ishonch tuyg'usini cheklab turardik. O'sha vaqtlardagi ziyolilar ahli axloqiy qadriyatlar uchun qanchalik g'amxo'rlik qilishganini unchalik bilmadim-u, lekin harholda bu narsalar hozirgidagidek ayqash-uyqash bo'lib ketmagandi. O'ylamay ish qilishimizni indamaslik pardasi bilan berkitsak-da, o'zimizni ikkiyuzlamachi deya olmasdik. Narsalarni o'z nomi bilan atash, to'g'risini aytish bizda majburiy hisoblanmasdi, ayollar esa u paytlarda mustaqil hayot kechirishga o'rganishmagandi.

Men Viktoriya vokzalidan uncha uzoq bo'lmagan joyda yashardim, iltifotli adabiyotchilar huzuriga izvoshda mehmonga borib turardim. O'zimda jur'at topib qo'ng'iroqchani bosgunimgacha ko'cha bo'ylab u yoqdan-bu yoqqa ancha vaqtgacha borib kelardim, so'ng qo'rquv va hayajondan yuragimni hovuchlab, odamlar bilan liq to'lib ketgan diqqinafas xonaga kirardim. Meni goh u, goh bu mashhur yozuvchiga tanishtirishardi, ulardan o'z kitobim to'g'risida maqto'v gaplarni eshitganimda butun a'zoyi badanim qizib ketardi. Ular mendan o'tkir gaplar kutishayotganini his etib turardim, lekin bunaqa gaplar o'tirish tugagandan keyingina xayolimga kelardi. Tortinchoqligimni yashirish uchun men zo'r berib yonimdagilarga choy va kesib qo'yilgan buterbrodlarni uzataverardim. Men iloji boricha ko'zga tashlanmaslikka va bu ulug' odamlarni bamaylixotir kuzatish, aqlli gaplarini eshitishga harakat qilardim.

Bu o'tirishlardagi barvasta bo'yli, jiddiy, qirraburun, odamga yeb qo'yguday tikiladigan xonimlar esimda qolgan. Men xuddi sehrlanganday ular qo'lqoplarini yechmasdan qovurilgan nonni yutoqib yeyishayotganini, keyin esa barmoqlarini go'yo biron ko'rmayotganday stullarga artishayotganini ko'rib turardim. Bu holat, tabiiyki, mebel uchun yaxshi emas, lekin o'ylashimcha, xonadon sohibasi buning javobini o'z navbatida ularnikiga mehmonga borganda ikki hissa qilib qaytaradi. Xonimlarning ba'zilari so'nggi moda bo'yicha kiyinishardi, roman yozadigan odamlar bo'lishgani uchun qo'g'irchoqqa o'xshab yurishni istamasliklarini aytishardi. Agar qomating raso bo'lsa, uni ko'z-ko'z qilishga intil,

ingichka oyoqqa kiyilgan chiroyli tufli biror noshirga sening "mahsulot"ingni sotib olishga xalaqit bermaydi. Boshqalari, aksincha, bunday qarashni yengiltaklik deb baholashar, boshqacharoq kiyinishar va turli-tuman bezaklarni taqib yurishardi. Erkaklar esa, odatda, sipo kiyinishardi. Ular dunyoviy odamlarga o'xshab ko'rinishga intilishar, ko'rganlar ularni nufuzli firmalarning boshliqlari deb o'ylashlari hech gap emasdi. Ko'rinishlari esa har doim horg'in edi. Men shu vaqtgacha hech qachon yozuvchilarni ko'rmagandim, shuning uchun ular juda g'alati, hatto qandaydir soxtaga o'xshab tuyulardi.

Ularning gaplarini qoyilmaqom deb bilardim, o'zlariga salgina qarshi chiqqan hamkasaba qalamkashlarni darhol haqorat qilib tashlashlarini eshitib hayron qolardim. Artistona ko'rinishli odamlarning afzalligi shundan iboratki, do'stlari ularning mazax qilishlariga o'zlarining ko'rinishlari va xarakterlari bilangina emas, balki asarlari bilan ham asos beradilar. Men hech qachon o'z fikrlarimni ularga o'xshab go'zal va osongina ifodalay olmasam kerak deb ishonardim. O'sha vaqtlarda so'zlash, nutqni san'at deb bilishardi. O'rnida topilgan o'tkir javob juda yuqori baholanardi. Chiroyli aytilgan epigrama o'tirishlarni jonlantirib yuborardi. Baxtga qarshi men so'zdagi bunday mushakbozliklardan birortasini eslab qolmaganman. Lekin, nazarimda, kasbimizning tijorat bilan bog'liq tomonlari to'g'risida gap ketganda suhbat yanada qizirdi. Yangi paydo bo'lgan kitobni muhokama qilayotganimizda, tabiiyki, biz uning qancha nusxasi tarqalgani, muallif qancha haq olgani, kitob unga yana qancha daromad keltirishi to'g'risida so'zlardik. Keyin muqarrar ravishda noshirlar to'g'risida gap ketardi, bir noshirning saxiyligi ikkinchisiga qarama-qarshi qo'yilardi. Ularning qaysi birlari bilan hamkorlik qilish, qaysi birlari qalam haqiga ziqnalik qilmasligi yoki qaysi biri har qanday asarni ham o'tkaza olishi haqida so'zlashardik. Ba'zi noshirlar zamonaviy asarlarga, boshqalari esa eski uslubdagi ijod namunalari o'chligini ta'kidlardik. Keyin gap biz uchun buyurtmalar undiradigan komissionerlar, gazeta muharrirlari, ularga zarur maqolalar, mingta so'zga kim qancha to'lashi, to'laganda ham o'z vaqtida to'laydimi yoxud kechiktirib yuboradimi, singari masalalarga kelib taqalardi. Bularning barchasi menga g'oyat romantik tuyulardi. Men o'zimni qandaydir yashirin hamkorlikning a'zosiday his etardim.

To'rtinchi bob

O'shanda hech kim menda Roza Uoterfordchalik xayrixohlik uyg'otmagandi. Unda donishmand erkaklarga xos fazilatlar bilan birga, ayollarga xos nazokat uyg'unlashgandi, qalami ostidan chiqqan romanlar esa o'z originalligi bilan kitobxonlarni hayron qoldirardi. Charlz Striklendning xotinini ilk marotaba uning uyida uchratgandim. Uoterford xonim bir piyola choyga chaqirganda uning uyiga juda ko'p odam yig'ildi. Hamma bir-biri bilan valaqlashar, men esa bir chekkada jimgina o'tirardim, o'zimni g'oyatda noqulay his etardim. Lekin juda tortinchoq bo'lganligimdan mehmonlarning biror guruhiga qo'shila olmasdim, o'z ishiga g'arq bo'lgan odamday miq etmay o'tirardim. Uoterford xonim mehmondo'st xonadon sohibasi sifatida sarosimada o'tirganimni ko'rib yordamga shoshildi.

— Siz Striklend xonim bilan gaplashishingiz kerak, — dedi u. — Xonim kitobingizni o'qib qoyil qolibdi.

— Striklend xonim qanday ish bilan shug'ullanadi? — qiziqib so'radim men.

Agar Striklend xonim taniqli adiba bo'lsa, bu savolim bilan o'zimning gumrohligimni ko'rsatgan bo'lardim. Shunday bo'lgan taqdirda u bilan suhbatlashish uchun ma'lum narsalarni bilib olmog'im darkor edi.

Roza Uoterfild xonim so'zlarining ta'sirini ko'rsatmoq uchun o'zini hayron qolgan kishi qilib ko'rsatdi.

— U — odamlarni bir piyola choyga chorlab turuvchi mehmondo'st ayol. Agar siz xonimga ma'qul kelsangiz, uning taklifiga sazovor bo'ldim deyavering.

Roza Uoterford beadabroq edi. Hayot uning tasavvurida roman yozish uchun qulay bir vosita, odamlar esa zarur xomashyo edi. Vaqt-soati bilan bunday xomashyolar orasidan uning iste'dodiga qoyil qoladiganlarni uyiga taklif etar va iltifot ko'rsatardi. Odamlarning taniqli kishilarga yaqinroq

bo'lishga intilishdek qusurlari ustidan miyig'ida kulgan holda o'zini g'oyat mashhur odam qilib ko'rsatishga intilardi.

Menga tanishtirilgan Striklend xonim bilan o'n daqiqalar chamasi yuzma-yuz turib gaplashdik. Men yoqimli ovozidan boshqa unda e'tiborga sazovorroq biror narsa payqamadim. U Vestminsterda yasharkan, uyining derazalari hali qurib bitkazilmagan cherkovga qarab turarkan. Men ham shu uyga yaqin joyda yashardim. Bu holat bir-birimizni yaqinroq his etishga imkoniyat yaratdi. Armiya va Flotning bosh do'koni Temza va Sent-Jeyms bog'i oralig'ida yashovchilar uchun bog'lovchi bo'g'in vazifasini o'tardi. Striklend xonim mening yashash manzilimni so'rab oldi va bir necha kundan keyin nonushtaga taklifnoma yubordi.

Men bunday taklifnomalarni juda kam olardim va shu boisdan, taklifni jon-jon deb qabul qildim. Hammadan erta borib qolmayin deb cherkov atrofini uch marotaba aylanib chiqib mehmonga kechikibroq kirib borganimda hamma jamuljam edi: Uoterford, Jey xonimlar, Richard Tuayning va Jorj Rod singari yozuvchilar yig'ilishgandi. Musaffo havoli bahor kunlaridan biri bo'lganligi tufayli, yig'ilganlar a'lo kayfiyatda edilar. Ular turli-tuman mavzularda gurunglashishardi. Yoshlarga xos yenglariga gul tikilgan yashil ko'ylak, kamolot yoshidagi ayollarga xos baland poshnali tufli kiyib, Parij atir-upalari bilan o'ziga oro bergan Uoterford yangi shlyapada edi. Bu holat uning so'zlariga favqulodda keskinlik bag'ishlardi. Ilgari hech qachon bizning umumiy do'stlarimiz to'g'risida bu qadar jahl bilan so'zlaganini eshitmagandim. Axloqsizlik zakovatning qalbi deb ishonadigan Jey xonim yarim ovozda shu qadar beparda askiyalar qilardiki, bamisoli oq dasturxon ham qizarib ketguday bo'lardi. Richard Tuayning esa qandaydir bo'lmag'ur gaplarni tinmasdan valdirardi. Jorj Rod esa hozirgi holatda askiya aytishning hojati yo'q degan xayolga borib miq etmas, og'zini faqat lazzatli taomlardan biror bo'lagini tashlab yuborish uchungina ochib qo'yardi. Striklend xonim kam gapirsa-da, lekin unda umumiy suhbatni qovushtirib turish qobiliyati kuchli ekan. O'rtaga biroz sukunat tushguday bo'lsa, biror o'rinli luqma tashlar, natijada suhbat yana jonlanib ketardi. Barvasta bo'yli, semiz emas-u, ammo to'ladan kelgan o'ttiz yetti yoshlardagi bu ayol unchalik go'zal emasdi, lekin kulcha yuzdan kelgan xonim samimiy boqadigan jigarrang ko'zlari bilan xushro'ygina ko'rinardi. Qop-qora sochlarini hafsala bilan taragandi, pardoz-andozni ham me'yorida ishlatgandi. Shu boisdan ham boshqa ikki xonimga nisbatan sodda va tabiiyroq ko'rinardi.

Uning oshxonasi o'sha davrning yaxshi didli odamlariga xos ravishda saranjom-sarishta edi. Devorlarga taxta qoplanib bo'yab qo'yilgan, unga chiroyli qora ramkalar ichiga olingan rasmlar osilgan. Yashil eshik pardalari yashil gilamga tegay-tegay deb turibdi. Gilamlarda aksi tushirilgan sershox daraxtlar orasida quyonlar o'ynashib yurishibdi. Bu rasmlarda, shubhasiz, Uilyam Morisning ta'siri seziladi. Tosh taxta sopol-chinni bilan mustahkamlangan. O'sha vaqtlarda Londonda bunday kamtar, chiroyli, ma'yus bezatilgan oshxonalardan besh yuzdan ortiqrog'ini uchratish mumkin edi.

Men mehmondorchilikdan Uoterford bilan birga chiqdim. Havoning ochiqligi va uning yangi shlyapasi bog'ni sayr etish haqidagi qarorimizga olib keldi.

— Vaqtni juda chiroyli o'tkazdik, — dedim men.

— Nonushta haqida qanday fikrdasiz? Men unga agar uyingga yozuvchilar kelishini istasang ziyofatni yaxshilab qil, — deb tayinlagandim.

— Oqilona maslahat, — dedim men. — Lekin xonimga yozuvchilar nima uchun kerak?

Uoterford xonim yelkasini qisdi.

— U yozuvchilarni qiziq odamlar deb tushunadi va modadan qolishni istamaydi. U bechora juda soddadil, bizlarning hammamizni favqulodda odamlar deb faraz qiladi. Unga bizlarni nonushta bilan siylash yoqadi, biz esa bundan hech narsa yo'qotmaymiz. Shuning uchun ham mening unga munosabatim juda iliq.

Bosib o'tilgan yo'lga qarab turib shunday o'ylaymanki, Striklend xonim mashhur odamlarga yaqinroq bo'lishni xohlovchilarning eng beg'arazi ekan. U yoshligida poytaxtdan uzoqroqda tinch hayot kechirgan. Poytaxt kutubxonasidan unga yuborib turiladigan kitoblar faqat o'z romantikasi bilangina emas, London romantikasi bilan ham o'ziga rom etgandi. Unda mutolaaga o'ta zo'r ishtiyoq

bor edi (bu asarning o'zidan ko'ra yozuvchi bilan, asarlardan ko'ra rassom bilan qiziquvchilarda kamroq uchraydigan xususiyat), u kundalik hayotda erisha olmaydigan xayollar dunyosida yashardi. Yozuvchilar bilan tanishganda o'zini xuddi ilgari faqat tomoshabinlar zalidan ko'rib yurgan sahnaga chiqib qolganday his etardi. Xonim ularni shu qadar ideallashtirardiki, yozuvchilarni o'z uyida ziyofat qilayotganda yoxud ularnikiga borganida boshqacha, qandaydir ko'tarinki olamda yashayotganday his etardi. Yozuvchilarning hayot tarzi uni hayron qoldirardi, lekin o'z hayotini bir daqiqa bo'lsin shu tarzda o'tkazishni xayoliga ham keltirmasdi. Ularning erkin axloqlari, noodatiy kiyinishlari, g'alati nazariyalari o'ziga jalb etardi, lekin uning o'z e'tiqodlariga zarracha ta'sir eta olmasdi.

— Ayting-chi, janob Striklend degan odam bormi o'zi? — qiziqib so'radim men.

— O, albatta bor-da. U Sitida nimadir qiladi. Birja dalloli bo'lib ishlaydi, shekilli. Juda zerikarli odam!

— Ular o'zaro yaxshi munosabatdamilar?

— Bir-birlarini sidqidildan yoqtirishadi. Xonim sizni tushlikka taklif etsa uni ko'rib qolarsiz. Lekin chet odamlar ularnikiga kam borishadi. Juda beozor odam. Adabiyot va san'atga sira qiziqmaydi.

— Nega dilbar ayollar ko'pincha zerikarli odamlarga turmushga chiqishadi?

— Nega deganda aqlli erkaklar dilbar ayollarga uylanishmaydi.

Men bu fikrga e'tiroz bildira olmadim va Striklend xonimning bolalari bor-yo'qligini so'radim.

— Ha, bir qizu bir o'g'li bor. Ikkalasi ham maktabda o'qishadi.

Mavzu tugagan edi. Biz boshqa narsalar to'g'risidagi suhbatga o'tib ketdik.

Beshinchi bob

Yoz mobaynida Striklend xonim bilan tez-tez uchrashib turdim. Men uning uyidagi tantanali choyxo'rlikdan ko'ra yoqimtoyroq intim nonushtalariga borib turardim. Biz bir-birimizni samimiy yoqtirib qolgandik. Men hali juda yosh bo'lganim tufayli, ehtimol, adabiyot maydoniga qo'yayotgan dastlabki qadamlarimga bosh bo'lib turgani haqidagi fikr unga qandaydir yoqimli edi. Yonimda har qanday masalada dardu hasratimni diqqat bilan eshitadigan va o'rinli maslahat beradigan odamning borligi ko'nglimga taskin berardi. Striklend xonimda rahm-shafqat tuyg'usi kuchli edi. Bu aslida ajoyib fazilat, lekin shunday fazilatga ega kishilar ko'pincha uni suiiste'mol qilishadi. Ular o'z qurbonlariga rahm-shafqat selini shu qadar ko'p yog'dirib yuborishadiki, natijada ular tamomila o'zlarini yo'qotib qo'yishadi. Aziyat chekayotganlarning g'am-tashvishlari o'zlariga yetmaganday hamdardlik bildirayotgan odamning ohu nolalari buning yoniga qo'shiladi. Striklend xonim esa bu fazilatini suiiste'mol qilmasdi. Uning hamdardligini qabul qilsangiz bag'oyat xursand bo'lardi. Bu kuzatishlarimni samimiy ravishda Roza Uoterford bilan o'rtoqlashgan paytimda u shunday dedi:

— Sut ichish, ayniqsa, unga konyak aralashtirib ichish maza, lekin sigir undan tezroq qutulishni xohlaydi. Shishib ketgan yelin g'oyat yoqimsiz narsa.

Roza Uoterfordning tilini xuddi zaharli ilon deysiz. Hech kim unchalik so'z bilan chaqib ololmaydi. Shu bilan birga hech kim unchalik yoqimtoy so'zlarga usta emasdi.

Striklend xonimning yana bir xususiyati menga yoqardi—orasta yashashni bilardi. Uning uyi doimo saranjom-sarishta va ozoda edi. Hammayoqda anvoyi gullar ko'zga tashlanadi. Mehmonxonaga qalin ip gazlamadan darparda osilgan. Xona ancha sipo ko'rinsa-da, yorug' va qandaydir yoqimli. Taomlari did bilan va mazali tayyorlanardi. Ixchamgina oshxonasidagi stol chiroyli idish-tovoqlar bilan bezatilgan. Ikkala xizmatkor ham g'oyat bashang kiyinishgan, ko'rinishi yoqimtoy. Striklend xonim ajoyib uy bekasi ekanligi shundoqqina ko'rinib turibdi. Tabiiyki, u ajoyib ona ham. Mehmonxonani bolalarining rasmlari bezab turibdi. O'n olti yoshlardagi o'spirin o'g'li Robert Regbida o'qirdi. Bir suratda u sport kostyumida, boshqasida tik yoqali kamzuldagi ko'rinishi tasvirlangandi. U ham xuddi onasi singari keng peshonali bo'lib, chiroyli, o'ychan ko'zlari qandaydir yoqimtoy boqardi. U ozoda, sog'lom va qobiliyatli o'spirindek taassurot qoldirardi.

— Uni judayam aqlli deb o'ylamayman, — dedi bir kuni suratga tikilib turganimni payqab, — lekin u sofdil va yoqimli bola.

Qizi o'n to'rtga chiqqandi. Uning onasiniki singari qopqora va quyuq sochlari to'lqin-to'lqin bo'lib yelkasiga tushib turardi. Yuzlari samimiy, ko'zlari betashvish edi.

— Ularning har ikkalasi quyib qo'yganday o'zingiz, — dedim men.

— Ha, ular otasiga qaraganda ko'proq menga o'xshashadi.

— Nega meni shu paytgacha eringiz bilan tanishtirmadingiz?

— Siz u bilan tanishishni xohlaysizmi?

U kulib qo'ydi – uning kulgusi haqiqatan juda chiroyli edi — qizarib ketdi. Men uning yoshidagi ayolning salgina narsaga qizarishidan hayron qolardim. Lekin soddadillik uning yetakchi jozibasi edi.

— U adabiyotga tamomila begona, tor fikrli odam, — dedi u.

Xonimning so'zlarida mensimaslik ohangi yo'q edi. Aksincha, uni o'z do'stlaridan himoya qilganday muloyimlik bilan gapirdi.

— U birjada ishlaydi, odatdagi birja dallollaridan biri. Siz u bilan gaplashsangiz zerikib o'lasiz.

— Sizga ham u bilan yashash zerikarlimi?

— Yo'q, axir men uning xotiniman-ku. Men unga juda o'rganib qolganman.

U xijolatini yashirish uchun kulimsirab qo'ydi. Nazarimda, u Roza Uoterfordga o'xshab biror hazilni aytib yuborishdan cho'chiyotgandek tuyuldi. Jim bo'lib qoldi. Ko'zlarida qandaydir nazokat va yoqimtoylik uchqunlari yaltillaganday bo'ldi.

— U o'zini daho deb hisoblamaydi, hatto birjada ham unchalik ko'p daromad qilmaydi. Lekin hayratda qoladigan darajada yaxshi va samimiy odam.

— O'ylaymanki, u menga yoqib qoladi.

— Men biror kuni oilaviy davradagi ovqatlanishga sizni taklif etaman. Lekin zerikib qolguday bo'lsangiz o'zingizdan ko'ring.

Oltinchi bob

Shunday sharoit ro'y berib, nihoyat, Charlz Striklend bilan uchrashganimizdan keyin ham u bilan durustroq tanisha olmadim. Bir kuni ertalab Striklend xonimning qisqagina xatini keltirib berishdi. Unda bugun kechqurun uyida mehmonlarni kutishini, ilgari taklif qilingan mehmonlardan biri kelolmasligi sababli, uning o'rnini egallashi mumkinligi aytilgandi. Xatda yana shunday so'z ham bor edi:

“O'tirish juda zerikarli bo'lishini oldindan ogohlantirib qo'yishni o'z burchim deb hisoblayman. Mehmonlar tarkibi shunday deyishimga to'la asos beradi. Lekin shunga qaramay tashrif buyursangiz cheksiz minnatdor bo'lur edim. Orada biroz vaqt topib ozgina gurunglashamiz”.

O'zaro yaxshi munosabatlarimiz mehmondorchilikka borishimni taqozo etishini tushundim.

Striklend xonim meni eri bilan tanishtirganda u qo'limni siqib qo'ydi.

Xonim unga tikilganча, hazillashdi:

— Men uni haqiqatan ham erim borligini bildirib qo'yish uchun chaqirgandim. Menimcha, u bunga shubhalana boshladi.

Striklend nazokat bilan kulib qo'ydi. Odatda, aytilgan gapda kulgiga sabab bo'ladigan biror alomat bo'lmagan paytda shunday kulinadi. U kulib qo'ydi-yu, lekin hech narsa demadi. Yangi mehmonlar xonadon sohibining e'tiborini o'ziga tortdi va men yana o'z xayollarimga g'arq bo'ldim. Hamma yig'ilib bo'lganda men ziyofat stolini kuzatib borish topshirilgan xonim bilan gaplashib turardim. Xayolimga madaniyatli odamlar o'zlarining qisqa umrlarini har xil zerikarli marosimlarga sarflashga bunchalik usta bo'lishmasa, degan fikr keldi. Bu shunday ziyofat ediki, xayolingga beixtiyor ravishda xonadon sohibasi shuncha mehmonni kutib o'zini nega bunchalik urintirarkin, mehmonlar esa bu mashaqqatni

o'zlariga nima uchun ravo ko'risharkin, degan fikrlar keladi. Stol atrofida o'n nafar odam to'plangandi. Ular uchrashishganda bamaylixotir va loqaydgina ko'rishishdi, stol atrofidan esa yengil nafas olib turib ketishdi. Bunday ovqatlanish xuddi jazoni o'tashday gap edi. Striklendlar o'zlari uchun unchalik qiziqarli bo'lmagan bu odamlarni ovqatlanishga taklif etishlari "kerak" edi. Mezbonlar o'z burchlarini ado etishdi, mehmonlar esa vazifalarini bajarishdi. Nega deysizmi? Uy egalari yolg'iz o'tirmaslik uchun ularni taklif etishgandi, mehmonlar esa o'z xizmatkorlariga dam berish, taklifni rad etishga asos bo'lmaganligi uchun bu yerga kelishgandi.

Oshxona ancha tor edi. Stol atrofida taniqli advokat bilan davlat amaldori xonimlari bilan, Striklend xonim opasining eri polkovnik Mak-Endryu bilan va bir parlament a'zosining xotini o'tirishardi. Parlament a'zosi o'sha kuni palatadan chiqib keta olmasligi ma'lum bo'lgach, uning o'rniga meni taklif etishgan ekan. Ancha basavlat ko'rinayotgan bu ulfatchilikda qandaydir badhazmlik bor edi. Ayollar o'z mavqelaridan mag'rurlanayotganday, e'tiborni jalb etish uchun ustomonlik qilishayotganday ko'rinishardi. Erkaklar esa o'zlarini viqor bilan tutishayotgandi.

Hamma ham odatdagidan qattiqroq gapirar, ulfatchilikni jonlantirishga intilardi, shuning uchun ham xona shovqin-suron edi. Lekin o'rtadagi umumiy gap qovushmayotgandi. Mehmonlar gazak qilayotganda, suyuq ovqat ichayotganda va baliq yeyayotganda faqat o'ng tomondagi qo'shnisi bilan muomala qilardi, sabzavot va shirinlik yeyayotganda esa chap tomonidagi hamrohi bilan gaplashardi. Siyosat va golf, bolalar va so'nggi premera, Qirollik akademiyasida namoyish etilayotgan rasmlar, ob-havo, yoz mavsumida mo'ljallanayotgan ishlar to'g'risida so'z borardi. Gap-so'zlar bir daqiqa tinmas, shu tufayli ham shovqin tobora kuchayardi. Striklend xonim xursand bo'lsa arzirdi – ziyofat ko'ngildagidek o'tdi. Uning eri xonadon sohibi rolini yaxshi uddalayotgandi. Lekin u haddan tashqari kamgap edi. Pirovardida uning ikki tomonida o'tirgan xonimlarning yuzlarida horg'inlik alomatlarini sezdim. Chamasi, xonadon sohibi ularni zeriktirib yuborgan. Bir-ikki marotaba eriga tikilib turgan Striklend xonimning tashvishli nigohini payqadim.

Shirinlik yeb bo'lingach, Striklend xonim o'rnidan turdi, davradagi boshqa ayollar ham gurr etib joylaridan qo'zg'alistdi-da, mehmonxonaga kirib ketishdi. Ular chiqib ketishgach, Striklend eshikni yopib, stolning narigi tomoniga o'tib, taniqli advokat va hukumat amaldorining o'rtasiga o'tirdi. U hammamizga bir qadahdan portveyn quydi-da, so'ng sigara bilan siyladi. Advokat sharobni ajoyib ekan deb maqtadi, Striklend uni qaerdan xarid qilganini aytdi. Gap sharob va tamaki ustida ketdi. Keyin advokat o'zi qatnashgan sud jarayoni to'g'risida so'zladi, polkovnik esa polo o'yini xususida bilganlarini ma'lum qildi. Ular bilan gurunglashadigan biror gapim bo'lmaganligi tufayli, jim o'tirdim, boodoblik bilan ularning suhbatiga quloq tutdim. Hech kimning men bilan ishi yo'q edi, bekorchilikdan Striklendga razm sola boshladim. U men o'ylaganimdan ko'ra baland bo'yliroq, oriqdand kelgan, ko'rimsizgina odam ekan; yelkasi keng, qo'llari va oyoqlari uzun, kastyumi o'ziga yopishmayroq turibdi. U bamisoli yasanib olgan aravakashga o'xshardi. U unchalik chiroyli ham emas, unchalik xunuk ham bo'lmagan qirq yoshlardagi erkak edi. Bichimi ancha to'g'ri, lekin me'yorida kattaroq bo'lgan, soqoli qirtishlab olingan yuzlari g'alati taassurot qoldirardi. Sochlari sarg'ishdan kelgan, kalta qilib olingandi, ko'zlari kulrang bilan ko'k rangning o'rtasidagi qandaydir rangga moyilroq edi. Xullasi kalom, ko'rinishi o'rtamiyona edi. Men endigina Striklend xonim uni tanishtirishdan uyalishining ma'nosini tushundim. Yozuvchilar va artistlar jamoasidan o'rin olmoqchi bo'lgan ayolning eri bunday bo'lmasligi kerak edi. Unda joziba yetishmasdi. U biror g'alatiroq tabiati bilan ham ajralib turmasdi, shunchaki, oqko'ngil, zerikarli, halol, o'rtamiyona bir odam edi. Uning ba'zi fazilatlarini, ehtimol, diqqatga sazovordir, lekin u bilan muloqot qilishga chidash mumkin emasdi. Bu jihatdan uni yo'q deb hisoblasa ham bo'lardi. Jamiyatning yaxshigina a'zosi, durustgina er va ota, halol dallol bo'lsa ham unga vaqt sarflash xayf edi.

Yettinchi bob

Mavsum o'z poyoniga yaqinlashayotgandi, atrofdagilarning barchasi ketishga tayyorgarlik ko'rishayotgandi. Striklend xonim oilasi bilan Norfolkka ketishga hozirlanayotgandi. U yerda bolalari dengiz havosidan bahra olishadi, eri golf o'ynaydi. Biz u bilan kuzda uchrashishga kelishib, xayrlashdik. Lekin o'zim jo'nab ketishimdan oldinroq xonim va uning bolalari bilan do'kon ostonasida uchrashib qoldik. U ham xuddi men singari Londondan jo'nab ketish oldidan zarur narsalarni xarid qilayotgan ekan. Xonim horg'inroq va tutaqibroq turganday tuyuldi. Men ularga boqqa kirib muzqaymoq yeyishni taklif etdim.

Striklend xonim, chamasi, o'z bolalarini menga ko'rsatib qo'yish uchun bo'lsa kerak, taklifimga darhol ko'na qoldi. Uning bolalari esa suratdagiga qaraganda ham jozibaliroq ekan, ona haqli ravishda ular bilan faxrlanardi. Men yosh bo'lganim uchun uyalishmas, ko'ngillariga kelgan gapni aytishdan tortinishmasdi. Ular g'oyatda yoqimtoy, butun vujudlaridan salomatlik anqib turgan yosh vujudlar edi. Daraxt soyasida o'tirish ham lazmatli edi shu damlarda.

Oradan biror soat o'tgach, xonim bir otli izvoshni chaqirib jo'nab ketishdi, men esa kunni o'tkazish uchun klubga yo'l oldim. O'sha kuni ko'nglimda qandaydir g'ashlik bor edi, shuning uchunmikin, bilmadim, o'zimda ularning osoyishta oilaviy hayotiga ma'lum darajada hasad paydo bo'lganini sezdim. Chamasi, ularning hammalari bir-birlarini yaxshi ko'rishardi. Ular gaplarining orasiga qandaydir so'zlar qo'shib qo'yishar, bu so'zlar esa chetdagi odamga hech narsani anglatmas, lekin o'zlari bundan huzur qilib kulishardi. Ehtimol, Charlz Striklend so'zlash jozibasi jihatidan zerikarli odamdir, lekin uning shaxsiyati o'zi yashayotgan muhitga mos edi. Shuning o'zigina ma'lum muvaffaqiyatgina emas, balki baxt ham edi. Striklend xonimdek ajoyib ayol uni sevardi. Men ularning hech narsa rahna solmayotgan, halol, tinch, ajdodlarining sog'lom an'analarini davom ettirishga tayyor turgan yosh avlod vakillari tufayli osoyishta kechayotgan sermazmun hayotlarini tasavvur qilib ko'rdim. "Ular umrlarining oxirigacha, to qarib-chirib ketgunlarigacha shunday, tinchgina hayot kechirsalar, o'z farzandlarining kamolini ko'rsalar, o'g'illari kelajakda sog'lom zurriyodlar hadya etadigan yaxshigina qizga uylansa, qizlari esa kelishgan yosh yigitga, harbiy odamga turmushga chiqsa kerak deb xayol qildim. Huzur-halovatda, farzandlar va nabiralar qurshovida uzoq umr ko'rib, baxtli va foydali hayot kechirib mangu uyquga ketsalar kerak" degan fikrga bordim.

Ko'pgina er-xotinlar tarixi shu tarzda kechadi. Bunday hayotning o'ziga xos jozibasi, sehri bor. Bunday hayot ko'm-ko'k maysazorlar oralab quyuq daraxtlar tagidan jildirab oqayotgan, lekin dengizga borib quyilmaydigan, osoyishta irmoqchani eslatadi. Lekin dengiz shu qadar osoyishta va befarqki, beixtiyor qalbingga to'satdan qandaydir g'am-anduh kirib oladi. Ehtimol, bu narsa o'sha vaqtlardayoq ma'lum bo'lib, shaxsiyatimdagi o'ziga xos g'alatilik nishonasidir. Ko'pchilikning bunday qismati hammavaqt menga chuchmal tuyulardi. Men buning ijtimoiy qimmatini, insonni baxtiyor etishdagi o'rnini e'tirof etardim-u, qaynoq qonim esa qandaydir boshqacha, isyonkorona hayotni qo'msardi shekilli. Bunday tabiiy quvonchlar negadir meni cho'chitardi. Mening yuragim xavf-xatarliroq hayotga intilardi. Hayot yo'lmda suv osti qoyalariyu xiyonatkor sayozliklar uchrasa ham mayli, lekin u bir tekisda, zerikarli o'tmasin, toki kutilmagan, to'satdan paydo bo'ladigan quvonchni anglash imkoni bo'lsin.

Sakkizinchi bob

Striklendlar to'g'risida barcha yozganlarimni o'qib ko'rar ekanman, ularning qiyofalari ancha nursiz chiqqanini payqab qoldim. Kitob qahramonlarining hayot tarzini belgilaydigan o'zlariga xos xususiyatlarini aniq ko'rsatib bera olmadim, shekilli. O'ylaymanki, bu mening kamchiligim. Men ularning xarakteridagi hayotlarini butunlay boshqa o'zanga solib yuborgan qandaydir o'ziga xos

xususiyatlarini topish uchun ko'p bosh qotirdim. Ishonamanki, men qahramonlarim tabiatlaridagi ba'zi odat va qiliqlarni ko'rsatib, ularni jonlantirishga harakat qildim. Bo'lmasa ular xuddi gulqog'ozdagi shakllarday o'z qiyofalarini yo'qotgan bo'lishardi. O'zimni oqlaydigan yagona tomoni shundaki, ular menga aslida ham xuddi mana shunday tuyulishardi. Ijtimoiy organizmning bir qismiga aylanib ketgan odamlar singari ular majhulga o'xshardi nazarimda. Bunday odamlar tanamiz to'qimalaridagi juda zarur, sog'lom vaqtda esa biz tomonimizdan sezilmaydigan to'qimalarga o'xshaydi. Striklendlar odatiy burjua oilalaridan biri edi. O'zlarini sher fahmlaydigan ikkinchi darajali yozuvchilarga e'tiqod qo'ygan yoqimtoy va mehmondo'st xotin, Oллоh belgilab bergan o'rindagi o'z burchini halol bajarayotgan zerikarli er, xushmuomala sog'lom bolalar. Bundan ham ko'ra maqbulroq oilaviy uyg'unlikni topish amrimahol edi.

Keyinchalik ro'y bergan hodisalarni eslarkanman, o'zimdanda o'zim so'rab qo'yaman: nahotki Charlz Striklend qiyofasida o'zidan boshqani tan olishni istamaydigan oddiy odamlardan ajralib turadigan biror xususiyatni seza olmagan tentak bo'lsam. Ehtimol, shundaydir. Axir o'sha davrlar bilan hozirgi davr o'rtasida katta masofa bor, u vaqtlarda hayotiy tajribam yo'q edi, odamlarni bilmasdim. Lekin, baribir, o'sha vaqtda hozirgi hayotiy tajribam bilan unga ro'baro' kelganimda ham xuddi avvalgisiday munosabatda bo'lardim. Lekin xayolimda, inson zotidan kutilmagan narsalarni kutish mumkin, degan fikr bo'lar va o'shanda Londonga qaytib kelganimdan keyin eshitgan axborotimdan o'shandagidek lol qolmagan bo'lardim.

Poytaxtga qaytib kelgan kunimning ertasiga Jermin-stritda Roza Uortfordni uchratib qoldim.

— Kayfiyatingiz chog' ko'rinadi, nima gap o'zi? — deb so'radim.

U kulib qo'ydi, ko'zlarida birovning baxtsizligidan kulish alomatlari zuhur etdi.

Buning sababini darhol tushundim. U do'stlaridan kim bilandir ro'y bergan janjalli tarixni gapirib berdi. Adabiyot olamidagi bu ayolning butun tuyg'ulari junbushga kelgandi.

— Axir siz Charlz Striklend bilan tanishsiz-ku?!

Uning faqat yuzigina emas, balki butun gavdasi to'la jangovar tayyorgarlikni ifodalab turardi. Men bosh qimirlatib taniyman degan ishorani bildirdim-u, xayolimga bechora yo izvoshning tagida qolgan, yo bo'lmasa birjada yutqazgan, degan fikr keldi.

— Dahshatli qismat! U xotinini tashlab ketdi!

Uortford, tabiiyki, Jermin-stritdagi piyodalar yuradigan yo'l bu gapni davom ettirish uchun qulay joy emasligini his etdi va artistona shaxs sifatida bu xabarining o'zi bilanoq meni lol qilib qo'ydi. Ustiga-ustak, buning hech qanday tafsilotini bilmayman deb aytdi. Men shahar shovqin-suroni bu janjalning sabablarini aytishga monelik qilmas deb o'yladim.

— Aytyapman-ku sizga, boshqa hech narsani bilmayman, — dedi u mening bezovtalanib berayotgan savollarimga javoban: — O'ylaymanki, xushro'yroq birorta qiz uni yo'ldan urib, birga ketgan.

U maftunkor kulib qo'ydi va o'zini tish doktori kutayotganini aytib poshnalarini taqillatganicha jo'nab qoldi.

Bu yangilik meni xafa bo'lishdan ham ko'ra ko'proq xayolimni o'ziga band etdi. O'sha vaqtlarda mening hayotiy tajribam juda kam edi. Mening tanishlarim hayotida ilgari faqat romanlarda o'qiganim voqealar ro'y berganidan larzaga kelgan edim. Keyinchalik atrofimizda ro'y berayotgan bunday voqealarga o'rganib ketdim, lekin o'shanda bu voqea meni nihoyatda tashvishga solgandi. Striklend qirqdan oshgan odam edi. Shunday tabarruk yoshdagi odamning ishqiy sarguzashtlar yo'lga kirib ketishini tushuna olmayotgandim. Yoshlik mag'rurligi tufayli bo'lsa kerak, men odam o'ttiz besh yoshdan keyin sevish qobiliyatiga ega bo'lolmaydi deb hisoblardim. Bu yangilik meni noqulay ahvolga solib qo'ygandi. Men qishloqda vaqtimda Striklend xonimga xat yo'llab, tez orada Londonga qaytib kelishim bilanoq, agar xonim lozim topsa unikiga bir piyola choy ichgani borishimni bildirgan edim. Xonimnikiga bugun borishga va'da bergandim, lekin undan javob xati olmagandim. U meni ko'rishni xohlaydimi, yo'qmi? Ehtimol, bunday tashvishlar bilan mening xatimni yodidan chiqargandir. Shu tufayli ham bunday tashrifdan hozircha voz kechib turgan ma'qulroq. Boshqa tomondan esa, ehtimol,

u bu tarixni butunlay sir tutishni xohlar, men esa bu g'alati voqeani eshitganimni unga bildirib qo'ysam odobsizlik qilgan bo'larman. Men hammadan ham ajoyib ayolning tuyg'ularini haqoratlab qo'ymasmikinman deb andisha qilardim, xira bo'lib ko'rinishdan qo'rqardim. Tabiiyki, u judayam iztirob chekayotgandi. Yordam bera olmaganingdan keyin birovning qayg'usiga qanday qarab turasan? Garchi shunday bo'lsa-da, mening qiziquvchanligim ayol o'z boshiga tushgan tashvishga qanday chidayotganini bilishga undardi. Bir so'z bilan aytganda, men judayam gangib qolgandim.

Keyin men hech nima bo'lmaganday, unikiga boramanu xizmatkor orqali, Striklend xonim meni ko'rishni istash-istamasligini aniqlayman, degan qarorga keldim. Bu unga meni ko'rishni xohlamasa qabul qilmaslik imkonini berardi. Xizmatkorga oldindan tayyorlab qo'ygan so'zlarimni aytayotganimda ham sarosimada edim. Dahlizda javob kutayotganimda ham avvaldan juftakni urib qolmaslik uchun o'zimni zo'rlab ushlab turardim. Xizmatkor yo'ldan qaytdi. Nazarimda, u bu xonadonda ro'y bergan barcha ko'ngilsizliklardan xabardorday edi.

— Mana bu uyga kiring, janob, — dedi u.

Men uning ketidan mehmonxonaga kirdim. Uy pardalari qariyb tushirilgan edi, Striklend xonim derazaga orqa o'girib o'tirardi. Uning kuyovi, polkovnik Mak-Endryu kamin oldida isinib turardi. Men o'zimni judayam noqulay sezdim. Bu yerda paydo bo'lishim, nazarimda, ularni sarosimaga solib qo'ydi va Striklend xonim meni qabul qila olmasligi haqidagi xatni jo'nata olmaganligi tufayligina mehmonxonasida kutib olayotganday tuyuldi. Polkovnik ham mening bostirib kirganimdan g'azabda bo'lsa kerak deb o'yladim.

— Hozir meni qabul qilishingizga unchalik ishonmagandim, — dedim yasama samimiylilik bilan.

— Nega qabul qilmas ekanman? Emmi hozir bizga choy keltiradi...

Hatto nimqorong'i xonada ham Striklend xonimning ko'zlari yig'idan shishib, doim oppoq ko'rinadigan yuzlari qandaydir o'zgarib qolganini fahmladim.

— Siz mening kuyovim bilan tanishsiz, shekilli. Bahorda biznikida tanishgan edingizlar.

Biz qo'l berib ko'rishdik. Men shunchalik o'zimni yo'qotib qo'ydimki, nima deyishni ham bilmasdim, lekin Striklend xonim mushkulimni oson qildi. U yozni qanday o'tkazganim bilan qiziqdi, choy kelgungacha xonimning yordamida gapga sal-pal aralashib turdim. Polkovnik esa o'ziga sodali viski keltirishlarini iltimos qildi.

— Sizga ham viski ichishni maslahat beraman, Emmi, — dedi u.

— Yo'q, men choy ichmoqchiman.

Bu qandaydir ko'ngilsizlik ro'y berganligiga dastlabki ishora edi. Men o'zimni eshitmaganga oldim va Striklend xonimni suhbatga jalb etishga urindim. Kamin yonida turgan polkovnik miq etmadi. Ichimda qachon ketishim lozimligini chamalab turardim. Striklend xonim nima sababdan uyida qabul qilayapti, deb o'z-o'zimga savol berardim. Mehmonxonada gullar ko'rinmas, yozda yig'ishtirib qo'yilgan bezak buyumlari ham haligacha o'z o'rniga joylashtirilmagandi. Odatda, chiroyli ko'rinadigan uy juda sovuq va qovog'i soliqday tuyulardi, xuddi devorning narigi tomonida murda yotganga o'xshardi. Men choyimni ichib qo'ydim.

— Sigareta chekishni xohlaysizmi? — so'radi Striklend xonim.

U sigareta turadigan qutichani qidirayotgandi, lekin u yaqin o'rtada ko'rinmayotgandi.

— Chamasi, bizda sigareta tugaganga o'xshaydi.

To'satdan ko'zlariga yosh kelib, xonadan chopqillab chiqib ketdi.

Men dovdirab qoldim. Chamasi, odatda, eri sotib oladigan sigaretaning yo'qligi yuragiga qattiq ta'sir qildi, uydagi kamchiliklar to'g'risida g'amxo'rlik qiladigan odamning endi yo'qligi uni tamomila iztirobga solayotgandi. O'zining avvalgi xotirjam hayoti manguликka yo'l olganini tushunib yetgandi. Aslzodalarga xos qonun-qoidalarga amal qilib o'tirishga hojat qolmagandi.

— Men ketganim yaxshiga o'xshaydi, — polkovnikka shunday deb o'rnimdan turdim.

— Siz, bu ablah xotinini tashlab ketganini eshitgan bo'lsangiz kerak? — darg'azab qichqirdi u.

Men javob qaytarishga shoshilmadim.

— Ha, qandaydir ko'ngilsizlik bo'lganiga ishora qilishgandi.

— U qochib ketdi. Qandaydir satang bilan Parijga qochdi. Emmiga sariq chaqa ham qoldirmadi.

— Juda achinarli, — dedim nima deyishni bilmay.

Polkovnik bir zarb bilan viskini ichib yubordi. Bu baland bo'lyli, qotmadan kelgan, ellik yoshlardagi, oq sochli, pastga osilgan mo'ylabli, ko'zlari ko'm-ko'k, lablari qurishgan kishi edi. Oldingi uchrashuvdan mening esimda qolgan narsa faqat uning biror ma'no uqish qiyin bo'lgan yuziyu iste'foga chiqqungacha o'n yil mobaynida haftasiga eng kamida uch martadan polo o'ynaganini maqtanib gapirib bergani bo'ldi.

— O'ylashimcha, hozir Striklend xonimning men bilan gaplashishga fursati yo'q, — dedim. — Unga juda achinayotganimni va biror narsa bilan yordam bera olsam o'zimni baxtiyor hisoblashimni yetkazib qo'ying.

U hatto mening gapimni eshitmadi.

— Bilmadim, endi u nima qiladi. Axir uning bolalari bor. Qanday qilib kun kechirishadi? Havo bilan ovqatlanishadimi? O'n yetti yil-a!

— O'n yetti yil? Bu bilan nima demogchisiz?

— Turmush qurishganiga o'n yetti yil bo'ldi,— keskin javob berdi. — Menga Striklend hech qachon ma'qul bo'lmagan. Albatta u bojam bo'lgani uchun hech narsa deya olmas edim. Yoki siz uni nazokatli odam deb hisoblaysizmi? Aslida Emmi unga turmushga chiqmasligi kerak edi.

— Ular butunlay ajrab ketishdimi?

— Rasman ajralishlari qoldi, xolos. Men, darhol ajralish to'g'risida ariza yozing, Emmi! Bu sizning o'z oldingizdagi va bolalaringiz oldidagi burchingiz, dedim. Yaxshisi, u mening ko'zimga mutlaqo ko'rinmasin. Aks holda ta'zirini berib qo'yaman. — Xayolimga bu ish polkovnik Mak-Endryuga unchalik oson bo'lmasa kerak, Striklend baquvvat odam-ku, degan fikr kelsa-da, indamay qo'ya qoldim. Yaxshi fazilatli kishilar boshqalar tomonidan ranjitilsalar ham gunohkorlarni qarq'amasliklari yodimga tushdi. Men ikkinchi marotaba ketishga chog'lanib turganimda, Striklend xonim kirib qoldi. U ko'z yoshlarini artishga, yuziga salgina upa sepib o'zini epaqaga keltirishga ulgurgandi.

— O'zimni tuta olmaganimga afsusdaman, — dedi u. — Yaxshiyamki, siz ketib qolmabsiz.

U o'tirdi. Men endi tamomila esankirab qolgandim. Menga aloqador bo'lmagan narsa to'g'risida gaplashish tamomila noqulay bo'layotgandi. Men o'sha paytlarda xotin-qizlarning eng katta qusuri — shaxsiy ishlarini duch kelgan odam bilan qizg'in muhokama qilaverishi ekanligini bilmasdim. Striklend xonim, aftidan, o'zini tutib olishga urinayotgandi.

— Bu haqda ko'p gaplashishyaptimi? — so'radi u.

Oila boshiga tushgan musibatdan mening xabardorligimga uning qat'iy ishonchi meni sarosimaga solib qo'ydi.

— Men endigina dam olishdan qaytdim. Roza Uoterforddan boshqa hech kimni ko'rmadim.

Striklend xonim qo'llarini bir-biriga qovushtirdi.

— Undan nimaniki eshitgan bo'lsangiz, hammasini gapirib bering.

Men jim turardim, lekin u aytishga majbur qildi.

— Har qancha og'ir bo'lmasin, men bu gaplarni bilishni xohlayman.

— Uning gap sotib yurishini yaxshi bilasiz-ku. Uning so'zlariga ishonib bo'lmaydi. Eringiz sizni tashlab ketganini aytdi.

— Bor gap shumi?

Men Roza Uoterford xayrlashaturib qahvaxonadagi qiz haqidagi gapini aytishni lozim topmay yolg'on so'zladim.

— U erim qandaydir ayol bilan jo'nab ketganini gapirmadimi?

— Yo'q.

— Men bilmoqchi bo'lgan narsa shu edi.

Boshim qotib qolgan edi, lekin shunday bo'lsa-da, ketishim lozimligini fahmladim. Xayrlashayotganimda, Striklend xonimning xizmatiga doimo tayyorligimni aytdim. U ma'yus jilmaydi.

— Tashakkur sizga. Lekin men uchun biror narsa qila oladigan odam topilmasa kerak.

Haddan tashqari uyatchan bo'lganligim tufayli, xonimga hamdardlik ham bildira olmadim, xayrlashmoqchi bo'lib polkovnik tomonga o'girildim. Lekin u qo'limni siqib xayrlashmadi.

— Men ham ketaman. Agar siz Viktoriya-strit bo'ylab yurguday bo'lsangiz, yo'lda hamroh bo'lamiz.

— Judayam yaxshi, — dedim men. — Ketskik.

To'qqizinchi bob

— Mudhish tarix, — dedi ko'chaga chiqishimiz bilanoq polkovnik.

U qaynsinglisi bilan soatlab muhokama qilgan narsani men bilan ham gaplashish uchun birga chiqqanini tushundim.

— Bilasizmi, biz hatto o'sha ayolning kimligini ham bilmaymiz, — dedi polkovnik. — Yaramas faqat Parijga jo'nab ketganini bilamiz, xolos.

— Mening nazarimda ular eng ibratli er-xotinlarga o'xshab tuyulishardi.

— Xuddi shunday edi. Siz kelmasingizdan oldin Emmi birgalikdagi hayotlari mobaynida biror marotaba ham janjallashmaganliklarini gapirib turgan edi. Siz Emmi bilasiz. Yorug' olamda undan yaxshiroq ayol yo'q.

Bunday gaplardan keyin men unga bir necha savol bilan murojaat etishni lozim topdim.

— Siz xonim hozirgacha biror narsadan shubhalanmagan deb hisoblaysizmi?

— Bo'lmasa-chi! Hech narsadan shubhalanmagan. Striklend avgust oyini Norfolkda xotini va bolalari bilan o'tkazgan. Avval qanday bo'lsa xuddi shunday dam olishgan. Biz xotinim bilan birga ular dam olayotgan joyga bir necha kunga bordik, men u bilan golf o'ynadim. Sentyabr oyida uning sherigi ta'tilga ketishi lozim bo'lganligi tufayli, Londonga qaytib keldi, Emmi esa dengiz bo'yida qoldi. Ular bir uyni bir yarim oyga ijaraga olishgan ekan. Muhlat tugashidan oldin xonim qaysi kuni Londonga yetib kelishlarini xat orqali eriga bildiribdi. Eri esa Parijdan unga xat yo'llab, endi u bilan turmasligini ma'lum qilibdi.

— Bu qarorini nima bilan izohlabdi?

— Azizim, u hech narsani izohlab o'tirmabdi. Men xatni o'qidim. Xat bor-yo'g'i o'n qatorga yaqin, bundan ortiq emasdi.

— Hech narsaga tushunmayapman.

Shu daqiqada ko'chani kesib o'tgandik, katta ko'chadagi shovqin-suron gapimizni davom ettirishga imkon bermadi. Polkovnik menga aytib bergan narsalar haqiqatdan uzoqday eshitalayotgandi, Striklend xonim undan nimanidir yashirayotgan bo'lsa kerak, degan qarorga keldim. O'z-o'zidan ayonki, o'n yetti yil ahil yashagan er-xotin bir-birini biror sababsiz tashlab ketmaydi. Yoxud ular aytilayotganiday ahil yashashmagandir. Polkovnik mening mulohazalarimni bo'lib yubordi.

— Biror satang bilan qochib qolgan erkak qanday sabab ham ko'rsatardi. Ehtimol, xotinimning o'zi buning fahmiga yetar deb o'ylagandir. Mana shunaqa yaramas odam u.

— Striklend xonim endi nima qilmoqchi?

— Avvalo bu ish hujjat bilan tasdiqlansin-chi. O'zim Parijga borib kelmoqchiman.

— Idorasi nima bo'ldi?

— Idorasida ham juda ayyorona yo'l tutgan. Yil mobaynida ketishga tayyorlangan.

— U jo'nab ketishi to'g'risida sherigini ogohlantiribdimi?

— Buni xayoliga ham keltirmabdi.

Polkovnik Mak-Endryu savdo masalalarida ko'p narsalarga aqli yetmasdi, men esa bu ishlardan tamomila bexabar edim. Shuning uchun ham Striklend o'z ishlarini qay ahvolda tashlab ketganini tushunmadim. Mak-Endryuning gapiga qaraganda, tashlab ketilgan sherigi g'oyat g'azabda ekan, Striklendni sudga berishini bayon etibdi.

— Ko'rinishidan bu mashmasha unga besh yuz franklarga tushsa kerak.

— Xudoga shukrki, uy jihozlari tag'inam Emmi qaramog'ida. Unga shulargina qoladi.

- Siz xonim bir chaqasiz qoldi deganingizda bu narsalar yodingizdamidi?
- Albatta, yodimda edi. Unga ikki yuz yoxud uch yuz funt puliyu mana shu mebellar qoldi.
- Lekin ular endi qanday qilib tirikchilik o'tkazishadi?
- Bu yolg'iz Ollohgagina ma'lum.

Hammasini, chamasi, aql bilan idrok etsa bo'lardi, ammo darg'azab polkovnik o'z so'zlari bilan meni chalkashtirib yuborayotgandi. U Armiya va Flot do'koni oldidagi soatga qarab klubda karta o'ynaydigan sheriklari kutib turishgani esiga tushib, meni Sent-Jeyms bog'iga yolg'iz borishimga imkoniyat berganidan juda xursand bo'lib ketdim.

O'ninchi bob

Oradan bir-ikki kun o'tgach, Striklend xonim menga xat yuborib kechqurun unikiga kirishimni so'rabdi. Uyiga kirib borganimda yolg'iz o'tirgan ekan. Rohibalarniki singari qop-qora oddiy ko'ylak boshiga tushgan og'ir musibatdan belgi edi. Yuragidagi shuncha g'am-g'ussa bilan o'zini tutib o'tirganiga hayron qoldim.

— Sizga biror iltimos bilan murojaat etguday bo'lsam, uni bajarishga va'da bergandingiz shekilli? — dedi xonim.

- Ha, albatta.
- Parijga borib Charli bilan uchrashib kelishga rozilik bera olasizmi?
- Menmi?

Bu gapdan lol bo'lib qolgandim. Axir men uni bir martagina ko'rgandim, xolos. Xonim menga qanday topshiriq berishni mo'ljallayaptiykin?

— Fred u yoqqa bormoqchi. (Fred polkovnik Mak -Endryu edi.) Lekin men aminmanki, uning borishi joiz emas. U hamma ishni faqat chalkashtirib yuboradi. Bu narsani kimdan iltimos qilishni bilmay turibman.

Uning ovozi salgina titrab chiqdi. Men tomondan bir soniya bo'lsin ikkilanish to'ng'izlik bo'lishini his etdim.

— Lekin men eringiz bilan muloqotda bo'lmaganman. U meni bilmaydi, shu tufayli ham kavushimni to'g'rilab qo'yishi mumkin.

- Buning hech qanday ahamiyati yo'q, — javob berdi Striklend xonim sal tabassum qilib.
- Sizningcha, men qanday harakat qilmog'im kerak?

Bu savolimga u to'g'ridan-to'g'ri javob qaytarmadi.

— Menimcha, u sizni bilmasligi qaytaga yaxshi. Bilasizmi, u Fredni hech qachon yoqtirmagan. Hamisha uni tentak bir kimsa deb hisoblardi — harbiy odamlar diliga o'tirishmasdi. Fred o'zini tutolmaydi, o'rtada janjal ko'tariladi-da, ish natijasiz tugaydi. Agar siz mening nomimdan kelganingizni aytsangiz, u albatta, gapingizga quloq soladi.

— Men sizni yaqindan beri taniyman, — javob berdim men. — Bunday ishga eringizni yaxshi bilmagan bir odamning qanday aralashishi mumkinligini tushunmayapman. O'zimga bevosita aloqador bo'lmagan ishga burnimni tiqishni xohlamayapman. Nima sababdan Parijga o'zingiz borib qo'yaqolmaysiz?

— U yerda yolg'iz emasligini esdan chiqarib qo'yyapsiz, shekilli.

Men tilimni tishladim. Ko'z o'ngimda Charlz Striklend uyiga kirib borganim va unga tashrif kartochkasini uzatganim, ikki barmog'i bilan kartochkani ushlaganicha qarshimga chiqqani namoyon bo'ldi.

- Xizmat?
- Men siz bilan xotiningiz to'g'risida gaplashmoqchi edim.
- Jiddiy gapiryapsizmi? Sal ulg'ayganingizdan keyin birovlarining ishiga burun tiqmaslik lozimligini

tushunasiz. Agar iltifot ko'rsatib, chap tomonga qayrilsangiz eshikni ko'rasiz. Sizga omad yor bo'lsin.

Bu yerdan silliqqina chiqib ketish qiyinligini avvaldan seza oldim va Striklend xonim mushkulotlar to'ridan qutulmasidan oldin Londonga qaytib kelganimga o'zimni qarg'adim. Men zimdan ayolga razm soldim. U xayol daryosiga g'arq bo'lgan edi. Lekin bir soniyadan keyin menga qaradi, chuqur xo'rsindi va yengil kulimsirab qo'ydi.

— Hammasi kutilmaganda ro'y berdi, — dedi u. — Biz o'n yetti yil turmush qurdik. Charli boshqa ayolga aylanishib ketadi deb hech qachon o'ylamagan edim. Biz juda ahil yashaganmiz. To'g'ri, men juda ko'p narsalarga qiziqar edim, bularni u yo yoqtirmas, yo beparvo edi.

— Siz birga ketgan... — qanday qilib muloyimroq so'rashni bilolmayotgandim, — ayolning kimligini bila oldingizmi?

— Yo'q. Buni hech kim tasavvur ham qila olmayapti. Bu juda g'alati. Odatda, bunday paytlarda odamlar sevishganlarni restoran yoxud biror yerda ko'rib qolishadi-da, xotinlariga gapirib berishadi. Bu to'g'rida meni hech kim ogohlantirgani ham yo'q, men hech narsadan shubhalanganim ham yo'q. Uning xati bulutsiz osmondagi momaqaldiroqday bo'ldi. Men bilan baxtiyorligiga zarracha shubha qilmasdim.

Striklend xonim yig'lab yubordi, bechoraga yurakdan rahmim keldi. Lekin u shu ondayoq o'zini qo'lga oldi.

— Men umidsizlikka berilmasligim kerak, — dedi u ko'zlarini artib. — Hozir qanday tadbir ko'rish lozimligi haqida bir qarorga kelish kerak.

Ayol parokandalik bilan goh yaqin o'tmish, goh birinchi uchrashuvlariyu to'ylari to'g'risida gapira boshladi. Ko'z o'ngimda ularning birgalikda kechirgan hayot yo'llari namoyon bo'la bordi. Bu oila haqidagi ilgarigi fikrlarim haqiqatdan unchalik uzoq emasligini o'ylab qoldim. Striklend xonim Hindistondagi bir amaldorning qizi bo'lgan ekan. Otasi iste'foga chiqqanidan keyin u o'sha yerda, mamlakatning chekka bir go'shasida yashab qolibdi. Lekin har yilning avgust oyida havo almashtirish uchun o'z oilasini Istbornga olib borar ekan. Shu Istbornda u Striklend bilan tanishibdi. U yigirma yoshda, yigit esa yigirma uch yoshda ekan. Ular birgalikda tennis o'ynashibdi, sayr qilishibdi, habashlarning qo'shiqlarini tinglashibdi. Qiz yigitga turmushga chiqishga qaror qilibdi, yigit ham turmush qurishni taklif etibdi. Ular avvaliga London chekkarog'idagi Xampstedda, keyinroq, Striklendning moddiy ahvoli yaxshilangach, shahar markazida yashay boshlashibdi, o'g'il va qiz farzandlar ko'rishibdi.

— Bolalarini judayam yaxshi ko'rardi. Men uning joniga tekkan taqdirimda ham bolalarni ko'zi qandoq qiydiykin? Ishonish qiyin bunga. Bu ishlarning haqiqatdan bo'lib o'tganiga hali ham ishonmayman.

Oxirida eri yuborgan xatni ko'rsatdi. Bu xatni anchadan beri o'qishni istayotgandim, lekin uni so'rashga botina olmayotgandim.

“Azizam Emmi!

Umid qilamanki, sen uydagi barcha narsalar joy-joyida ekanligiga amin bo'lasan. Men Emmiga sening buyruqlaringni yetkazib qo'ydim. Sening va bolalaringning kelishiga ovqat tayyorlab qo'yadi. Men sizlarni kutib olmayman. Sizlardan alohida yashashga qaror qildim, bugun Parijga jo'nab ketaman. Bu xatni yo'lga jo'nayturib yubordim. Uyga qaytmayman. Qarorim qat'iy va o'zgarmas.

Hamisha seniki bo'lib qoladigan Charlz Striklend”.

— U hech narsani tushuntirmagan ham, afsus ham chekmagan. Axir bu g'alati emasmi?

— Juda g'alati xat, — javob berdim men.

— Buni faqat bir narsa bilangina izohlash mumkin — u o'zini yo'qotib qo'ygan. Men uni o'ziga rom qilib olgan ayolning kimligini bilmayman, ammo u erimni butunlay boshqa odamga aylantirib yuborgan. Chamasi, bu ancha eski sarguzasht bo'lsa kerak.

— Nega siz shunday deb o'ylayapsiz?

— Fred buni tushuntirib berdi. Charlzning kunora klubda bridj o'ynaydigan odati bor edi. Fred bu klubning a'zolaridan biri bilan tanish ekan. Bir kuni gap orasida Charlzni unga bridj o'yinining ashaddiy

ishqibozi deb aytibdi. Uning tanishi juda ajablanibdi, karta o'yini ustida biror marotaba ham ko'rmaganman, debdi. Hammasi kunday ravshan, uni klubda deb o'ylagan paytimda kim bilan bo'lganligi o'z-o'zidan ayon.

Men jim bo'lib qoldim. Xayolimga bolalar keldi.

— Bularning hammasini Robertga tushuntirish juda qiyin kechgandir.

— O, men unga ham, qizimga ham hech narsa demadim. Axir biz shaharga maktablardagi o'qish boshlanishidan bir kun oldin yetib kelgan edik-da. Ularga faqat dadang kutilmaganda ish bilan jo'nab ketdi, deya oldim, xolos. Yurakda shunday kutilmagan sir bilan xotirjam bo'lish, bolalarning maktab bilan bog'liq barcha ehtiyojlari to'g'risida g'amxo'rlik qilish qiyin edi. Striklend xonimning ovozi yana qaltirab chiqdi.

— Bechora bolajonlarimning ahvoli ne kechadi? Tirikchiligimizni qanday o'tkazamiz?

Ayol o'zini qo'lga olishga urinayotgandi. U qo'llarini beixtiyor ravishda qisayotgani va qo'yib yuborayotganiga ko'zim tushdi. G'oyat achinarli manzara!

— Agar sizga yordam beradigan bo'lsa, albatta, Parijga boraman. Lekin siz men u yerda nimaga erishishim kerakligini ayting.

— Men uning uyga qaytishini istayman.

— Polkovnik Mak-Endryuning so'zlaridan siz u bilan ajralishga qaror qilganingizni tushungandim.

— Men hech qachon Charlidan ajralmayman! — g'azab bilan xitob qildi u. Charli hech qachon u ayolga uylana olmaydi. Men undan ham qaysarroqman, hech qachon undan ajralmayman. Men bolalar to'g'risida o'ylashga majburman.

So'nggi so'zlarini u o'z munosabatini tushuntirish uchun aytdi, lekin gap faqat bolalarga g'amxo'rlik ustida emas, rashk tuyg'usi ustida ham ketayotganini fahmladim.

— Siz hamon uni sevasizmi?

— Bilmadim. Men uning uyga qaytishini istayman. Agar u uyga kelsa, hammasini unutib yuboraman. Nima qilganda ham biz o'n yetti yil birga yashadik. Men bag'ri keng ayolman. Istagan ishini qilib yuraversin, faqat men bilmasam bo'ldi. Sarguzashtlari uzoq vaqtgacha davom etavermasligini u anglashi kerak. Agar u bag'rimizga qaytib kelsa, xuddi avvalgiday yashayveramiz, hech kim hech narsa bilmaydi.

Striklend xonim g'iybatlardan juda qo'rqishini sezganimda hayron bo'lgan edim. O'sha vaqtlarda ayollar hayotida odamlarning fikri juda katta rol o'ynashini bilmasdim. Odamlar fikridan qo'rqish inson tuyg'ulariga nosamimiylik soyasini tashlaydi.

Striklendning qaerda yashayotgani ma'lum edi. Sherigi bankka yo'llagan g'azabkor xatida u to'g'risida bo'lmag'ur gaplarni aytdi, Striklendni yashayotgan aniq manzilini yashirayotganlikda aybladi. O'z navbatida Striklend ham beadablik bilan javob qaytardi va aniq manzilini oshkor qildi. U mehmonxonada yashayotgandi.

— Men hech qachon bu mehmonxonaga to'g'risida eshitmaganman, — dedi Striklend xonim. — Lekin Fred bu mehmonxonani bilar ekan, juda qimmatligini aytdi.

Xonim qizarib ketdi. Uning ko'z oldida serhasham mehmonxonada yashayotgan, mashhur restoranlarda ovqatlanayotgan, kunduzlari ot poygalarida, kechqurunlari teatlarda vaqtini o'tkazayotgan eri gavdalanayotganini tushundim.

— Bunaqada uzoqqa bora olmasligi tayin, — dedi u. — U qirqdan oshganini esdan chiqarmaslik kerak. U yosh yigit bo'lganida bu hodisalarni tushungan bo'lardim. Bolalarimizning bo'yi yetib qolganda, bu — dahshat. U sog'lig'ini butunlay yo'qotib qo'yadi.

Ayolning qalbida g'azab va iztirob kurashayotgandi.

— Unga aytingki, usiz uyimiz uy bo'lmay qoldi. Go'yo hamma narsa o'z o'rnidaga o'xshaydi-yu, lekin hammasi qandaydir fayzsiz. Men usiz yashay olmayman. Bundan ko'ra o'zimni o'ldirganim afzal. Unga bizning o'tmishimizni, birga kechirgan kunlarimizni, hamma-hammasini gapirib bering. Bolalarim uni so'rasha, ularga nima deb javob beraman? Uning xonasi qanday bo'lsa, shundayligicha turibdi, uni kutyapti. Biz hammamiz uni kutyapmiz.

Unga nimalar deyishim lozimligini xonim soʻzma-soʻz tushuntirdi. Bundan tashqari, u bildirishi ehtimol boʻlgan eʼtirozlarga qanday javob berishim kerakligini ham birma-bir aytib oʻtdi.

— Men uchun qoʻlingizdan kelgan hamma narsani bajarishga vaʼda bera olasizmi? — nolakor qoʻshib qoʻydi u. — Qanchalar gʻam chekayotganimni unga bildirib qoʻying.

Xonim barcha vositalar bilan erining rahmini keltirishni, insofga chaqirishimni istardi. Endi u mendan uyalmay bemalol yigʻlayotgandi. Garchi Striklendning bagʻritoshligini bilsam ham, azbaroyi taʼsirlanib ketganimdan, uni uyga qaytarish uchun qoʻlimdan kelgan barcha choralarni koʻrishga qasam ichdim. Men bu vazifani bajarish uchun ertasigayoq joʻnab ketishga va biror natijaga erishish uchun zarur boʻlgan vaqtgacha Parijda turishga soʻz berdim. Kech boʻlib qolgani va ikkalamiz ham bu koʻngilsizliklardan obdon charchaganimiz tufayli xayrlashib chiqib ketdim.

O'n birinchi bob

Menga topshirilgan vazifa toʻgʻrisida Parijga ketayotganimda oʻylab borarkanman, uni natijasiz tugatishdan xavotirlanardim. Endilikda, yigʻlab turgan Striklend xonimning qiyofasi koʻzimdan nari vaqtida fikrlarimni bir joyga jamlashim mumkin edi. Striklend xonimning oʻzini tutishdagi aniq koʻrinib turgan qarama-qarshiliklar meni hayron qoldirardi. U juda baxtsiz edi, lekin rahmimni keltirish uchun barcha choralar bilan oʻzini yanada baxtsizroq koʻrsatishga urinardi. Masalan, yigʻlashga oldindan tayyorgarlik koʻrganini fahmlash qiyin emasdi. Zero, u qoʻliga anchagina dastroʻmol ushlab olgandi. Men uning tadbirkor ekanligiga qoyil qolardim. Lekin ayni ana shu tadbirkorligi tufayli, uning koʻzyoshlari unchalik taʼsir qilmasdi. Erini yaxshi koʻrgani uchun uyiga qaytarmoqchimi yoki har xil yomon soʻzlardan qoʻrqqani uchun – men shu narsani bilolmay hayron edim. Uning yuragida toptalgan muhabbat iztiroblari bilan tahqirlangan xudbinlik azoblari omuxta boʻlib ketganini gumon qilardim, yoshligim tufayli bu hol insonlarga yarashmaydi deb hisoblardim. Men oʻsha paytlarda inson zotining qiyofasi gʻoyatda qarama-qarshi boʻlishini, eng olijanob odamlar ham tubanlashib ketishini, eng pastkash kimsalar esa maʼlum sharoitlarda olijanoblik kasb etishlarini bilmasdim.

Lekin safarimning kishini qiziqtiradigan tomonlari ham bor edi. Shuning uchun Parijga yaqinlashganim sari oʻzimni tetik seza boshladim. Toʻsatdan oʻzimga chetdan nazar tashlab, daydib ketgan erning barcha gunohlarini kechirishga tayyor turgan qayliqning bagʻriga qaytarishga qaratilgan ishonchli vakillik rolim oʻzimga yoqa boshladi. Striklend bilan ertaga kechqurungacha koʻrishmaslikka qaror qildim. Zero uchrashadigan vaqtni nazokat bilan tanlash lozim edi. Masalan, nonushtagacha inson tuygʻulariga taʼsir etish, insofga keltirish xomxayol edi. Mening shaxsiy xayollarim oʻsha paytlarda doimo muhabbat masalalari bilan band boʻlardi. Oilaviy huzur-halovat haqida choy vaqtigacha gaplashishni tasavvur ham eta olmasdim.

Mehmonxonaga joylashib olganimdan keyin Charlz Striklend yashayotgan “Otel de belj”ni surishtirishga tushdim. Darbon bunday mehmonxona toʻgʻrisida mutlaqo eshitmaganini bilganimdan keyin hayronligim oshdi. Striklend xonimning soʻzlariga qaraganda esa bu Rivoli koʻchasi yaqinidagi katta va dabdabali mehmonxona edi. Maʼlumotnomalar kitobidan qidirganimizda esa shunday nomlanadigan yagona muassasa Muan koʻchasida ekan. Bu mavze shaharning eng serhasham emas, aksincha, koʻrimsizroq maskanlaridan edi. Men boshimni sarak-sarak qildim.

— Yoʻq, biz qidirayotgan joyga oʻxshamayapti.

Darbon yelkasini qisib qoʻydi. Parijda shu nomli boshqa mehmonxona yoʻq. Kallamga Striklend haqiqiy manzilini atayin yashirganday, xayoliga kelgan mehmonxona nomini aytib, sherigini aldaganday tuyuldi. Negaligini bilmadim-u, lekin toʻsatdan menga bu Striklendning ruhiga toʻgʻri keladigan holatday, gʻazab otiga mingan dallol sherigini xalloslaganicha Parijga kelib, xilvatdagi qandaydir mehmonxonani qidirtirish uchun atayin qilayotganday tuyuldi. Shunga qaramay, joyni tekshirish uchun otlandim. Ertasiga soat, chamasi, oltalarda fayton yollab izvoshchiga Muan koʻchasiga

eltib qo'yishni buyurdim. Faytonni ko'cha muyulishida qoldirib, mehmonxonagacha piyoda bormoqchi bo'ldim. Ko'cha kambag'al xaridorlar uchun arzon mollar sotadigan do'konchalar bilan to'lib-toshib ketgandi. Do'konchalarning o'rtarog'ida, mening chap tomonimda "Otel de belj" mehmonxonasi joylashgandi. Men kamtaringina mehmonxonada joylashgan edim. Lekin u qarshimdagi mehmonxonaga nisbatan judayam hashamatli tuyulardi. "Otel de belj" deb yozilgan kattakon yorliq uzoq yillar mobaynida ta'mirlanmagan va to'kilay deb turgan baland binoni bezab turardi. Uning ikki tomonidagi uylar bunga solishtirganda juda ozoda va ko'rkam ko'rinardi. Iflos bo'lib ketgan oynalar, chamasi, hech qachon ochilmagandi. Yo'q, noma'lum huriliqo deb burchi va nomusini unutgan Charlz Striklend va o'sha malak bu yerda jinoyatkorona aysh-ishrat qilishmayotgan bo'lsa kerak. Men ahmoqona holatda qoldim, deb juda darg'azab bo'ldim va Striklendni surishtirmasdanoq jo'nab qolish payiga tushdim. Lekin pirovardida bino ostonasidan ichkari kirishga o'zimni majbur etdim. Bu faqat Striklend xonimga qo'limdan kelgan barcha ishni qilib ko'rdim, deyish uchungina bo'ldi, xolos.

Mehmonxonaga kiriladigan joy qandaydir do'koncha yonida ekan. Eshik ochiq edi. Ichkariga osib qo'yilgan "Idora ikkinchi qavatda" deyilgan yozuv aniq ko'rinib turardi. Men torgina zinapoyadan ko'tarilib, shisha uychaga o'xshash maydonchaga chiqib qoldim. Unga stol va ikki stul qo'yilgandi. Uning tashqarisida taxta o'rindiqlik turardi. Chamasi, qavat nazoratchisi notinch tunlarini shu o'rindiqlikda o'tkazsa kerak. Hech kimning qorasi ko'rinmasdi. Lekin elektr qo'ng'iroq tugmasi tagida "Qavat nazoratchisi" degan yozuv bor edi. Men qo'ng'iroq tugmasini bosdim, tez orada ko'zlari pirlirib turgan ko'rimsizgina yigit paydo bo'ldi. U nimcha va gilam shippakcha kiyib olgandi.

Negaligini bilmayman-u, men juda mensimagan ohangda undan so'radim:

— Bu yerda Striklend degan janob yashamaydimi?

— O'ttiz ikkinchi xona. Oltinchi qavat, — javob berdi yigit.

Men shu qadar esankirab qoldimki, dastlab nima deyishimni ham bilmay qoldim.

— U xonasidami?

Qavat nazoratchisi uychadagi taxtaga qaradi.

— Kalitni qoldirmapti. Yuqoriga chiqib ko'ring.

Men unga yana bitta savol berishni lozim topdim.

— Xonim uydami?

— Janob bir o'zi yashaydi.

Nazoratchi men yuqoriga ko'tarilib ketayotganimda gumonsirab qarab qo'ydi. Qorong'i va havosi og'ir yo'lakdan ko'ngilni aynitadigan achimsiq hid anqirdi. Uchinchi qavatda xalatsimon uychi kiyimdagi xurpaygan ayol eshikni ochdi va miq etmay menga qarab qoldi. Nihoyat, oltinchi qavatga chiqib bordim-da, o'ttiz ikkinchi raqamli xona eshigini taqillatdim. Ichkarida nimadir taraqturuqlik qilib ketdi-da, eshik ochildi. Qarshimda Charlz Striklend turardi. U biror so'z qotmadi, meni tanimayotgani ko'rinib turardi.

Men o'z nomimni aytdim. Keyin iloji boricha nazokat bilan muomala qilishga intildim.

— Siz meni eslay olmasangiz kerak. O'tgan yili yozda siznikidagi mehmondorchilikda qatnashish baxtiga musharraf bo'lgan edim.

— Kiring, — samimiy javob berdi u. — Sizni ko'rganimdan juda xursandman. O'tiring.

Men xonaga kirdim. Bu torroq xona bo'lib, frantsuzlar Lui-Filipp uslubi deb yuritiladigan mebellar bilan liq to'la edi. Xonada ustiga qizil choyshab yopilgan keng yog'och karavot, katta javon, dumaloqlik stol, kichkinagina qo'lyuvgich, qizil gazlama qoplangan ikkita stul joy olgandi. Polkovnik Mak-Endryu menga ta'riflagan shohona hayotdan nishona ham yo'q edi. Striklend stullarning biriga tashlab qo'yilgan kiyimlarni yerga uloqtirdi-da, o'tirishga taklif etdi.

— Xo'sh, xizmat? — so'radi u.

Striklend bu xonada birinchi tanishgan oqshomdagidan ham gavdaliroq ko'rinardi. U, chamasi, bir necha kundan beri soqolini olmagan, oxori ketib qolgan kalta kamzul kiyib olgandi. O'ziga qaramagan, sochini taramagan bo'lsa-da, chamasi, o'zini nihoyatda erkin his etayotgandi. Men avvaldan tayyorlab qo'ygan iboraga u qanday munosabatda bo'lishini bilmadim.

— Men rafiqangizning topshirig'iga muvofiq keldim.

— Men ovqatlanishdan oldin ozgina ermanli araqni ichmoqchi bo'lib turgan edim. Siz buni yoqtirasizmi?

— Ha, endi.

— Unday bo'lsa ketdik.

U anchadan beri cho'tkalanmagan bosh kiyimini kiydi.

— Biz birga ovqatlanishimiz mumkin. Axir siz menga ovqat olib berishga qarzdorsiz.

— Shunday. Yolg'iz o'zingizmisiz?

Nozik savolni o'z vaqtida va o'rnida bera olganimga xursand bo'ldim.

— Ha, o'zim! To'g'risini aytsam, uch kundan beri og'zimga tuz totmadim. Frantsuz tilini o'zlashtirishim qiyin bo'lyapti.

U bilan zinadan tushib borarkanman, qahvaxonadagi qiz qayoqqa yo'qoldi ekan, deb hayron bo'lardim. Ular o'zaro janjallashib ulgurishdimi yoki oshiqu beqarorligi o'tib ketdimi? So'nggi taxminim o'zimga ham ishonchsiz tuyuldi, axir u deyarli butun yil davomida qochib qolishga tayyorgarlik ko'rgandi-ku. Klisi ko'chasidagi qahvaxonaga kirdik-da, shundoqqina yo'l ustidagi stullarning biriga joylashdik.

O'n ikkinchi bob

Shu soatlarda Klisi ko'chasidagi qahvaxona, ayniqsa, gavjum bo'larkan. Yo'lkalar bo'ylab idora xizmatchilari va savdogarlar, xuddi Balzak asarlari sahifalaridan hozirgina tushib kelayotgan keksalar, erkaklar va ayollar u yoqdan-bu yoqqa yurishardi. Parij bechorahollari yashaydigan mahallalarning to's-to'poloni yurakka ta'sir etadi, turli-tuman kutilmagan oqibatlarga tayyorlaydi.

— Siz Parijni yaxshi bilasizmi? — so'radim undan.

— Biz Parijda asal oyimizni o'tkazgan edik. O'shandan beri bu yerga kelmaganman.

— Marhamat qilib ayting-chi, qanday qilib bu mehmonxonaga kelib qoldingiz?

— Menga uni tavsiya etishdi. Men arzonroq mehmonxonaga qidirgan edim.

Ermanli araqni keltirishdi, biz eriyotgan qandga suv tomiza boshladik.

— O'ylaymanki, yaxshisi, sizni nima uchun qidirib kelganimni birdaniga aytib qo'yaqolganim ma'qul, shekilli, — deb boshladim gapimni xijolat chekib o'tirmay.

Uning ko'zlari yiltillardi.

— Ertami-kechmi kimdir qidirib kelishini bilardim. Emmi menga ancha xat yozdi.

— U holda nima demoqchiligimni juda yaxshi bilsangiz kerak.

— Men xatlarni o'qiganim yo'q.

Fikrlarimni jamlab olish uchun sigaret chekdim. O'zimga topshirilgan vazifaga qanday kirishsam ekan? Oldindan tayyorlab qo'ygan balandparvoz gaplarim bu yerda qo'l kelmasligini tushunib qoldim.

U to'satdan pishqirib yubordi.

— Haddan tashqari qiyin vazifa-a?

— Ha, shunday.

— Mayli, tezroq gapira qoling, keyin maishat qilamiz.

Men o'ylanib qoldim.

— Nahotki, siz xotiningiz naqadar iztirob chekayotganini tushunmasangiz?

— Hechqisi yo'q, o'tib ketadi!

Bu so'zlar qay darajada loqaydlik bilan aytilganini tasvir etolmayman. Men o'zimni yo'qotib qo'ydim, lekin buni unga sezdirmaslikka harakat qildim, ruhoniy Genri amaki odamlarni muhtojlarga yordam berishga da'vat etayotgan vaqtdagidek muloyimlik bilan gapirdim.

— Agar ochiqchasiga gapirsam xafa bo'lmaysizmi?

U kulib rozilik ishoratini qilib boshini qimirlatdi.

— Xotiningiz bunday munosabatda bo'lishingizga arziydigan biror ish qildimi? Unga biror da'voingiz bormi?

— Hech qanday.

— U holda o'n yetti yil birga yashaganingizdan keyin tashlab ketishingiz shafqatsizlik emasmi?

— Shafqatsizlik.

Men hayron bo'lib unga qaradim. Haqligimni chin yurakdan e'tirof etishi meni g'alati ahvolga solib qo'ydi. Mening ahvolim tangligidan tashqari, kulgili ham edi. Men unga pand-nasihat, do'q-po'pisa qilmoqchi, ko'ndirmoqchi, achchiq gaplar bilan uzib olmoqchi edim. Agar gunohkor tavbasiga tayangan bo'lsa, nasihatgo'y nima deya oladi? Bunday holatdan chiqish tajribasi menda yo'q edi, meni ayblamoqchi bo'lganlarida esa butunlay bo'ynimga olmay doimo tamomila rad etardim.

— Xo'sh, yana nima deysiz? — so'radi Striklend.

Men nafratlanib lablarimni qiyshaytirib turardim.

— Siz hammasini e'tirof etayotgan bo'lsangiz boshqa gapga hojat yo'q.

— Hojat yo'q.

O'z vazifamni yaxshi bajara olmaganim uchun jahlim chiqdi.

— Axir ayol kishini sariq chaqasiz qoldirish mumkinmi?

— Nega mumkin bo'lmasin?

— Qanday yashaydi u?

— Men uni o'n yetti yil boqdim. Nega endi o'zini o'zi boqa olmaydi.

— U o'zini-o'zi boqa olmaydi.

— Harakat qilib ko'rsin.

Albatta, men bunga javob berishim, ayollarning iqtisodiy ahvoli, oila qurayotgan erkakning majburiyatlari to'g'risida gapirishim mumkin edi. Lekin to'satdan pirovard-natijada hamma narsani faqat bir narsa hal qilishini tushunib qoldim.

— Siz uni sevmay qo'ydingizmi?

— Zarracha.

Bularning barchasi inson hayotiga doir jiddiy savollar edi. Lekin u bu savollarga shu qadar jo'shqinlik bilan surbetlarcha javob qaytarayotgan ediki, kulib yubormaslik uchun lablarimni tishlab o'tirardim. Uning o'zini tutishi menga nihoyatda jirkanch ko'rinayotgandi.

— Jin ursin sizni, axir bolalar to'g'risida o'ylashga majbursiz-ku. Ular sizga hech qanday yomonlik qilishmagan. Dunyoga keltirishingizni ham iltimos qilishmagan. Agar siz ularni o'z mehr va g'amxo'rligingiz ostiga olmasangiz ko'chada qolishadi.

— Ular uzoq yillar mobaynida huzur-halovatda yashashdi. Barcha bolalar ham bunaqa yashayvermaydi. Ishonamanki, bundan bu yog'iga bolalarning o'qishi uchun mablag'ni Mak-Endryu to'lab turadi.

— Axir ularni yaxshi ko'rmaysizmi? Ular shunaqangi yoqimtoy bo'lishganki, qo'yaverasiz. Nahotki, ulardan butunlay voz kechsangiz?

— Men ularni kichkinaliklarida yaxshi ko'rardim. Endilikda, ular katta bo'lib qolishgandan keyin to'g'risini aytsam, ularga qiziqishim, mehrim zarracha qolmadi.

— Bu g'ayriinsoniylik!

— Ehtimol.

— Uyalmaisizmi?

— Yo'q.

Men gap oqimini o'zgartirmoqchi bo'ldim.

— Sizni shunchaki bir to'ng'iz deb hisoblashlari mumkin.

— Mayli!

— Nahotki, har qadamda qarg'asalar ham sizga baribir?

— Baribir.

Uning javoblari shu qadar nafrat ohangida aytilayotgan ediki, mening tabiiy savollarim o'zimga ham tentaklikka o'xshab tuyuldi. Men biror daqiqa o'ylanib qoldim.

— Atrofdagi barcha odamlar qoralab turganligini ko'rib turib ham odam bemalol yashashini hech tushunmayman! Ertami-kechmi bu narsa baribir sizga azob beradi. Hammamizda ham vijdon bor, qachonlardir baribir muqarrar ravishda uyg'onadi. Masalan, xotiningiz to'satdan o'lib qoldi, deylik. Shu holda vijdoningiz azob chekmaydimi?

U jim qoldi. Men uning gapirishini sabr-toqat bilan kutdim. Lekin pirovard-natijada jimlikni o'zim buzishga majbur bo'ldim.

— Bunga nima deysiz?

— Sizni telba deyman.

— Axir sizni xotiningiz va bolalaringizni boqishga majbur qilishlari mumkin, — dedim ranjib. — Qonun ularni o'z himoyasiga olishiga shubha qilmayman.

— Osmondagi oyni olib beradigan qonun ham bordir? Menda hech vaqo yo'q. Bu yerga bir necha yuz funt bilan kelganman.

Agar ilgari hayronlikdan lol qolgan bo'lsam, endi tamomila boshi berk ko'chaga kirib qoldim. Axir, darhaqiqat, "Otel de belj"dagi kamtarona hayot uning iqtisodiy tang ahvolidan darak berardi.

— Bu pullaringiz tamom bo'lsa qanday tirikchilik qilasiz?

— Amallab ishlab toparman.

U butunlay xotirjam edi, ko'zlarida hamon istehzoli tabassum jilolanib turardi. Bu holat so'zlarim unga ahmoqona tuyulayotganini ko'rsatardi. Yana nima deyishimni o'ylab jim qoldim. Lekin bu safar birinchi bo'lib uning o'zi gapirdi.

— Nega Emmi yangidan erga chiqaqolmaydi. Hali yoshi o'tib qolgani yo'q, ko'rinishi ham yomon emas. Men uni ajoyib ayol sifatida tavsiya etishim mumkin. Agar men bilan ajralishni istasa, marhamat, aybni o'z bo'ynimga olaman.

Endi kulish navbati menga kelgandi. U qanchalik ayyorlik qilmasin, maqsadi menga ayon edi. U bu yerga ayol bilan kelganini har xil yo'llar bilan yashirayotgandi, izni yashirishga harakat qilayotgandi. Men qat'iy qilib javob berdim:

— Xotiningiz ajralishga hech qachon rozi bo'lmaydi. Bu uning qat'iy qarori. Bunga umid qilmasangiz ham bo'ladi.

U menga astoydil hayratlanib qaradi. Lablarida tabassum zuhur etdi va qat'iy ravishda shunday dedi:

— Azizim, menga baribir.

Men kulib yubordim.

— Bizlarni juda tentak deb hisoblamang-da. Siz qandaydir nozanin bilan jo'nab ketganingizni ham bilamiz.

Bu gapimga o'tirgan joyida tebranib ketdi va qattiq kulib yubordi. Uning kulgisi birovlarning zavqini keltiradigan darajada ediki, yaqinroqda o'tirganlar o'girilib qarashdi, keyin o'zlari ham kulib yuborishdi.

— Men bu yerda kulgiga sabab bo'ladigan biror narsa ko'rmayapman.

— Bechora Emmi, — ishshayib qo'ydi u.

Keyin uning yuzida nafrat ifodasi paydo bo'ldi.

— Ayol toifasining esi past-da o'zi. Sevgi! Hammayoqda sevgi deyaverishadi. Ularni tashlab ketishganda faqat boshqasi bilan ilakishib ketdi, deb o'ylashadi. Men faqat ayollar tufayligina shuncha ishlarni qiladigan ahmoqlardan emasman.

— Siz xotiningizni boshqa ayol tufayli tashlab ketmaganingizni aytmoqchisiz shekilli?

— Albatta.

— Bu chin so'zingizmi?

Bilmadim, nima sababdan chin so'zlayotganini tasdiqlashini talab etganimni o'zim ham tushuna olmayman. Bu shunchaki soddaligim tufayli bo'ldi, shekilli.

— Chin so'zim.

— Unday bo'lsa xudo haqqi, menga tushuntirib bering-chi, nima sababdan xotiningizni tashlab keldingiz?

— Men rassomchilik bilan shug'ullanmoqchiman.

Men ko'zlarim baqraygancha unga tikilib qoldim. Hech narsaga tushunmadim va qandaydir vaqt orasida qarshimdagi odam jinni-pinni emasmi, degan fikr keldi. Mening yoshligimni, uni esa esini yig'ib olgan odamligini esda tuting. Azbaroyi lol bo'lib qolganimdan butun borliq yodimdan ko'tarilib ketdi.

— Lekin siz qirqqa chiqdingiz-ku.

— Shuning uchun boshlaydigan vaqti yetdi, degan qarorga keldim.

— Siz rassomchilik bilan shug'ullanganmisiz o'zi?

— Bolaligimda rassom bo'lishni orzu qilgandim, lekin otam savdo ishlari bilan shug'ullanishga majbur etgan. U san'at orqali tirikchilik o'tkaza olmaysan, deb hisoblardi. Men bundan bir yilcha oldin rasm chizish bilan shug'ullana boshladim. Hatto kechki rassomlar maktabiga qatnadim.

— Striklend xonim bu vaqt ichida klubda brij o'yini bilan bandsiz deb o'ylaganmi?

— Ha.

— Nega siz unga to'g'risini ayta qolmadingiz?

— Men buni sir tutishni lozim topdim.

— Rassomchilikdan biror narsa chiqayaptimi?

— Hozircha unchalik muvaffaqiyatli emas. Lekin o'rganaman. Shu tufayli bu yerga keldim. Londonda menga kerakli narsalar yo'q. Ko'ramiz, bu yerda nima bo'larkin.

— Nahotki siz shu yoshda rassomchilikni boshlab biror narsaga erishaman deb o'ylasangiz? Odamlar bu ishga o'n sakkiz yoshlarida kirishadi.

— Men esa hozir o'n sakkiz yoshdalik vaqtimdagiga qaraganda tezroq o'rganaman.

— O'zingizda iste'dod borligini qayoqdan bildingiz?

U darhol javob bermadi. Uning nigohi oldimizdan bir-biriga yopishib o'tib ketayotganlarda bo'lib, lekin ularni ko'rayotgani ham amrimahol edi. Sirasini aytganda, javobi ham berilgan savolning javobi emasdi.

— Men rasm chizishim kerak.

— Lekin bu judayam tavakkal ish-ku!

U menga qarab qo'ydi. Ko'zlarida shunday g'alati ifoda aks etdiki, o'zimni qo'ygani joy topolmay qoldim.

— Yoshingiz nechada? Yigirma uchdami?

Savol andishasizlik bilan berilganday tuyuldi. Ha, mening yoshimda odam sarguzashtlarga o'ch bo'ladi. Uning yoshligi esa o'tib ketgan, jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lgan, xotin, bola-chaqali, birja dalloli edi. Men uchun tabiiy bo'lgan narsa u uchun nojoiz edi. Men xolis bo'lishga intildim.

— Albatta, mo'jiza ro'y berib siz ulug' rassom bo'lishingiz mumkin. Lekin bu milliondan bir imkoniyat ekanligini tushunishingiz kerak. Lekin pirovard-natijada noto'g'ri yo'lga qadam qo'yganingizni bilib qolsangiz fojia bo'ladi.

— Men rasm chizishim kerak, — qaytardi u.

— Agar uchinchi darajali rassom bo'lib qolguday bo'lsangiz shuning uchun hamma narsadan voz kechishga arziydimi? Hamma ishda ham birinchi bo'laverish har kimga ham nasib etavermaydi. Boshqa kasblarda o'rtamiyona bo'lsang ham shod-xurram yashashing mumkin. Lekin bu sohada o'rtamiyona bo'lish mumkin emas.

— Siz qip-qizil ahmoq ekansiz, — dedi u.

— Negaligini bilmaymanu, ayon haqiqatlar doimo ahmoqona bo'ladi.

— Sizga men rasm chizishim kerak deb aytyapman. Men boshqacha yo'l tuta olmayman. Agar odam daryoga tushib ketguday bo'lsa, yaxshi yoki yomon suzishidan qat'i nazar, suv qa'ridan qutulmog'i shart, aks holda daryoga g'arq bo'ladi.

Uning ovozida haqiqiy ehtiros ohanglari bor edi. Istagimga qarshi o'laroq, bu ovoz meni o'ziga rom qildi. Men uning vujudida qandaydir ulkan kuch tug'yon urayotganini his etdim. Uni irodasidan tashqari, qandaydir shafqatsiz va yengib bo'lmas narsa boshqarayotganga o'xshardi. Hech narsani tushuna olmay qoldim. Bu odamning ichiga shayton o'rnashib olganday, bu shayton har bir daqiqada uni parcha-parcha qilib tashlashi, xarob etishi mumkinga o'xshardi. Striklend ko'rinishidan esa o'rtamiyona odam edi. Men undan ko'zimni uzmasdim, lekin bu hol uni xijolatga qo'ymasdi. Ichimda esa eski kamzul, anchadan beri tozalanmagan bosh kiyim, halpillab turgan shim kiyib olgan, anchadan beri olinmagan sarg'imir soqol va katta burunli bu odamni kimga o'xshatishni bilmasdim. Og'zi katta, lablari qalin edi. Yo'q, men uning aniq ta'rifini baribir bera olmayman, shekilli.

— Siz xotiningizning yoniga baribir qaytmaysizmi? — dedim nihoyat.

— Hech qachon.

— Xotiningiz hamma ishni unutishga va yangidan hayot boshlashga tayyor. U sizga hech qachon va hech qanday ta'na qilmaydi.

— Uni jin ursin.

— Sizni qabih odam ekan deb hisoblasa ham maylimi? Xotiningiz va bolalaringiz ilojsizlikdan gadoychilik qilishga majbur bo'lishsa ham maylimi?

— Hammasiga tupurdim.

Keyin aytadigan so'zimning salmog'ini oshirish uchun biroz sukut saqladim va imkoniyat darajasida qat'iy ravishda dedim:

— Siz o'taketgan surbet ekansiz.

— Xo'sh, yuragingizni bo'shatib olgan bo'lsangiz, yuring, ovqatlanamiz.

O'n uchinchi bob

Bu taklifni iltifotsizlik bilan rad etish to'g'riligini tushunaman. Ehtimol, o'sha daqiqalarda vujudimni qoplab turgan qahr-g'azabimni unga sochishim, keyinchalik polkovnik Mak-Endryuga bunday odam bilan bir stolga o'tirishdan voz kechganimni gapirib berib, uning iltifotiga sazovor bo'lishim mumkin edi. Lekin yuragimni ezib turgan o'z rolimni bajara olmaslikdan qo'rqish hissi meni erkin bo'lishga qo'ymasdi. Bu safar esa Striklendga aytayotagan barcha olijanob tuyg'ularim devorga otilgan no'xotdek bekor ketganligini anglaganimdan keyin bu gaplarni bas qila qoldim. Faqat shoir yoki avliyo odamlargina asfalt yo'lda gullar o'stirish mumkin degan sodda xayollarga borishi mumkin.

Men ichilgan ermanli araqning pulini to'ladim-da, arzon restoranga jo'nadik. U yerda odam juda ko'p ekan. Arzon restoran bo'lishiga qaramay, ovqatlari juda mazali ekan. Ishtaham yigitlarning ishtahasi edi. Restorandan chiqdik-da, qahvaxonaga kirib, likyorli qahva ichdik.

Men Charlzga Parijga kelishimning sabablariga doir barcha gapni aytib bo'lgan edim. Biror samaraga erishmay turib, bu gapni to'xtatishim, nazarimda, Striklend xonimga nisbatan men tomonimdan xiyonatday tuyulsa-da, shunday loqayd odam bilan kurashni davom ettirishga endi darmonim qolmagandi. Faqat ayol zotigina bir narsaning o'zini o'nlaracha marotaba qaysarlik bilan qaytaraverishi mumkin. Endi Striklendning ruhiy holatini yaxshi anglash imkoniyati paydo bo'ldi, deya o'zimga taskin bera boshladim. Bu esa juda qiziq holat edi. Lekin buni amalga oshirish unchalik oson emasdi, zero, Striklend juda kamgap edi. Har bir so'z uning og'zidan juda qiyinchilik bilan chiqar, go'yo so'z uning uchun dunyo bilan muloqot vositasi emasga o'xshardi. Ko'nglidagi gaplarni aytilaverib chaynalib ketgan iboralar, beadab xitoblar, uzuq-yuluq ishoralar orqaligina aniqlab olish mumkin bo'lardi. Lekin u biror arziydigan gap aytmasa ham uni zerikarli odam deb bo'lmasdi. Bu holat ehtimol uning samimiyligidan bo'lsa ajab emas. U, chamasi, birinchi marotaba ko'rayotgan Parij bilan unchalik qiziqmas (xotini bilan qisqa muddatga kelib ketganini hisobga olmasa ham bo'lardi), qarshisida gavdalanayotgan barcha yangi narsalarga ham zarracha hayratlanmay boqardi. Men

Parijda juda ko'p marotaba bo'lganman va har safar yangidan hayratlanaveraman. Uning ko'chalaridan yurarkanman, o'zimni sarguzashtlarga o'ch baxtiyor odam sifatida his etardim. Striklend esa bamaylixotir edi. Xayolan o'sha kunlarga qaytib shunday xulosaga kelamanki, bu davrda u qalbining tug'yonli evrilishlaridan boshqa barcha narsalarga nisbatan ko'r va kar ekan.

Anchagina fohishalar yig'ilib qolgan mayxonada bema'ni janjal ro'y berdi. Bu qizlarning ba'zilari erkaklar bilan, ba'zilari esa dugonalari bilan o'tirishardi. Tez orada qizlardan biri biz tomonga tikilib turganini payqadim. Uning nigohi Striklend bilan to'qnash kelgach, kulib qo'ydi. Lekin Striklend uning tabassumiga e'tibor ham bermadi. Qiz o'rnidan turib zaldan chiqib ketdi va shu ondayoq qaytib kirib yonimizdan o'tib borarkan, g'oyat nazokat bilan biror ichimlik bilan mehmon qilishimizni iltimos qildi. U bizning stolimizga o'tirdi. Qizcha men bilan emas, Striklend bilan qiziqayotganini juda yaxshi bilib tursam ham u bilan valaqlashib o'tirdim. Men unga Striklend frantsuz tilida bir necha so'zningina bilishini tushuntirdim. Qiz u bilan imo-ishoralar va buzuq frantsuz tilida gaplashishga harakat qilib ko'rdi. Uning nazarida shunday qilsa, Striklend o'zini tushunadiganday. Qiz ingliz tilidagi o'nlarча iboralarni bilardi. U faqat o'z tilida ifodalashi mumkin bo'lgan gaplarini sherigimga tarjima qilishni va uning javoblari ma'nosini ham o'girishni talab qildi. Striklendning vaqti chog' edi, bu holat uning kulgisini qistatsa-da, baribir, ancha loqayd edi.

— Siz, chamasi, g'olib chiqdingiz, — kuldim men.

— Baribir, o'zimni mamnun his eta olmayman.

Uning o'rnida bo'lganimda xijolat chekkan va o'zimni vazmin tuta olmagan bo'lardim. Qiz kulib turar, og'zi ham g'oyat bejirim, o'zi juda yosh edi. Men hayron bo'layotgandim: Striklend nimasi bilan qizni o'ziga rom eta oldi ekan? U o'z istagini yashirib o'tirmayotgandi, uning xohishini tarjima qilishimga to'g'ri keldi.

— Siz u bilan birga yurishingizni istayapti.

— Men u bilan og'iz-burun o'pishmayman,— to'ng'illadi u.

Men uning javobini iloji boricha yumshatib tarjima qilishga harakat qildim. Uning rad javobi, nazarimda, g'oyat iltifotsizlik tuyulgani uchun puli bo'lmaganligi tufayli shunday deyapti deb tushuntirdim.

— Lekin u menga yoqib qoldi, — e'tiroz bildirdi u. — Unga tushuntiring, pul bermasa ham ketaveraman.

Bu gapini tarjima qilganimda Striklend yelkasini betoqatlik bilan qisib qo'ydi-da:

— Unga ayting, bu yerdan tuyog'ini shiqillatib qolsin, — dedi.

Striklendning ko'rinishi so'zlaridan ham ko'ra ifodaliroq edi. Qiz birdan boshini mag'rur ko'tardi, qizarib ketdi.

— Janob izzat-hurmatni bilmaydigan odam ekan, — qiz o'rnidan turayotib shunday dedi-da, zaldan chiqib ketdi.

Mening jahlim chiqdi.

— Uni haqorat qilishning nima zarurati borligiga tushunmayman. Axir u ko'p odamlar orasidan sizni tanlagan edi-ya...

— Bu satanglarni ko'rsam qonim qaynab ketadi, — uning gapini bo'ldi Striklend.

Men qiziqsinib uning yuziga tikildim. Uning yuzida nafrat ifodasi zuhr etgandi. Bu qo'pol va ta'sirchan odamning yuzi edi. Ehtimol, uning ana shu ta'sirchanligi qizni o'ziga rom etgandir.

— Londonda istasam xohlagan ayol bilan yaqin bo'lishim mumkin edi. Men shu narsani deb bu yerga kelmaganman.

O'n to'rtinchi bob

Angliyaga qaytib ketayotganimda Striklend to'g'risida ko'p o'yladim, xotiniga aytadigan so'zlarimni tartibga solishga intildim. Mening so'zlarim uni qanoatlantira olmasligini bilardim. O'zim ham qilgan

ishlarimdan ko'nglim to'lmagandi. Striklend meni garang qilib qo'ygandi. Men uning harakatlarini tushuna olmayotgandim. Rassom bo'lish to'g'risidagi fikr birinchi marotaba sizda qachon paydo bo'ldi, degan savolimga javob bermadi yoxud javob berishni shunchaki istamadi. O'zim esa buning tagiga yetolmasdim. To'g'ri, men uning og'irkarvon aqlida nafrat tuyg'ulari asta-sekin kurtak ota boshlaganligi haqidagi fikrga o'zimni ishontirishga urindim. Lekin u o'z oilasidagi hayotning bir xilligi va zerikarliligidan hech qachon shikoyat qilmagandi. Hamma narsa Striklendning joniga tegib, rassom bo'lish uchungina oilaviy iplarni uzib tashlashi harholda g'alati edi. Tabiatan romantik bo'lganligim tufayli, o'zimcha buning izohini topdim. Qalbining qa'r-qa'rlariga ijod instinkti joylashib olgan deb o'yladim. Turmush tashvishlari bilan o'ralashib qolishiga qaramay, oxiri halokatga olib boradigan o'simta singari uning butun vujudini egallay boshlagan va pirovardida uni junbushga keltirgan, shekilli. Kakkuchush o'z tuxumini boshqa qushlarning uyasiga qo'yib, ochirib oladi. Keyin bu kakkucha o'z yemakdoshlari bo'lgan qushchalarning sho'rini quritadi. Bu ham yetmagandek, o'ziga boshpana bo'lgan inni pirovard-natijada buzib ketadi.

Lekin qizig'i shundaki, ijod instinkti Striklendday dallol odamning qalbiga o'rnashib qolganligi edi. Bu yaqinlari va o'zining sho'rishiga bo'lgandir balki. Vahiy har xil shakl va ko'rinishda keladi, odamlarning unga munosabati ham turlicha bo'ladi. Ba'zilarga xuddi toshni uloqtirib tashlagan kuchli oqimdek tasir-tusir bilan, boshqalarga esa ohistalik bilan keladi. Striklendda mutaassib odamning to'g'riligi-yu, Iso shogirdlaridan birining shafqatsizligi mujassam edi.

Lekin men undagi jilovlab bo'lmas ishtiyoqqa yarasha asarlar yarata olish yo olmasligini aniqlashim lozim edi. Men undan Londondagi rassomchilik kechki maktabidagi hamkasabalari uning asarlari to'g'risida qanday fikrda ekanliklarini so'raganimda kulib qo'ydi.

— Ular meni maynavozchilik qilib yuribdi, deyishdi.

— Siz bu yerda ham biror maktabga qatnaysizmi?

— Ha. Bu mijg'ov – men ustozimizni ko'zda tutayapman – rasmimga ko'zi tushishi bilan qoshini chimirib nari ketdi.

Striklend jahl bilan pishqirdi. Unda zarracha sarosima sezilmasdi. Boshqalarning fikri uni qiziqitmasdi.

Xuddi shu tufayli ham har safar Striklend bilan muomala qilganimda boshi berk ko'chaga kirib qolardim. Aksariyat odamlar boshqalarning men to'g'rimdagi fikrlariga e'tibor bermayman deyishganda, ko'pincha o'zlarini aldashadi. Odatda, ular o'zlari xohlaganday ish yuritishadi va bu tufayli ularni hech kim tentaklikka yo'ymasliklariga umid qilishadi. Ba'zida esa ko'pchilikning fikriga qarshi ish tutishadi, zero bu holatda o'z yaqinlarining istagiga muvofiq ish yuritgan bo'lishadi. Agar ma'lum rasm-rusumlar do'stlaringiz tomonidan qabul qilingan bo'lsa, ularni pisand qilmaslik unchalik to'g'ri emas. Bu holatda odam o'z shaxsiyatiga haddan tashqari e'tibor bergan bo'ladi. O'z jasoratiga mahliyo bo'lib xavf-xatar tuyg'usini unutilib qo'yadi. Lekin mashhurlikka intilish ishtiyoqi madaniy odamlarning hech qachon so'nmaydigan eng jo'shqin ishtiyoqidir. Atrofdagilarning fikri men uchun sariq chaqa deb ishontirmoqchi bo'lganlarga ishonmayman. Bu quruq maqtanchoqlik, xolos. Mohiyat-e'tibori bilan bunday odamlar shunchaki mayda-chuyda ta'nalarga unchalik e'tibor berishmasligi mumkin. Chunki ular bunday gap-so'zlarga ko'pchilik uncha ishonavermasligini yaxshi bilishadi. Lekin mening qarshimda haqiqatan ham odamlarning gapidan zarracha hayiqmaydigan kishi turardi. U butun badaniga yog` surtilgan, hech kim quchog`iga ololmaydigan kurashchiga o'xshardi. Bu holat esa uni shakkoklik va erkinlik chegarasida ushlab turardi. Unga shunday deganim esimda:

— Agar hamma ham xuddi sizga o'xshagan bo'lsa, dunyo dunyo bo'lmasdi.

— Bema'ni gap. Har kim ham xuddi mendek harakat qila olmaydi. Ko'pchilik risoladagi odamlarday harakat qilishni yoqtiradi.

Men uni chaqib olmoqchi bo'ldim:

— Chamasi, "Shunday harakat qilingki, toki sizning har bir harakatingiz umumqoida darajasiga ko'tarila olsin" degan hikmatni eshitmagansiz shekilli?

— Birinchi marotaba eshitib turibman. Safsatadan boshqa narsa emas bu.

— Axborotingiz uchun bu gapni Kant aytgan.

Bunday odamni vijdonli bo'lishga da'vat etish mumkinmikin o'zi? Bu qo'lida ko'zgusi bo'lmagan odamning o'z aksini ko'rishga intilishiday foydasiz bir gap. Mening nazdimda jamiyat o'z xavfsizligini muhofaza qilish uchun ishlab chiqqan qoidalar odamlardagi vijdon tufayligina amalga oshadi. Shu boisdan, vijdonni qoidalarning bajarilishi ustidan nazorat qiladigan posbon, mirshab desa bo'ladi. Boshqacha aytganda, bizning "men"ligimizni belgilab turadigan asosiy a'zoyimizdagi josus bu. Inson shuhratga o'ch bo'ladi, ba'zida shuhrat uchun yovuz dushmanga eshikni ochib berishga ham tayyor turadi. Dushman esa bunday odamni yaltoqilik bilan o'z tarafiga og'diradi, to'dadan ajrab inson bo'lib shakllanishiga yo'l qo'ymaslikka intiladi. Chinakam inson jamiyat farovonligi shaxsiy farovonlikdan yuqori turishini anglay boshlaydi. Insonni insoniyat, jamiyat bilan bog'lab turgan rishtalar juda mustahkam rishtalardir. Bir kuni u dunyoda shaxsiy manfaatlardan ham yuqori turuvchi manfaatlar borligi to'g'risidagi fikrga keladi, keyinchalik shu e'tiqodining quliga aylanadi, unga sajda qila boshlaydi, buni tan olmagan odamlarni qoralashga tushadi. Zero, u endi shu jamiyatning a'zosi bo'lgach, bundaylarga qarshi chorasiz ekanligini anglaydi. O'z harakatlari to'g'risida odamlarning fikr-mulohazalariga Striklend tamomila befarqligiga ishonch hosil qilganimdan so'ng insoniylik qiyofasini yo'qotgan bu gazandadan ixlosim butunlay qaytdi, undan yuz o'girdim.

Xayrlashayotganimizda menga shunday dedi:

— Emmiga aytingki, u bu tomonlarga kelib yurmasin. Men joyimni o'zgartiraman, baribir qidirib topolmaydi.

— Mening nazarimda u sizdan qutulgani uchun Oллоhga hamdu sanolar o'qishi kerak, — dedim men.

— Azizim, buni tushunishga uni majbur eta olasiz, deb umid qilaman. Lekin, baribir, ayol zoti kaltafahm bo'lishini aytib qo'yay.

O'n beshinchi bob

Londonga qaytib kelganimda kechqurun Striklend xonimnikiga borishim iltijo qilingan xat kutib turardi. Unikida polkovnik Mak-Endryu xotini, Striklend xonimning opasi bilan o'tirardi. Garchi Mak-Endryu xonim sal so'nib qolgan, barcha yuqori unvonli ofitserlarning xotinlaridek o'zini oqsuyaklar toifasiga xos hisoblab mag'rur va jangovar tutuvchi, cho'ntagiga butun Britaniya imperiyasini yashirib olganday jiddiy qiyofada ko'rinsa-da, singlisiga juda o'xshardi. Bu xonimning butun harakatlari keskin va shiddatli edi, faqat yaxshi tarbiya ko'rganligi har qanday harbiy odam boshqalarga buyruq bera oladi degan qat'iy ishonchni ovoz chiqarib aytib yuborishiga izn bermasdi, xolos. Ko'ylagi qimmatbaho matodan bo'lishiga qaramay, didsiz tikilgandi.

Striklend xonim juda asabiylashayotgani ko'rinib turardi.

— Shunday qilib bizga qanday xabarlar keltirdingiz? — so'radi u.

— Men eringizni qidirib topdim. Afsuski, u uyga qaytmaslikka qat'iy qaror qilibdi. — Men biroz jim turdim. — U rassomchilik bilan shug'ullanmoqchi ekan.

— Bu bilan nima demoqchisiz? — hayronlikdan o'zini yo'qotar darajada qichqirdi Striklend xonim.

— Nahotki, siz uning bu ishtiyoqini hech qachon fahmlamagansiz?

— U butunlay aqldan ozibdi! — xitob qildi polkovnik.

Striklend xonim qoshini chimirdi. U o'z xotiralariga berildi.

— Hali oila qurmasidan oldingi paytlarda ham u ba'zida bo'yoq surtishni ermak qilardi. Ey, nimaligini aytsam buni moy chaplash desa ham bo'lardi. Biz uni mazax qilardik. U singari odamlar axir san'at uchun tug'ilmagan.

— Bu shunchaki bahona, xolos! — Gapga aralashdi Mak-Endryu xonim.

Striklend xonim bir qancha fursat o'z xayollariga g'arq bo'lib o'tirdi. U mening gaplarimni qanday

tushunishni bilmayotgandi. Mehmonxonada tartib o'rnatilib, avvalgi holiga qaytibdi. Sarishta sohibalik Striklend xonimning g'am-alamidan ustun kelibdi. Mehmonxona avvalgidek huvillab qolmagandi. Lekin men Parijda Striklendni yaxshi bilib olganimdan keyin uni bunday sharoitda yashashini tasavvur eta olmadim. "Nahotki, ular biror marotaba bo'lsin Striklend bunday narsalar bilan butunlay chiqisha olmasligini sezishmagan bo'lsa", — degan fikr xayolimga keldi.

— Agar u rassom bo'lishni xohlagan bo'lsa, nega indamadi? — so'radi nihoyat Striklend xonim. — Boshqalarni bilmadim-u, lekin men uning bunday xohishini darhol inobatga olardim-ku.

Mak-Endryu xonim lablarini tishladi. U doimo san'at ahliga ixlos qo'ymagani uchun singlisiga dashnom berar, uning "madaniy" do'stlarini mazax qilardi.

Striklend xonim so'zida davom etdi:

— Unda talantning biror zarrasi ko'ringanida birinchi bo'lib qo'llab-quvvatlamasdim, barcha sharoitni muhayyo qilmasdim, axir. O'z-o'zidan ayonki, birja dalloli emas, rassomning rafiqasi bo'lishni afzal bilardim-ku. Bolalar bo'lmaganda hech narsadan qo'rqmasdim, bu uyda emas, Chelsidagi biror arzonroq kulbada umrguzaronlik qilaverardim.

— Singilginam, mening sabr kosamni to'ldiryapsan-da! — xitob qildi Mak-Endryu xonim. — O'ylab topilgan bunday safsataga ishonaman demoqchimsan?

— Lekin men buning ayni haqiqatligiga ishonaman, — dedim sekingina.

U men tomonga qandaydir nafratomuz qarab qo'ydi.

— Qirq yoshga kirgan erkak agar o'rtaga ayol zoti aralashmasa, o'z ishi, xotini va bolalarini tashlab ketmaydi. "Artistona" doirangizdagi biror nozanin uning boshini aylantirganini men bilaman-ku, axir.

Striklend xonimning oqish yuzlari birdaniga qizarib ketdi.

— O'sha satang qanaqa ekan o'zi?

Men javob berishga shoshilmadim. Javobim bomba portlashiday ta'sir etishini his etdim.

— Uning yonida ayol zoti yo'q.

Polkovnik Mak-Endryu va uning xotini bu gapga ishonmasliklarini bildirishdi, Striklend xonim esa o'rnidan turib ketdi.

— Siz biror marotaba ham ayol zotini ko'rmaganingizni aytmoqchisiz, shekilli.

— Ko'radigan ayolning o'zi yo'q. U yerda yolg'iz yashayapti.

— Behuda gap! — qichqirib yubordi Mak-Endryu xonim.

— O'zim borsam bo'lar ekan, — po'ng'illadi polkovnik. — Har qanday qilib bo'lsa-da, u ayol haqida bilib kelardim.

— Parijga borib kelish mashaqqatini o'z bo'yingizga olmaganingizga afsuslanaman, — javob berdim unga achitib, — o'shanda hamma taxminlaringiz bema'ni bir gap ekaniga ishonch hosil qilib kelardingiz. U serhasham mehmonxonadagi keng xonani egallab turgani ham yo'q, katalakday va xaroba xonada yashayapti. Yengil hayot ketidan quvib uydan chiqib ketgani ham yo'q. Yonida sariq chaqasi ham yo'q.

— Siz, u biz bilmaydigan biror ayb ish qilib qo'ygan-u, mirshablardan yashirinib yuribdi, deb o'ylaysizmi?

Bunday taxmin ularning yuragida umid uchqunlarini yoqdi, lekin men bunga qat'iy qarshi chiqdim.

— Agar shunday bo'lganda sherigiga manzilini ma'lum qilib o'tirarmidi? — piching aralash e'tiroz bildirdim. — Nima bo'lganda ham bir narsaga aniq ishonaman: uning yonida hech qanday ayol yo'q. U hech qanday ayolni sevib qolgan emas, buni xayoliga ham keltirayotgani yo'q.

O'rtaga sukunat cho'kdi. Ular gaplarimning mag'zini chaqishayotgandi.

— Unday bo'lsa, — nihoyat sukunatni bo'ldi Mak-Endryu xonim, — agar sizning aytayotganlaringiz rost chiqsa, ahvol men o'ylaganchalik xatarli emas.

Striklend xonim opasiga qarab qo'ydi-yu, indamadi. Uning rangi zahil edi, ingichka qoshlari chimirildi. Yuz ifodasi qanday ma'no anglatayotganini tushuna olmasdim. Mak-Endryu xonim gapini davom ettirdi:

— Demak, bu shunchaki injiqlik xolos, tezda o'tib ketadi.

— Siz uning oldiga borishingiz kerak, Emmi, — dedi polkovnik. — Nega endi biror yil Parijda turmasligingiz kerak. Bolalarga biz qarab turamiz. Bir xildagi hayot uning joniga tekkan, tezda esi joyiga keladi va mamnuniyat bilan Londonga qaytadi. Shundan keyin hammasi unut bo'lib ketadi.

— Men esa bormagan bo'lardim, — gapga aralashdi Mak-Endryu xonim. — Yaxshisi, unga to'la erkinlik berilgani ma'qul. Shunda u biror kun dumini qisib qaytib keladi va avvalgicha hayot kechirishda davom etadi. — Mak Endryu singlisiga sovuqqina qarab qo'ydi. — Ehtimol, doimo ham u bilan o'zingni to'g'ri tuta olmagansan, Emmi. Erkaklar nayrangboz bo'lishadi, ular bilan muomala qilishni bilmoq kerak.

Mak-Endryu xonim ham ko'pchilik ayollar singari sadoqatli va sevgan xotinini tashlab ketadigan erkaklarni ahmoq deb hisoblovchi, lekin bu ish uchun xotin kishi aybdor deguvchi ayollar toifasiga kirardi. Yurak o'zicha ish tutadi, uni tushunish esa qiyin.

Striklend xonim o'tirganlarga ohista ko'z tashlab chiqdi.

— U qaytib kelmaydi, — dedi u qat'iy ravishda.

— Eh, jonginam, u to'g'risida senga aytib berishgan gaplarni eslab ko'r. U saranjom-sarishtalik va qulay sharoitga o'rganib qolgan, izzat-hurmat ko'rsatishlarini xush ko'rgan. Nahotki sen uni ovloqdagi mehmonxonaning g'aribgina xonasida uzoq yashay oladi, deb o'ylasang. Ustiga-ustak, puli ham yo'q ekan. U qaytib kelishi kerak.

— Hozirgacha biror ayol bilan qochib ketgan hisoblardim va shu bois menda qandaydir umid bor edi. Bunday holat uzoq davom etmasligiga ishonardim. O'sha ayol uch oyda joniga tekkan bo'lardi. Agar u ayol tufayli qochib ketmagan bo'lsa hammasi barbod bo'libdi.

— Bularning hammasi juda g'aroyib-ku, — dedi polkovnik bu gaplarga burnini jiyirib.

— U albatta qaytib keladi, Dorotining bu to'g'ridagi taxmini tamomila to'g'ri.

— Lekin men uning qaytishini istamayman, — dedi Striklend xonim.

— Emmi!

— Agar u biror ayolni to'satdan yaxshi ko'rib qolib qochib ketganda kechirgan, bu tabiiy holat deb bilib, uni ayblamagan bo'lardim. Uni qochib ketishga majbur qilishgan deb hisoblardim. Erkaklar sodda va bo'sh-bayov, ayollar esa shilqim bo'lishadi. Lekin bu butunlay boshqa holat. Men uni ko'rgani ko'zim yo'q. Endi hech qachon uni kechirmayman.

Polkovnik Mak-Endryu va uning qaylig'i bir-biriga gal bermay xonimga dalda bermoqchi bo'lishdi. Ular xonimning gaplaridan lol bo'lib qolishdi. Aqldan ozibsan, deb o'zini ishontirmoqchi bo'lishar, uni tushunishni butunlay istashmasdi. Striklend xonim nihoyat menga murojaat qildi.

— Loaqal siz meni tushunarsiz?

— Unchalik emas. Gapingizni to'g'ri tushungan bo'lsam, agar u sizni boshqa ayol tufayli tashlab ketgan bo'lsa kechirasiz-u, qandaydir fikrni o'ylab ketgan bo'lsa, kechirmaysiz, shundaymi? Chamasi, siz birinchi holatda o'z taqdiringiz uchun kurashish imkoniyati bo'ladi, ikkinchi holatda esa butunlay ilojsizman deb o'ylayapsiz.

Striklend xonim menga o'qrayib qarab qo'ydi, lekin hech narsa demadi. Ehtimol, men mo'ljalga aniq tekkandim. Keyin xirillagan va hayajonli ovoz bilan gapini davom ettirdi:

— Odamni bunchalik yomon ko'rib qolish mumkinligi hech qachon xayolimga kelmagan. Qancha vaqt davom etsa ham, baribir, bir kuni qaytib keladi, deb o'zimni ovutardim. Hech bo'lmasa o'lim qo'ng'irog'i bong urayotganda meni chaqirtirar deb o'ylagandim va bunga tayyor edim. Men unga xuddi onasiday mehribonlik ko'rsatgan va pirovard-natijada, uni sevganimni va hammasini kechirganimni aytardim.

Men ko'pincha ayollarda sevgan odamlarining o'limi oldida o'zlarini g'alati tutishlarini ko'rib ajablanardim. Ba'zida esa hatto yaqin odamlarining uzoq yashashlaridan afsuslanishayotganday, bu holat ularning erkinliklariga monelik qilayotganligidan ranjishayotganday tuyulardi.

— Lekin endi barchasi tamom. U men uchun tamomila begona odam. Ochlikda, tanholikda, g'ariblikda o'lib ketaversin — buning menga hech qanday aloqasi yo'q. Biror dahshatli kasallik yoqasidan olishiga umid qilaman. U endi men uchun yo'q.

Shu joyga kelganda Striklendning soʻzlarini bildirib qoʻyishni oʻrinli deb bildim.

— Agar siz u bilan ajralishni istasangiz, bu ishga zarur boʻlgan hamma narsaga tayyor.

— Nega men unga erkinlik uchun imkon yaratib berarkanman?

— Menimcha, u bunday erkinlikka intilayotgani yoʻq. Shunchaki, sizga qulay boʻlarmikin deb shunday degandi-da.

Striklend xonim asabiy holatda yelkasini qisdi. Men xafa boʻldim. Oʻsha vaqtlarda odamlar haqidagi fikrlarim boshqacharoq edi, chiroyligina bu ayolning bunday munofiqona qarashlari xafa qilgandi. Inson qiyofalari bu qadar turli-tumanliligini tushunmasdim. Endilikda esa ichi torlik va keng feʼllik, qahr-gʻazab va mehr-shafqat, nafrat va muhabbat ham odamlar yuragidan oʻrin olabilishini tushundim.

“Striklend xonimga azob berayotgan, tahqirlangan tuygʻularini yengillashtiradigan biror soʻz topa olarmikinman?” deb oʻylardim. Bunga urinib koʻrmoqchi boʻldim.

— Mening nazarimda gohida eringiz oʻz harakatlariga javob bermaydigan odamday tuyuladi. Fikrimcha, u ilgarigi odam emas. Xayoliga kelib qolgan ishtiyoq uning butun vujudini egallab olgan. Azbaroyi oldi-ketiga qaramay, oʻz xayollariga oʻralashib ketganidan uning holati xuddi oʻrgimchak toʻriga ilinib qolgan pashshaga oʻxshaydi. Bamisoli sehrlanganday. Bunday vaqtda odamdagi ikkinchi “men” birinchini siqib chiqarishi toʻgʻrisidagi jumboqli hikoyalar esga tushadi. Qalbi xuddi oʻziniki emasday, tanasi esa xuddi sirli oʻzgarishlarga qodirday. Eski vaqtlar boʻlganida Charlz Striklendning ichiga shayton kirib olgan deyishardi.

Mak-Endryu xonim kafti bilan tizzalarini berkitib turgan koʻylagining etaklarini siladi, oltin bilaguzugi qoʻli bilan pastga qarab yurdi.

— Bularning barchasi quruq safsata, xolos, — dedi u aftini bujmaytirib. — Toʻgʻri, men Emmi eriga haddan tashqari ishonib yuborganini inkor etmayman. Agar u oʻz ishlari bilan andarmon boʻlib qolmaganda, nimalar roʻy berayotganini fahmlagan boʻlardi. Masalan, Alek yillar mobaynida biror fikrini mendan yashirib yurolmaydi-ku.

Polkovnik oʻzini olamdagi eng yaxshi odamday koʻrsatib, qayoqlargadir tikilib qoldi.

— Lekin, Charlz Striklend, baribir, berahm hayvon ekan. — Mak-Endryu xonim menga yeb qoʻyguday tikildi. — Men xotinini nima uchun tashlab ketganini aniq bilaman: u xudbinligi, ha, xuddi shunday xudbinligi tufayli tashlab ketgan.

— Bu judayam joʻn izoh, — javob berdim men va ichimda bu izoh hech narsani tushuntirib bera olmaydi, deb qoʻydim. Keyin charchaganligimni bahona qilib, ketishga otlandim, Striklend xonim meni yoʻldan qaytarishga harakat ham qilib koʻrmadi.

O'n oltinchi bob

Keyingi voqealar Striklend xonim sabotli ayol ekanligini koʻrsatdi. U baxtsizliklar toʻgʻrisidagi oxiri koʻrinmas hikoyalar odamlarning joniga tegib ketganini fahmlab, oʻz iztiroblarini yashirin tutardi. U qaerda paydo boʻlmasin — doʻstlari galma-galdan tez-tez mehmonga chaqirib turishardi — oʻz qadr-qiyamatini muqarrar ravishda baland tutardi. Ancha bashang, lekin sodda kiyinar, oʻzini quvnoq va kamtar tutardi. Oʻz gʻam-tashvishlarini aytishdan koʻra, oʻzgalarning alamli hikoyalarini eshitishni afzal koʻrardi. Eri toʻgʻrisida doimo mehr-shafqat bilan gapirardi. Dastlabki paytlardagi eriga munosabati meni hayron qoldirdi. Bir kuni u menga shunday dedi:

— Siz, shubhasiz, yanglishyapsiz, aniq manbalarga qaraganda Charlz Angliyadan bir oʻzi ketmagan.

— Agar shunday boʻlsa, izni yoʻqotish boʻyicha daho ekan.

U koʻzini mendan olib qochdi va qizarib ketdi.

— Harholda, men sizdan iltimos qilaman, agar biror odam qandaydir satang bilan birga qochib ketgan, deguday boʻlsa, uni rad etmang.

— Yaxshi, rad etmayman.

U gapni boshqa tomonga burdi. Tez kunda Striklend xonimning do'stlari davrasida bu voqeaning o'ziga xos bayoni paydo bo'lganini eshitdim. Striklend go'yoki "Empayr" teatrida birinchi marotaba ko'rib qolgan frantsuz raqqosasiga oshiqu beqaror bo'lib, uning ketidan Parijga jo'nagan emish. Bunday ovoza qaerdan paydo bo'lganini surishtirib o'tirmadim, lekin bu gap Striklend xonimga odamlarning rahmini keltirar, uning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlardi. Bu esa uning o'rganmoqchi bo'lgan kasbiga yordam berishi mumkin edi. Polkovnik Mak-Endryu xonim sariq chaqasiz qoldi, deganda mubolag'a qilmayotgandi. U yashashi uchun biror mablag' manbai topmog'i, buni qanchalik tez boshlasa shuncha yaxshi edi. U yozuvchilar jamoatchiligidan ko'pchiligini tanishi va bu narsa unga ish berishini o'ylab, stenografiya va mashinkada yozishni o'rganishga kirishdi. Uning o'qimishliligi va ma'lumoti ajoyib mashinkachi bo'lishiga zamin yaratardi. Oilaviy fojeasi esa mustaqil yo'l tutishiga majbur etardi. Do'stlari uni ish bilan ta'minlab turishga, o'z tanish-bilishlariga uni tavsiya etishni va'da qilishdi.

Bolalari yo'q va ma'murchilikda yashaydigan Mak-Endryular xonimning bolalariga homiylik qilishni o'z zimmlariga olishdi. Shunday ekan, Striklend xonim faqat o'zini boqsa kifoya edi. U o'z uyidan chiqib ketib, mebellarni sotdi. Vestminsterda kichikroq ikki xonali uyda Striklend xonim yangi hayot boshladi. U o'ta tirishqoq bo'lganligi tufayli, ishida muvaffaqiyat qozonishiga shubha qilmasa bo'lardi.

O'n yettinchi bob

Yuqoridagi voqealar sodir bo'lganidan keyin besh yil o'tgach, men biroz muddat Parijda yashashga qaror qildim. Har kuni bir ishni qaytaraverish g'oyat jonga tegadigan va zerikarli mashg'ulot. Do'stlarim o'z hayot yo'llaridan asta-sekin olg'a borishardi. Ular endi meni biror narsa bilan hayratlantira olishmasdi. O'zaro uchrashib qolganlarimizda nima deyishlarini avvaldan bilib turardim, hatto ularning ishqiy sarguzashtlari ham unchalik qiziq tuyulmasdi. Biz bir tomondagi so'nggi bekatdan ikkinchi tomondagi oxirgi bekatga bo'zchining mokisidek borib kelaveradigan tramvay vagonlariga o'xshardik. Bu vagonlar qancha yo'lovchini tashishini ham aniq hisoblash mumkin edi. Hayot nihoyatda zerikarli o'tardi. Meni vahima bosdi. Uydan voz kechdim, arziyas uy-ro'zg'or anjomlarini sotib yubordim-da, hammasini yangidan boshlashga qaror qildim.

Jo'nab ketishdan oldin Striklend xonimnikiga kirdim. Men uni anchadan beri ko'rmagandim, shu tufayli xonimdagi o'zgarishlar aniq ko'zga tashlanardi. U qarib va ozib, yuzidagi ajinlar ko'payibgina qolmay, fe'li ham o'zgarganday tuyuldi. U o'z ishlarini ancha yo'lga qo'yib yuborgandi, Chanserileynda idorasi bor edi. Striklend xonimning o'zi endi deyarli mashinkalash bilan shug'ullanmas, faqat qo'l ostida ishlaydigan to'rtta qizning ishlarini tekshirardi. O'z mahsulotlarining xaridorgir bo'lishi va chiroyli chiqishi uchun ko'k va qizil ranglardan foydalanar, tayyor ishlarni tovlanadigan qattiq va yoqimtoy rangli qog'ozlarga o'rab berardi. Darhaqiqat, uning ishlari go'zalligi va nozikligi bilan nom qozongandi. U yaxshigina daromad qilardi. Lekin faqat yashash uchun ishlash unchalik yoqimli mashg'ulot emas, degan tasavvurda edi, shu bois suhbatdoshlariga o'zining oqsuyak ayollardan ekanligini eslatib qo'yardi. Striklend xonim gap orasida mashhur tanishlarining nomlarini qalashtirib tashlar, o'zi ijtimoiy zinapoyaning shu pog'onasida qolayotganidan afsuslanganday bo'lardi. Bunday jur'atidan o'zi ham xijolat chekkanday bo'ldi, lekin ertaga Janubiy Klinsingtonda yashovchi taniqli advokat davrasida ziyofatda bo'lishidan hayajondaligini bildirdi. O'g'li Kembrijda o'qishini mamnuniyat bilan hikoya qilardi. Shuningdek, u biroz kinoyaomuz shaklda bo'lsa-da, qizi to'xtovsiz ravishda raqsga taklif etilayotganligini ham qo'shib qo'yishni unutmasdi. Men noo'rin savol berib qo'ydim:

— Qizingiz ham ishlaringizga qarashadimi?

— Zinhor! Men bunga yo'l qo'ymayman, — javob beradi Striklend xonim. — U juda yoqimtoy va men ishonamanki, o'ziga yaxshigina qayliq topa oladi.

— Bu sizga katta madad bo'lardi.

— Ko'pchilik u katta sahnaga chiqishi kerak, deb hisoblaydi. Lekin men bunga rozi bo'lmayman.

Men eng yaxshi dramaturglarimizning barchasi bilan tanishman, unga ertagayoq yaxshigina rol topib berishim mumkin, lekin men bunday doiraga kirib qolishini istamayman.

Bunday kalondimog'lik meni hayron qoldirdi.

— Eringiz to'g'risida biror xabar eshitdingizmi?

— Yo'q, hech narsa eshitmadim. Chamasi, u o'lib ketgan.

— Agar uni Parijda uchratib qolsam sizga xabar beraymi?

U bir daqiqacha o'ylab qoldi.

— Agar u judayam qiynalib qolgan bo'lsa, biroz yordam berishim mumkin. U holda sizga ozroq pul jo'nataman, zarur paytlarida ozgina-ozginadan berib turasiz.

— Siz juda olijanobsiz, — dedim men.

Lekin men u bu ishni olijanoblighi uchun qilmayotganini bilardim. Iztirob odamni olijanob qiladi, degan gapga kafillik berib bo'lmaydi. Baxt gohida odamda shunday tuyg'ular uyg'otishi mumkin. Lekin iztirob aksariyat hollarda odamni maydakash va qasoskorga aylantiradi.

O'n sakkizinchi bob

Parijga kelganimdan keyin ikki hafta o'tar-o'tmas Striklendni uchratib qoldim.

Men Dam ko'chasiidagi uylardan birining beshinchi qavatidan kichkinagina xonani tezda topib oldim. Ikki yuz frankka eski mebellar xarid qildim. Qavat nazoratchisi ertalablari menga qahva qaynatib berishi va xonamni tartibga solishi lozim edi. O'rnashib olganim zahoti eski tanishim Dirk Struvenikiga jo'nadim.

Dirk Struve o'z fe'l-atvorlariga qarab ba'zilar bepisandlik bilan istehzoli kuladigan, ba'zilar hayronlikda yelka qisib qo'yadigan odamlar toifasiga kirardi. Tabiat uni qiziqchi qilib yaratgandi. U rassom, rassom bo'lganda ham yomon rassom edi. Biz Rimda tanishgandik, rasmlarini yaxshi eslardim. U siyqasi chiqqan mavzularda rasm chizishga o'ch edi. San'atga mislsiz muhabbat qo'ygan bu odam nuqul rimliklarni aks ettirardi. Uning rasmlarida Ispaniya maydonining zinapoyalarida dam olayotganlar, o'tkir uchli shlyapa kiyib olgan ko'zlari katta-katta mo'ylabli dehqonlar, turfa rangli kiyim-kechak kiyib olgan bolalar, keng yubkali ayollar tasvirlanardi. Rasmdagilar yo cherkov eshigining oldida dam olishayotgan, yo tiniq osmon ostida sarv daraxtlari orasida sayr qilayotgan, yo Uyg'onish davridan qolgan favvora oldida muhabbat sarguzashtlarini bir-birlariga hikoya qilib maroqlanishayotgan, yo bo'lmasa, buqalar qo'shilgan aravalar atrofida uymalashib yurgan holatda ko'rsatilardi. Ularning barchasi obdon hafsala bilan chizilgan va bo'yalgandi. Ehtimol, fotografiya ham tasvirga olinayotganlarni bunchalik aniq ko'rsata olmasdi. Rassomlardan biri Medichining dala hovlisida Dirikka "Shokolad" qutichalari chizish bo'yicha mutaxassis deb baho bergandi. Uning rasmlarini ko'zdan kechirib, Mone, Mane va boshqa impressionistlar butunlay bo'lmagan deb o'ylash mumkin edi.

— Albatta, men ulug' rassom emasman, — derdi u. — Shubhasizki, Mikelanjelo emasman, lekin menda nimadir bor. Mening rasmlarim sotilyapti. Bu rasmlar turli toifadagi odamlarning uylariga fayz bag'ishlamoqda. Sen bilasanki, mening ishlarimni faqat Gollandiyada emas, Norvegiya, Shvetsiya va Daniyada ham sotib olishyapti. Savdogarlar va badavlat ishbilarmonlar rasmlarimni juda yoqtirishadi. Bu yerlarda qishning nihoyatda sovuq, uzoq bo'lishini tasavvur ham qila olmaysan. O'sha joylarning aholisi Italiya mening rasmlarimda tasvirlangandek deb o'ylashni xohlashadi. Italiyani xuddi men tasvirlaganday tasavvur etishadi. Bu tomonlarga kelmasimdan oldinlari ham men uni xuddi shunday tasavvur etardim.

Darhaqiqat, bu tasavvur uning qon-qoniga singib ketgan va o'ziga rom etib qo'ygan, shu bois haqiqatni ko'ra olmasdi, uning nazdida Italiya romantik qaroqchilar va ajoyib xarobalar vatani bo'lib ko'rinardi. U g'arib, pastkash va siyqasi chiqqan idealni chizishda davom etardi. Bu hol asarlariga o'ziga xos joziba kasb etardi. Shaxsan men uchun Dirk Struve faqatgina masxaravozlik manbai

emasdi. Rassom birodarlari esa chizgan rasmlariga mensimay qarashlarini yashirib o'tirishmasdi. Lekin u yaxshigina pul topardi. Rassom oshnalari o'ylab ham o'tirmay cho'ntagiga xo'jayinlik qilishdan tap tortishmasdi. Dirk qo'li ochiq odam edi, uning soddadilligini suiiste'mol qiluvchilar zarracha tortinmay qarz olaverishardi. Rahmdilligi, ochiqko'ngilligi me'yoridan ortiq darajadaliqidanmi, olgan qarzariga minnatdorchilik bildirishni ham o'zlariga ep ko'rishmasdi. Undan qarz olish yosh bolani talaganday bir gap edi. Ustiga-ustak, tentak deb yozg'irishardi. Nazarimda, o'z epchilligidan g'ururlanib yuradigan cho'ntak o'g'risi izvoshda butun boyligi solingan chamadonchani unutilib qoldirgan merov xotinning o'ljasini osongina qo'lga kiritganiga unchalik ham xursand bo'lavermaydi. Tabiat Struvega laqmalik hadya qilganida saxiylik ko'rsatganiga qaramay ta'sirchanligi ham o'ziga yetarli edi. Ko'pincha masxaralash va tahqirlar yomg'iri ostida qolishiga qaramay, ko'ngilli ravishda o'zini shunday zarbalar tagida qoldirayotganday tuyulardi. U ketma-ket qilinayotgan tahqirlardan ozor chekayotgan bo'lsa-da, oqko'ngil bo'lganligi bois, jahli chiqmasdi. Avval otilgan ta'na toshining og'rig'i ketmasdan yangisi otilaverardi. Uning hayoti fojialarga to'la edi. Men uni hech qachon masxara qilmasdim. Shu bois rahmdil hamroh topganidan xursand bo'lib adoqsiz g'am-alamlarini menga to'kib solishga harakat qilardi. Eng achinarlisi shunda ediki, bu g'am-alamlar qanchalik fojiali bo'lsa, shunchalik kulgili edi.

U yomon rassom bo'lishiga qaramay, san'atni favqulodda nozik his etardi, rasmlar ko'rgazmasini Struve bilan birgalikda aylanish odamga chinakam lazzat bag'ishlardi. San'at asarlaridan behad hayratlana biladigan Struvega tanqidiy fikrlash ham yot emasdi. Dirk katolik mazhabiga mansub edi. U avvalgi avlod rassomlarining qadriga yetish bilan birga, zamonaviy rasmlarga ham munosib baho bera olardi. Yangi talantlarni tezda fahmlay olar, ular to'g'risida bag'rikenglik bilan mulohaza yurita bilardi. Men hech qachon rassomchilik asarlariga bu qadar to'g'ri baho beradigan ikkinchi odamni ko'rmaganman. Buning ustiga ko'pchilik rassomlarga qaraganda yaxshiroq bilimga ega edi, ularga o'xshab san'atning boshqa sohalaridan xabarsiz emasdi. Musiqiy va adabiy didi rassomchilik to'g'risidagi mulohazalarining teran va turfa xilligiga olib kelardi. Men singari yoshlar uchun Dirk Struvening maslahat va izohlari haqiqatan katta ahamiyatga molik edi.

Rimdan jo'nab ketganimdan keyin taxminan ikki oyda bir martadan o'ziga xos ingliz tilidagi uzun xatlarini olib turdim. Bu xatlarni o'qiganimda entikib, jo'shib, qizg'in qo'l harakatlari bilan so'zlayotgan Dirkni ko'rib va eshitib turgandek bo'lardim. Parijga kelmasimdan sal oldinroq u ingliz qiziga uylangan bo'lib, endilikda Monmartrda o'rnashib olgandi. U bilan to'rt yildan beri ko'rishmasdik, xotini bilan ham tanish emasdik.

O'n to'qqizinchi bob

Parijga borishimni Struvega xabar qilmaganligim tufayli, eshik qo'ng'irog'ini chalganimda chiqib kelgan rassom dastlab meni tanimadi. Keyin xursandchilikdan qichqirib yubordi-da, ustaxonasiga surgab ketdi. Bunaqa qizg'in kutib olish odamga xush yoqar ekan!

O'choq yonida nimadir tikayotgan xotini o'rnidan turib, mening istiqbolimga yurdi. Dirk meni tanishtirdi.

— Sen uni bilasan, — dedi xotiniga murojaat etib, — u to'g'risida senga ko'p gapirib berganman. — Menga qarab esa: — Nega kelishingni xabar qilmading? Kelganingga ancha bo'ldimi? Uzoqroq muddatga keldingmi? Eh, sen bir soat oldinroq kelganingda birgalikda ovqatlanardik.

U menga savollar yog'dirib tashladi, yumshoq o'rindiqqa o'tkazib, yelkamga shapatilab urib, sharob, pechene, sigara bilan siylay boshladi. Bir daqiqa bo'lsin meni tinch qo'ymas, uyda viski yo'qligiga achinar, qahva tayyorlashga shoshilar, yana nimalar bilandir ko'nglimni olishga intilar, xursandligidan o'zini qo'yishga joy topa olmas, kular, azbaroyi hayajonlanayotganidan terlab ketgandi.

— Sen zarracha o'zgarmagansan, — dedim unga kulib qararkanman.

Dirkning ko'rinishi hamon beo'xshov edi. Bo'yi past, semiz, oyoqlari kalta-kalta. Hali yoshligiga qaramay – u o'ttizdan oshmagandi – sochi deyarli qolmagandi. Yuzi dum-dumaloq bo'lib, terisi oqqa moyil qizg'ish, lablari qip-qizil edi. U doimo oltin gardishli kattakon ko'zoynak taqib yurardi, ko'zlari ko'm-ko'k va katta-katta edi, mo'ylabi azbaroyi yuzining rangiga o'xshab ketganidan yo'qqa o'xshardi. U Rubens chizishni yaxshi ko'rgan xushchaqchaq semiz savdogarlarga o'xshab ketardi.

Birmuncha muddat Parijda bo'lmoqchiligimni, uy ham topganimni unga gapirganimda, oldindan aytmaganimga ta'na qildi. O'zi uy topib jihozlashga yordam berishi, ko'chishga ko'maklashishi mumkinligini bildirdi, bekorga mebel uchun pul harjlaganimdan koyindi. Uning yordamidan foydalanmaganimni do'st kishining ishi emas deb astoydil ginaxonlik qildi. Struve xonim jimgina paypoq to'qib o'tirar, erining gaplarini kulimsiragancha bamaylixotir eshitib o'tirardi.

— Ko'rib turganingdek, uylandim, — to'satdan e'lon qildi Dirk, — xotinim to'g'risida nima deysan?

U xotiniga nihoyatda mayinlik va nazokat bilan tikildi, terlaganidan burnining uchigacha tushib ketayotgan ko'zoynagini ko'tarib qo'ydi.

— Bu savolingga nima deb javob bera olardim? — kuldim men.

— Qo'ysang-chi, Dirk, — deb so'z qistirdi Struve xonim.

— Axir u ajoyib emasmi? Do'stginam, vaqtni o'tkazmay uylan, iloji boricha tezroq uylan. Men eng baxtli odamman. Unga bir qara. Axir u tayyor rasm emasmi? Sharden rasmlariga o'xshaydi-a? Men dunyodagi barcha go'zallarni ko'rganman, lekin hech qachon Struve xonimdan go'zalrog'ini ko'rmaganman.

— Dirk, agar jim bo'lmasang, ketib qolaman.

— Tentakkinam, — dedi u.

Xonim erining ovozdagi behad ehtirosdan uyalingirab qizarib ketdi. Dirkning xatlaridan men xotinini esini yo'qotar darajada yaxshi ko'rishini bilardim, endilikda undan ko'z uza olmayotganini ko'rib bunga yanada ishonch hosil qildim. Ayol uni sevish-sevmasligini esa aniq ayta olmayman. Bechora Pantalone esa o'ziga bunday qizg'in muhabbat uyg'otishi qiyin edi, lekin ayolning ko'zlari yoqimtoy kulib turardi. Ehtimol, uning o'zini vazmin tutishida chuqur tuyg'ular yashiringandir. Men Struve xonimda rassomning es-hushini olgan maftunkor go'zallikni payqamadim, lekin ayolda qandaydir sokin joziba bor edi. Arzonroq kulrang matodan qoyilmaqom qilib tikilgan ko'ylagi balanddan kelgan kelishgan qomatiga quyib qo'yganday yarashgandi. Ana shu qomat tikuvchidan ko'ra haykaltarosh uchun qiziqarliroq edi. Struve xonim, oq yuzdan kelgan qizg'ish-qo'ng'ir sochlarini soddagina qilib turmaklab olgandi. Ko'm-ko'k ko'zlarida xotirjamlik uchqunlarini sezish qiyin emasdi. Uni g'oyatda go'zal deb ayta olmasam-da, Struve bekorga Shardenni eslatmagandi. U ulug' rassom tasvirlagan va shu orqali mangulikka daxldor qilgan yengil bosh kiyim kiyib, peshband tutib olgan ayolni eslatardi. Xonim juda aqlli va ish bilan band ayol taassurotini qoldirmasdi, lekin undagi sokin jiddiylik qiziqishimni uyg'otardi. Uning Dirk Struvega turmushga chiqqanligi juda g'alati edi. U ingliz ayoli bo'lishiga qaramay, qanday doiradan ekanligini, qanday tarbiya olganini, turmushga chiqqungacha qanday yashaganini bilmasdim. U deyarli gapirmasdi, lekin ahyon-ahyonda oraga biror so'z qistirganda ovozi yoqimtoyiligi, harakatlari tabiiyligi sezilardi.

Men Struedan ishlayotgan yoki ishlamayotganini so'radim.

— Ishlayapsizmi deb so'rayapsizmi? Ha, oldingilariga qaraganda yaxshi rasmlar chizayapman!

U qo'limdan ushlab dastgohda turgan rasm oldiga olib bordi.

Men beixtiyor seskanib ketdim.

Dirk cherkov oldida dam olayotgan Kampan'i kiyimidagi bir to'da italyan dehqonlarini chizgandi.

— Hozir shu rasmni chizayapsanmi? — so'radim undan.

— Ha. Bu yerdagi modellar Rimdagidan yomon emas.

— Judayam chiroyli-a, to'g'rimi? — dedi Struve xonim.

— Bechora xotinim meni ulug' rassom deb fahmlaydi.

Uning xijolatli kulishi bu fikrdan maza qilayotganini yashira olmadi. Uning ko'zlari dastgohdagi rasmda edi. Boshqa rassomlarning asarlari to'g'risidagi g'oyat o'rinni tanqidiy mulohazalarini o'zining

tuturuqsiz asarlariga tatbiq eta olmaganini g'alati edi.

— Boshqa rasmlaringni ham ko'rsat, — dedi Struve xonim.

— Ko'rishni xohlaysanmi?

Rassom og'aynilarining masxaraomuz kulishlaridan to'yib ketgan Dirk Struve soddadillik bilan o'z ishlarini ko'rsatishga rozi bo'ldi. U oldimga o'ynab yurgan jingalak sochli ikki italyan bolasi tasvirlangan rasmini qo'ydi.

— Juda ajoyib chiqqan-a, to'g'rimi? — so'radi Struve xonim.

U menga yana anchagina asarlarini ko'rsatganida Dirk Parijda ham xuddi Rimdagidek tuturiqsiz asarlar chizayotganiga ishonch hosil qildim. Bularning barchasi soxta, mayda, hech narsaga arzimaydigan chizmalar edi. Hayotda esa Dirk Struvechalik halol, samimiy odamni bilmasdim. Bunday ziddiyatni qanday anglamoq kerak?

To'satdan xayolimga kelib qolgan savolni o'zim ham bilmagan holda undan so'radim:

— Marhamat qilib aytg-chi, tasodifan bo'lsa-da, Charlz Striklend degan rassomni uchratmaganmisan?

— Nahotki sen uni tanisang? — qichqirib yubordi Dirk.

— U nobakor odam, — dedi Struve xonim.

Dirk kuldi.

— Bechoraginam. — Dirk xotining oldiga yugurgilab kelib, ikkala qo'lini o'pib qo'ydi. — Xonimning uni ko'rgani ko'zi yo'q. Striklendni tanishing juda g'alati!

— Bema'ni qiliqli odamlarni jinim suymaydi, — dedi xotini.

Dirk kulimsiraganicha men tomonga o'girildi.

— Gap nimadaligini hozir senga tushuntirib beraman. Kunlardan bir kun uni asarlarimni ko'rsatishga chaqirdim. U uyimizga kirib kelganida barcha rasmlarimni ko'rsatdim. — Struve bir daqiqa jim qoldi. O'zi uchun g'oyat yoqimsiz bo'lgan bu hikoyani nima uchun boshlaganini tushunmasdim. — U rasmlarimni ko'rduyu indamadi. Men barcha mulohazalarini oxirida aytsa kerak, deb o'yladim. Rasmlarimni ko'rsatib bo'lgach: "Mana, barcha asarlarimni ko'rsatib bo'ldim, ko'rsatadigan boshqa birorta rasmim qolmadi", — dedim. U esa menga: "Men sizdan yigirma frank qarz so'ragani kelgan edim", — dedi.

— Dirk aytgan pulini berdi-ya! — g'azab bilan qichqirib yubordi Struve xonim.

— To'g'risini aytsam, lol bo'lib qoldim. Ha, men odamlar qarz so'raganda — yo'q deyishini yomon ko'raman. U bergan pulimni cho'ntagiga soldi, "tashakkur" deb bosh qimirlatib qo'ydi-da, chiqib ketdi.

Dirk Struve bu tarixni gapirib berayotganda dag'al yuzida shu qadar tunganmas hayrat ifodasi zuhr etib turardiki, uni ko'rgan kishi beixtiyor kulib yuborardi.

— Rasmlarimni yomon deganda ham sira xafa bo'lmasdim, lekin u biror so'z ham aytmadi.

Striklendning u bilan qilgan muomalasidan taajjublanishi emas, balki o'zini yo'qotar darajaga kelgan Dirkning hozirgi aft-basharasini ko'rish kulgili edi.

— Men u turqisovuqning basharasini endi hech qachon ko'rmayman deb umid qilaman, — dedi Struve xonim.

Dirk kulib yelkasini qisib qo'ydi. U endi asl holiga, odatdagi sofko'ngilliligiga qaytgandi.

— Nima bo'lganda ham u ulkan rassom, judayam ulkan.

— Striklendmi? — xitob qildim men. — U holda boshqa Striklend bo'lsa kerak.

— Sariq soqolli barvasta odam. Charlz Striklend. Ingliz.

— Men uchrashganimda soqol qo'ymagan edi, lekin endi soqol qo'ygan bo'lsa, ehtimol sariq soqollidir. Men bilgan Striklend rassomchilik bilan bor-yo'g'i besh yildan beri shug'ullanadi.

— Bu o'sha. U ulug' rassom.

— Bo'lmagan gap!

— Axir men biror marotaba bu to'g'rida xato qilganmanmi? — so'radi Dirk. — Aytyapman-ku senga, u dahol, deb. Men bunga shubha qilmayman. Agar yuz yildan keyin sen bilan meni kimdir eslasa, faqat Charlz Striklend bilan tanish bo'lganligimiz tufayliga eslaydi.

Men hayratda qoldim va nihoyatda hayajonlanib ketdim. To'satdan xayolimga Striklend bilan oxirgi gaplashganimiz keldi.

— Uning asarlarini ko'rsa bo'ladimi? Rasmlari muvaffaqiyat qozonayaptimi? Qaerda yashaydi u?

— Yo'q. Asarlari muvaffaqiyat qozonayotgani yo'q. O'ylaymanki, u hali birorta rasmini ham sota olgani yo'q. Kinga bu asarlar to'g'risida gapirsang kuladi, xolos. Lekin men uning ulug' rassomligini bilaman. Axir bir vaqtlar Mone ustidan ham kulishgan-ku. Koro hayot vaqtida birorta asarini pullay olmagan. Men Striklend yashaydigan manzilni bilmayman, lekin u bilan uchrashuvni tashkil qilishim mumkin. U har oqshom soat yettilarda Klishi ko'chasidagi qahvaxonaga keladi. Biz ertaga o'sha joyga borishimiz mumkin.

U meni ko'rishni istashiga unchalik ishonmayman. Men unga butunlay unutishni istayotgan narsalarini yodiga tushiraman. Lekin, shunday bo'lsa-da, baribir boraman. Uning asarlarini ko'rish mumkinmi?

— Yo'q. U senga hech narsa ko'rsatmaydi. Biroq men Striklendning ikki yoki uchta rasmi bor savdogarni bilaman. Lekin sen u yerga mensiz bora ko'rma: baribir, hech narsa tushunmaysan. Ularni senga o'zim ko'rsataman.

— Dirk, sen mening achchig'imni keltiryapsan! — xitob qildi Struve xonim. — Shuncha gaplardan keyin nega uning rasmlarini ko'klarga ko'tarib maqtayapsan o'zi? — Xonim men tomonga o'girildi: — Bilasizmi, bir kuni Gollandiyadan kelgan qandaydir odamlar Dirkning rasmlarini sotib olish uchun biznikiga kelishganida, erim tushmagur, ularni Striklend rasmlarini sotib olganingiz ma'qul, deb yo'ldan ursa bo'ladimi!

— Siz uning rasmlari to'g'risida qanday fikrdasiz? — kulimsirab so'radim xonimdan.

— O'taketgan tuturiqsiz.

— Eh, mening quvonchim, sen hech narsa tushunmaysan.

— Nega bo'lmasa gollandlaring sendan achchig'lanishdi. Sen ularni mazax qilayapsan degan fikrga kelishdi.

Dirk Struve ko'zoynagini olib hafsula bilan artdi. Azbaroyi hayajonlanganidan yuzlari qizarib ketdi.

— Nahotki, seningcha, dunyodagi eng qimmatbaho narsa — go'zallik xohlagan yo'lovchi ko'tarib ketaverishi mumkin bo'laveradigan dengiz qirg'og'idagi tosh bo'lsa? Go'zallik g'aroyib va har kimga ham nasib etavermaydigan, san'atkor ahli og'ir ruhiy iztiroblar tufayligina dunyoga keltiradigan noyob hodisa. U kashf qilingandan keyin ham hammaning tishi unga o'tavermaydi. Go'zallik san'atkor bizga chalib beradigan kuy. Yuragimizda bu kuy aks-sado berishi uchun bilim, hissiyot, fantaziya kerak odamga.

— Nega men sening rasmlaringni ajoyib deb hisoblayman, Dirk? Ko'rishim bilanoq, ular meni o'zicha lol qilishgan.

Dirkning lablari bilinar-bilinmas titradi.

— Jonginam, yotib uxlay qol, men do'stimizni nariroqqacha kuzatib qo'yaman-u, darrov qaytib kelaman.

Yigirmanchi bob

Dirk Struve Striklend bo'lib turadigan qahvaxonaga olib borish uchun ertasiga kechqurun menikiga kirishga va'da berdi. Bu Parijga Striklend bilan gaplashish uchun kelganimda u bilan araq ichgan qahvaxona ekan. Uning bu yerda hamon bo'lib turishi, eski odatlariga sodiq qolganligini ko'rsatardi. Bu esa menga o'ziga xos holat bo'lib tuyuldi.

— Ana u, — dedi Struve, qahvaxonaga qadam qo'yishimiz bilanoq.

Oktyabr oyi bo'lishiga qaramay, oqshom ancha iliq edi, shundoqqina yo'l ustiga qo'yilgan stollar atrofida anchagina odam o'tirardi. Men to'planganlarga birma-bir qarab chiqdim, lekin Striklendni topa olmadim.

— Koʻrmayapsanmi, huv ana, burchakda shaxmat oʻynab oʻtiribdi. Shaxmat taxtasi ustiga engashib olgan kishiga koʻzim tushdi, lekin keng ayvonli shlyapasi va sargʻimtir soqolini koʻrdim, xolos. Stollar orasidan zoʻrgʻa oʻtib, uning oldiga yaqinlashdik.

— Striklend!

— Nima deysan, baqaloq! Senga nima kerak?

— Men eski qadrdonimni boshlab keldim, u siz bilan koʻrishmoqchi.

Striklend yuzimga qarab qoʻydi, lekin tanimadi, shekilli, yana shaxmatga engashdi.

— Oʻtiringlar va shovqinlamanglar, — toʻngʻillab qoʻydi u.

U piyodasini surdi va shu ondayoq oʻyinga berilib ketdi. Bechora Struve xafa boʻlgannamo menga qarab qoʻydi, lekin men bunday arzimas ishlarga xafa boʻlib oʻtirmadim. Men sharob buyurib, Striklend oʻyinni tugatishini bamaylixtir kutib turdim. Men Striklendni kuzatib turish imkoniyati tugʻilganidan xursand edim. Lekin u men bilgan odam emasdi. Avvalo baroq va tartibga keltirilmagan sargʻimtir soqoli yuzining ancha qismini berkitib turardi, sochlari juda oʻsib ketgandi. Lekin hammadan ham nihoyatda oriqlab ketganligi uni butunlay oʻzgartirib yuborgandi. Shundoq ham katta burni avvalgidan ham oldinga osilib tushgan, yuzlari kirtayib, koʻzlari kattalashib ketgandi, tanasi skeletga oʻxshardi. Besh yil avvalgi yirtiq-yamoq, hammayogʻi dogʻ-dugʻ, kiyilaverganidan obdon puturdan ketgan kamzuli badanida halvirab turardi. Tirnoqlari oʻsib ketgan iflos qoʻllariga uzoq tikilib turdim. Suyak va teridagina iborat bu qoʻllar katta-katta, kuchli va chiroyli edi! Men oʻyinga butkul berilib ketgan bu odamga qarab turarkanman, ochlikdan sillasi qurigan Striklendni qanday kuch ushlab turganiga hayron boʻlardim.

Striklend donani yurib, boshini koʻtardi-da, stulga suyangancha qayoqlargadir parishonxotir tikildi. Barvasta soqolli frantsuz raqibi taxtadagi vaziyatni uzoq mulohaza qildi, soʻng begʻaraz soʻkinib, shaxmat donalarini taxtadan sidirib tashlab, qutichaga solib qoʻydi. Striklendni soʻkib, koʻnglini boʻshatdi-da, ofitsiant bilan hisob-kitob qilib chiqib ketdi. Struve oʻz stulini stolning yaqinrogʻiga surdi.

— Xoʻsh, biz endi gaplashishimiz mumkin, — dedi u.

Striklendning koʻzlari Struvega tahqiromuz tikilardi. U masxaralash uchun biror soʻz topa olmayotgani tufayli jim turganini aniq sezayotgandim.

— Eski qadrdonimni siz bilan uchrashtirish uchun olib keldim, — dedi koʻzlari yonib Struve.

Striklend menga bir dam tikildi. Men indamay turaverdim.

— Uni biror marotaba boʻlsin koʻrmaganman, — dedi u nihoyat.

Nega bunday deganini tushunmadim-u, lekin meni koʻrganidagi yilt etgan uchqunga qarab meni tanigani shubhasiz edi. Lekin endi men bir necha yil avvalgiga oʻxshab uyalib oʻtirmadim.

— Yaqinda xotiningiz bilan gaplashgan edim, sizga u haqdagi eng keyingi yangiliklar qiziq boʻladi deb ishonaman.

Striklendning koʻzlari porlab ketdi.

— Biz oʻshanda oqshomni yaxshigina oʻtkazgan edik, — dedi u . — Necha yil boʻldi oʻshanga?

— Besh yil.

U yana araq soʻradi. Struve, biz qanday qilib uchrashib qolganimizni va gap orasida ikkalamiz ham Striklendni tanishimizni tasodifan bilib qolganimizni erinmay soʻzlab berdi. Striklend uning gaplariga quloq solgan-solmaganini bilolmadim. Ikki marotaba menga parishonxotirlik bilan qarab qoʻydi, lekin koʻproq u oʻz xayollari bilan band edi. Tabiiyki, Struve shunday valaqlab turmasa u bilan gapni davom ettirishim qiyin edi. Oradan yigirma daqiqalar oʻtgach, golland soatiga qaradi-da, ketishi lozimligini aytdi. Mendan, birga ketamizmi, deb soʻradi. Men tanho qolsak Striklenddan biror narsani bilib olarman deb oʻylab, qolishga qaror qildim.

Baqaloq ketgach, dedim:

— Dirk Struve sizni ulugʻ rassom deb hisoblayapti.

— Jin ursin, nega endi bu narsa meni qiziqtirishi kerak.

— Rasmlaringizni koʻrishga ruxsat etasizmi?

— Bu yana nimasi?

- Ehtimol, birortasini sotib olishni istarman.
- Ehtimol, men uni sotishni istamasman.
- Siz rasmlardan mo'maygina daromad qilayapsiz deyman? — dedim kulimsirab.
- U to'ng'illab qo'ydi.
- Siz ko'rinishimga qarab shunday deyapsizmi?
- Ko'rinishingiz obdon och qolgan odamning ko'rinishi.
- Xuddi shunday.
- U holda yuring, ketdik ovqatlanishga.
- Nega siz buni menga taklif etayapsiz?
- Harholda sizga achinganimdan emas, — sovuqqina javob berdim, — ochdan o'lib ketasizmi-yo'qmi, menga baribir.
- Uning ko'zlari yana olovlanib ketdi.
- U holda ketdik. — U o'rnidan turdi.
- Yaxshilab ovqatlanish yomon narsa emas.

Yigirma birinchi bob

Qaysi restoranga olib borishni uning ixtiyoriga tashlab, yo'lda gazeta sotib oldim. Ovqat buyurganimizdan keyin gazetani ochib "Sen-Galme" shishasiga tirab qo'ydim-da, o'qishga tushib ketdim. Biz indamay ovqatlanardik. Ahyon-ahyonda Striklend menga tikilayotganini sezardim, lekin o'zim boshimni ko'tarmasdim. Qanday qilib bo'lsa-da, uni gapga solishga urinardim.

- Gazetada biror qiziqroq narsa bor ekanmi? — so'radi indamay ovqatlanib bo'lganimizdan keyin.
- Uning gap ohangida salgina achchig'lanish ma'nosini uqdim.
- Men teatr to'g'risida feletonlarni o'qishni yoqtiraman, — javob berdim gazetani buklarkanman.
- Maza qilib ovqatlandim, — dedi u.
- Qahvani ham shu yerda ichib qo'yaqolmaymizmi?
- Bo'ladi.

Biz bittadan sigara oldik. U indamay chekardi, menga qaraganda ko'zlarida kulgi jilolanayotganini sezardim. Men sabr-toqat bilan kutdim.

- O'tgan yillar mobaynida qanday ishlar bilan shug'ullandingiz? — so'radi u nihoyat.

O'zim haqimda nima deyishim mumkin edi? Bu og'ir mehnat va yoshlik ishtiyoqi, goh u, goh bu sohada o'z o'rnini topishga urinish, kitob va odamlarni anglashga doimiy intilish yillari bo'lgandi. Men uning ishlari, hayoti, shaxsiyatiga qiziqishim borligini zinhor sezdim. Va shu ishim nihoyat o'z samarasini berdi. U birinchi bo'lib gapirdi. Striklend so'zamol emasdi. Uzuq-yuluqroq bo'lsa-da, bosib o'tgan hayotiy yo'lini gapirib berdi, qolgan-qutgan joylarini tafakkurim yordamida to'ldirib oldim. Hayotiga nihoyatda qiziqqan odaming o'zi haqida nihoyatda zerikarli hikoya qilib berganini eshitish juda azob ekan. Buni xunuk yozilgan va o'chinqirab qolgan qo'lyozmani o'qishga o'xshatish mumkin. Menga ayon bo'lishicha, uning butun hayoti turfa xil mashaqqatlar silsilasidan iborat. Lekin yana bir narsani aniq angladimki, ko'pchilik uchun nihoyatda dahshatli va fojiali holatlar unga zarracha ta'sir ko'rsata olmas, tashvishga solmas ekan. Atrofdagilardan Striklendni keskin ajratib turadigan narsa bashang va bamaylixotir hayot tarzi bilan chiqisha olmaslik, to'g'rirog'i, nafrat ekan. U katalakdek, g'aribgina xonada xotirjam yashay olar, atrofini chiroyli narsalar bilan bezashga ham intilmasdi. Men ishonamanki, xona gulqog'ozlari nihoyat darajada ifloslanib ketganini ham sezmasdi. U yumshoq oromkursida emas, oshxona o'rindig'ida o'tirardi. U zo'r ishtiyoq bilan ovqatlanardi, lekin nima yeyishi ahamiyatsiz edi. Ovqat uning uchun ochlik tuyg'usini bartaraf etish vositasi hisoblanardi. Ovqat topishning iloji qolmaganda esa necha kunlab och yuraverardi. Keyingi yarim yil ichida esa yemagi kuniga faqat bir bo'lak non va bir shisha sutligini bilib oldim. Tabiatan ta'sirchan bo'lgan bu odam

tuyg'ular uyg'otadigan barcha narsalarga tamomila befarq edi. Yetishmovchilik unga azob bermasdi, hayratlanarli joyi shunda ediki, shunday hayot tarzini kechirayotib ham ruhan tetik edi.

Londondan olib kelgan ozgina puli tugagandan keyin tushkunlikka berilmadi. Rasmlari sotilmasdi, menimcha, ularni sotishga ham unchalik intilmasdi, tirikchilik o'tkazishning boshqa yo'llarini axtarishga harakat qilardi. Hamma narsaga qiziquvchan londonliklarni tungi Parij hayoti bilan tanishtirish ishi bilan shug'ullanganligini istehzoli yumor bilan gapirib berdi. Bu mashg'ulot ma'lum darajada uning o'ziga ancha mos kelardi. Shu bahonada qandaydir yo'llar bilan u Parijning ko'pchilik nigohidan panadagi ko'chalarini miridan-sirigacha o'rganib oldi. Madlen ko'chasida soatlab yurib, qonun tomonidan taqiqlangan tomoshalarni ko'rishga ishqiboz, iloji boricha ichib olgan londonlik sayyohlarni qidirardi. Ba'zida Striklend mo'maygina pul ishlab topardi. Pirovardida, uning kiyim-kechagi shu qadar dabdalasi chiqib eskirib ketdiki, natijada, sayyohatchilarning aksariyatini bu juldur kiyimli yo'l boshlovchi bilan birga ketishga yuragi dov beravermasdi. Keyin yana omadi yurishib qoldi, ish topdi, Angliyaga yuboriladigan dori-darmonlarning reklamasini tarjima qilish bilan shug'ullandi. Bir kuni ishtashlashlar vaqtida bo'yoqchilik bilan ham shug'ullandi.

Lekin o'z san'atini ham tashlab qo'ymadi, faqat rassomlar studiyasiga borishni tark etib, yolg'iz o'zi ishlay boshladi. Mato va bo'yoqlar uchun pul topilardi, unga boshqa narsaning keragi yo'q edi. Bilishimcha, u juda qiyinchilik bilan ishlar ekan, biror odamdan yordam olishni istamay oldingi avlod vakillari tomonidan hal etilgan ba'zi texnik muammolarni ham o'zi yechishga ko'p vaqtini sarflardi. U nimagadir ehtiros bilan intilardi, lekin nimaga intilayotganini men bilmasdim, ehtimol, buni o'zi ham bilmasdi. Lekin qarshimda o'z yo'lidan qaytmaydigan shijoatli odam turganini his etardim. To'g'ri, u esi joyida odamga o'xshamasdi. Menga u o'z rasmlarini ko'rsatmaydiganday, bu rasmlar o'ziga ham yoqmaydiganday tuyulardi. U orzular olamida yashardi, real hayotning esa unga qizig'i yo'q edi. Butun ishtiyoqiyu ehtirosi bilan mehnat qilarkan, botiniy ko'zi bilan ko'rib turgan narsalaridan boshqa butun borliqni butkul unutardi. Keyin rasmni tugatar-tugatmas (nazarimda, u juda kamdan-kam holatlardagina asarini tugatardi) o'z asariga qiziqishi so'nardi-qolardi. Hech qachon qilgan ishidan ko'ngli to'lmasdi. Yaratgan asari ko'nglida ko'rib turganidan ko'ra xira va ahamiyatsizroq tuyulardi o'ziga.

— Nega asarlaringizni ko'rgazmaga qo'ymaysiz? — so'radim undan. — Nahotki, boshqa odamlarning fikrini bilishga qiziqmasangiz?

— Qiziquvchan emasman.

Bu so'zlaridan nafrat ohanglarini sezish qiyin emasdi.

— Axir siz shuhrat to'g'risida o'ylamaysizmi? Bu tuyg'udan biror rassom zoti begona emas-ku.

— Bolalarcha go'llik bu! Agar boshqa biror odamning fikrini sariq chaqaga olmaydigan bo'lsang, olomonning fikridan ne foyda?

Men kuldim:

— Hamma ham bunday mulohaza yuritavermaydi!

— Kim shuhrat keltiradi? Tanqidchilar, yozuvchilar, birja dallollari, ayollar.

Umringda sen ko'rmagan, seni mutlaqo tanimaydigan odamlar qo'llaring bilan yaratgan mo'jizani ko'rib hayajonlanishlari, o'zlarini qo'yarga joy topolmay qolishlarini ko'rish g'oyat lazzatli bo'lsa kerak. Shuhrat kimga yoqmaydi? Odamlar yuragida qo'rquv va iztiroblar uyg'otadigan tuyg'udan ko'ra shuhrat afzalroq bo'lsa ne ajab?

— Shunchaki bir gap.

— Axir sizga yaxshi yoki yomon rasm chizishingiz baribir emas-ku?

— Baribir. Men uchun eng muhimi — ko'nglim ko'rib turgan narsamni chizish.

— Masalan, men esa inson qadami yetmagan orolda men qilgan ishni o'zimdan boshqa hech kim ko'rmaydi, degan ishonch bilan ishlay olishimga shubha qilaman.

Striklend anchagacha jim turdi, lekin uning ko'zlari xuddi yuragini hayajonga to'ldirgan qandaydir narsani ko'rayotganday yonib turardi.

— Men gohida behudud dengiz kengliklari orasida qolib ketgan orolni ko'raman; o'sha yerdagi

kishilar nigohidan uzoqdagi vodiya, menga tamomila notanish daraxtlar orasida tinchgina yashardim. O'sha yerda qidirgan narsalarimni topa olardim, deb o'ylayman.

U risoladagidek gapira olmasdi. Sifatlovchi so'zlar o'rniga qo'l harakatlarini ishlatar, tez-tez tutilib qolardi. Nazarimda, u aytmoqchi bo'lib turgan fikrni o'z so'zlarim bilan ifodalashga urindim.

So'nggi yillarga nazar tashlab, qilayotgan ishlaringiz sarson-sargardonliklaringizga arziydi, deb o'ylaysizmi?

Nimani ko'zda tutayotganimni tushunmay, menga qarab qo'ydi. Men tushuntirdim.

— Siz tinchgina uyingiz va baxtli desa bo'ladigan hayotingizdan voz kechib ketdingiz. Siz o'ziga to'q odam edingiz. Bu yerda, Parijda g'aribona hayot kechiryapsiz. Agar hayotni qaytadan boshlash imkoni bo'lganda yana shu ishni qaytargan bo'larmidingiz?

— Albatta.

— Bilasizmi, siz o'z xotiningiz va bolalaringiz haqida mendan sira so'raganingiz yo'q. Nahotki, ular to'g'risida sira o'ylamasangiz?

— Yo'q.

— Savollarimga bu qadar qisqa, javob qaytarmasangiz afzalroq bo'larmidi. Lekin siz ularga yetkazgan azoblaringiz, iztiroblaringiz uchun ba'zida vijdoningiz qiynaladi-ku?

Striklend yayrab kuldi va boshini sarak-sarak qilib qo'ydi.

— Nazarimda, siz vaqt-vaqti bilan o'tmish haqida o'ylasangiz kerak. Yetti yoki sakkiz yil oldingi voqealarni emas, ancha oldingi, xotiningiz bilan ilk uchrashuvlaringiz, sevib qolganingiz, uylanganingiz haqida o'ylarsiz. Nahotki, siz uni birinchi marotaba quchog'ingizga olgandagi quvonchni unutgan bo'lsangiz?

— Men o'tmish to'g'risida o'ylamayman. Faqat bugungi kungina ahamiyatga ega bo'ladi.

Men bir daqiqa xayol surib qoldim. Javob mujmal edi, lekin shunga qaramay, nazarimda, aytayotgan gapining ma'nosini salgina uqqanday bo'ldim.

— Siz baxtlimisiz? — so'radim undan.

— Ha.

Men xayol surganimcha jimgina turardim. U ham nigohimga bardosh berdi, keyin ko'zlarida istehzoli uchqun alangalandi.

— Ishlarim yomon, ehtimol, siz meni qoralarsiz?

— Bema'ni gap, — so'zini keskin bo'ldim, — hayvon o'rgatuvchining xavfli ilon bilan o'ynashishini qoralab bo'lmaydi. Zero, uning psixikasini o'rganish, shubhasiz, qiziqish uyg'otadi.

— Demak, siz men bilan faqat yozuvchi sifatida qiziqayotgan ekansiz-da?

— Ha, faqat yozuvchi sifatida.

— Unday bo'lsa meni qoralashingiz mumkin emas ekan. O'zingiz ham farishta emassiz!

— Ehtimol, shuning uchun ham men bilan gaplashganingizda o'zingizni bemalol tutyapsiz.

U jilmayib qo'ydi-yu, hech narsa demadi. Afsuski, men uning kulishini tasvirlay olmayman. Bu yoqimtoy kulgi emasdi, lekin bu kulgisi tufayli yuzlari yorishib ketdi, odatdagiday, badqovoq emas, istehzoli — ayyorona ma'no kasb etdi. Shuningdek, bu asta-sekinlik bilan ko'zlarining burchagidan boshlanadigan, ehtimolki, tugallanadigan qandaydir noinsoniy kulgi edi. Bu kulgi meni so'rashga majbur etdi.

— Siz bu yerda, Parijda birortasini sevib qolmadingizmi?

— Bunday bema'ni ishlarga vaqtim bo'lgani yo'q. Hayot judayam qisqa narsa, ham san'at, ham sevgiga vaqt yetmaydi.

— Siz go'shanishin odamga o'xshamaysiz?

— Bularning barchasi men uchun yoqimsiz.

— Inson zoti shunaqa yaratilgan.

— Nega ustimdan kulyapsiz?

— Chunki men sizga ishonmayman.

— U holda siz to'qim tabiat ekansiz.

Men unga sinovchan tikilganimcha jim turaverdim.

— Men bilan maynavozchilik o'ynashingizdan nima foyda? — dedim nihoyat.

— Tushunmayapman

Men kulib yubordim.

— Hozir tushuntiraman. Mana siz oylab hech narsa haqida o'ylamaysiz va bu bilan hammasini bir umrga unutdim deb o'ylaysiz. Siz erkinlikdan lazzatlanayapsiz va endilikda qalbim faqat o'zimga tegishli deb o'ylayapsiz. Xuddi boshingiz yulduzlarga tegib turgandek tuyuladi sizga. Keyinroq esa kutilmaganda bunday hayotga bardosh bera olmasligingizni, oyoqlaringiz yerdan ko'tarilmay doimo balchiq ichida turganini his etasiz. Bu botqoqlik sizni ham o'z domiga tortmoqchi bo'ladi. Siz birorta satang, tagi past, hayvonsifat ayolga duch kelasiz. Ayol zotining barcha eng yaramas tomonlarini o'zida mujassamlashtirgan bu ayolga yovvoyi hayvondek tashlanasiz. Uning bag'rida taskin topasiz, junbushingiz ko'zingizni ko'r qilib qo'yadi.

U menga tikilib turardi, bu gaplar zarracha ta'sir etmadi. Men undan ko'zimni uzmasdim va g'oyat ohista gapirardim.

— Yana bir narsa: bularning barchasi o'tib ketgach, siz kutilmaganda o'zingizni favqulodda pokdomon his etasiz, tanasiz ruh hisoblaysiz o'zingizni. Bamisoli shamol, daraxtlar, daryo suvlari bilan qo'shilib, birlashib ketganday bo'lasiz. O'zingizni xudo deb fahmlaysiz. Shu narsani tushuntirib bera olasizmi?

Gapimni tugatmaguncha mendan ko'zini uzmasdi. Uning yuzida g'alati ma'no zuhurlanib qoldi. "Bunday qiyofa qiyonoqlar natijasida o'lib ketgan odamning yuzida bo'lishi mumkin", — deb o'yladim ichimda. Striklend miq etmasdi. Men suhbatimiz poyoniga yetganini angladim.

Yigirma ikkinchi bob

Parijda o'rnashib olganimdan keyin pesa yozishga boshladim. Bir maromda hayot kechirardim, ertalablari ishlardim, kunduzlari Lyuksemburg bog'ida sayr etar yo bo'lmasa, ko'chalarda kezardim. Jahondagi eng yaxshi rasmlar galereyasi, ko'rganingda doimo o'yga toldiradigan Luvrda soatlab vaqtimni o'tkazardim, daryo sohili bo'ylab sotish uchun yoyilgan eski kitoblarni varaqlardim. Men bu kitoblarni sotib olishni mo'ljallamasdim. Goh u joyda, goh bu joyda ko'rayotgan kitoblarimdan biror sahifasini o'qirdim va yana nariroqdagi kitoblar oldida paydo bo'lardim. Shunday qilib juda ko'p kitoblar bilan tanishib chiqardim, ularni batafsilroq o'qishni esa istamasdim. Oqshomlari do'stlarimnikiga borardim. Struvelarnikiga tez-tez kirib turardim, gohida ularning kamtarona kechki ovqatlariga sherik bo'lardim. Dirk Struve italyan ovqatlarini tayyorlashdagi pazandaligi bilan maqtanardi. Darhaqiqat, aytish kerakki, uning italyanча makaronli ovqati rasmlariga qaraganda durustroq chiqardi. Pomidor sharbatiga obdon to'ydirilgan makoronli ovqatni katta taboqda keltirilib, ajoyib uy noni va qizil vino bilan tanovul qilganimizda shohona bazmda o'tirgandek his etardik o'zimizni. Men Blansh Struveni yaqindan bilib oldim. Ingliz bo'lganim, u esa o'z vatandoshlari bilan juda kam uchrashganligi tufayli, chamasi, mening har bir kelishim unga quvonch bag'ishlardi. U xushmuomala, soddadil edi. Kam gapirsa ham uning fazilatlari yaqqol ko'zga tashlanardi. Negaligini bilmayman-u, lekin uning ko'nglida qandaydir sir yashiringanday tuyulardi menga. Ehtimol, erining ezma va bir qop yong'oqligi oldida tabiatan bosiqlik uchun shunday tuyulayotgandir. Dirk hamma narsani valaqlayverardi. Hatto intim masalalarni ham uyalmay-netmay muhokama qilaverardi. Xotini bunday paytlarda mushtar bo'lardi, lekin faqat bir marotaba eri qanday qilib surgu dori ichganini uzoq, butun tafsilotlari bilan hikoya qilganida o'zini tutib turolmadi. O'z ko'rgiliklarini tamomila jiddiy tarzda so'zlab berishidan o'zimni to'xtatib turolmadim, rosa kuldim. Struve xonimning esa joni chiqib ketdi.

— O'zini ahmoq qilib ko'rsatish nima uchun zarur bo'lib qoldiykin-a! — qichqirdi u.

Xotining jahli chiqib ketganini ko'rganda ko'zlari yanada kattaroq ochildi, mo'ylabi qimirladi.

— Jonginam, xafa bo'ldingmi? Bundan keyin hech qachon surgu dori ichmayman. Safro o'ynab ketganidan bo'lsa kerak. Ishim bir joyda o'tirib qilinadigan ish-da. Ko'proq harakat qilishim kerak. Axir uch kungacha ichimdan...

— Xudo xayringni bergur, og'zingni yumsang-chi, — erining gapini bo'ldi xotin ko'zlariga yosh kelib.

Struvening afti burishdi, jazolangan boladay lablarini cho'chchaytirdi. U yordamga chaqirganday yalingannamo menga qarab qo'ydi, lekin men o'zimni tutolmay hamon kulardim.

Bir kuni Struvening so'zlariga qaraganda Striklendning ikki yoki uch rasmi bo'lgan savdogarnikiga kirdik. Lekin uy egasi Striklend yaqinda bu rasmlarni qaytarib olganini aytdi. Negaligi noma'lum.

— To'g'risini aytsam, men bundan unchalik xafa emasman. Men ularni faqat janob Struvega hurmatim tufayligina olgandim, iloji bo'lsa sotishga va'da bergandim. — U yelkasini qisdi. — Men, albatta, yosh rassomlarni qo'llab-quvvatlab turaman. Lekin bu yerda masala boshqacharoq. O'zingiz bilasiz, uning talanti sariq chaqaga arzimaydi.

— Men sizga halol bir gapni aytib qo'yayki, hozirgi vaqtda unga teng keladigan rassom yo'q. So'zlarim esingizda tursin, siz mo'may daromad oladigan imkoniyatdan mahrum bo'lyapsiz. Shunday vaqtlar keladiki, bu rasmlar do'konigingizdagi barcha rasmlardan ortiqroq baholanadi. O'z asarlarini yuz frankka ham sota olmagan Moneni eslang. Endilikda ular qancha turadi?

— To'g'ri. Lekin Monedan yomon bo'lmagan o'nlab rassomlar hamon o'z rasmlarini sotisha olmayapti. Ular hozir ham arziydigan pul turmaydi. Buni qanday bilib bo'ladi? Axir muvaffaqiyat xizmatiga qarab keladimi? Bema'ni gap. Buning ustiga sizning oshnangiz muvaffaqiyat qozona oladimi-yo'qmi, buni isbotlamoq kerak. Janob Struve, sizdan boshqa hech kim bunday fikrda emas.

— U holda, sizningcha, bunday sharafga kim munosib? — so'radi Dirk g'azabdan qizarib. — Fikri tor odam ekansiz!

— Siz o'tmishda ulug' rassomlar Rafael, Mikelanjelo, Engr, Dela-Krualarni eslab ko'ring — ularning barchasi o'z davrida dovrug' qozonishgan.

— Ketdik, — Struve menga murojaat etdi, — aks holda men uni o'ldirib qo'yaman.

Yigirma uchinchi bob

Men Striklendni tez-tez ko'rib turardim va ahyon-ahyonda u bilan shaxmat ham o'ynardim. Uning fe'liga tushunib bo'lmasdi. Goh parishonxotir bir alpozda, hech kimga e'tibor bermay burchakda o'tirar, yaxshi kayfiyatda vaqtida esa uzuq-yuluq va tutilib nimalarnidir gapira boshlardi. Men undan biror marta bo'lsin arziydiganroq bama'ni gap eshitmaganman, lekin uning dahshatli kinoyalari gohida juda qiziqarli bo'lardi. Striklend faqat o'zi o'ylagan narsasinigina gapirardi. Odamlarning izzat-nafsiga tegish uning uchun hech narsa emasdi, bundan xafa bo'lishganda esa faqat kular, xursand bo'lardi. Masalan, u gohida Dirk Struveni haqoratlovchi shu qadar achchiq so'zlar aytardiki, bechora umrbod uchrashmaslikka qasam ichib, bu yerdan uzoqlashardi. Lekin Striklendning zabardast siymosi baqaloq gollandni o'ziga tortaverar, shu bois gunoh ish qilib qo'ygan kuchukchadek yana uning yoniga kelaverardi. Holbuki, u yana haqoratlanishini yaxshi bilar va bundan juda qo'rqardi.

Negaligini bilmadim-u, Striklend men bilan ishtiyok-la gaplashardi. Bizning munosabatlarimiz o'ziga xos edi. Bir kuni u mendan ellik frank qarz so'radi.

— Bo'lmaydi, — javob berdim unga.

— Nega?

— Ne sababdan sizga qarz berib turishim kerak ekan?

— Hozir juda qiynalib qoldim.

— Buning menga qizig'i yo'q.

— Ochlikdan o'lib ketsam ham sizga baribirmi?

— Bu bilan mening nima ishim bor? — so'radim o'z navbatida.

Bir-ikki daqiqa baroq soqolini tortqilagancha menga tikilib qoldi. Men kuldim.

— Nima kulgingizni qistatyapti o'zi, bilishni xohlardim? — Ko'zlari g'azabkor yonardi.

— Nahotki, siz shunchalik soddasiz? Axir siz hech qanday majburiyatni tan olmaysiz, shuning uchun ham sizga hech kim hech narsaga majbur emas.

— Hozir borib o'zimni osib qo'ysam nima qilasiz? Xona haqini to'lashga sariq chaqa ham yo'q, uy egasi ko'chaga haydab chiqarishi mumkin.

— Tupurdim, menga nima.

U pishqirib qo'ydi.

— Manmanlik bu! Men shunday qilsam, baribir, vijdoningiz qiynaladi.

— Shunday qilib ko'ring. Keyin bir gap bo'lar, — javob berdim men.

Ko'zlariga bilinar-bilinmas tabassum yugurib, qolgan arag'ini jimgina ichib qo'ydi.

— Shaxmat o'ynamaymizmi? — taklif qildim unga.

— Mayli.

Shaxmat donalarini terib bo'lganimizda u taxtaga mamnun tikilib qoldi. Askarlarning jangga tayyorligini ko'rish maroqli edi.

— Siz rostdan ham qarzg pul berib turadi, deb o'yladingizmi?

— Nega bermas ekansiz?

— Siz meni hayron qoldiryapsiz va xafa qilyapsiz!

— Nega?

— Ma'lum bo'lishicha, siz botinan sentimental odam ekansiz. Hissiyotlarimga ta'sir ko'rsatadigan bunday yo'ldan foydalanmasangiz yaxshi bo'lardi.

— Agar shu gaplarga rahmdillik qilsangiz, sizni jinimdan yomon ko'rgan bo'lardim.

— Shunday bo'lgani ma'qul, — kuldim men.

Biz dastlabki yurishlarni qilganimizdan keyin o'yinga berilib ketdik. O'yin tamom bo'lgach, unga aytdim: agar shu qadar nochor ahvolda bo'lsangiz rasmlaringizni menga ko'rsating. Ehtimol, ulardan birortasi ma'qul kelsa sotib olarman.

— Tuyog'ingizni shiqillatib qoling, — gapimni bo'ldi u.

U o'rnidan turib, eshik tomon yura boshladi. Men uni istehzoli kulgi bilan to'xtatdim.

— Araqning pulini to'lashni unutingiz, shekilli!

U meni so'kdi, jahl bilan stol ustiga tanga pul tashlab chiqib ketdi.

Shundan keyin bir necha kun mobaynida men uni uchratmadim. Lekin kunlarning birida, qahvaxonada gazeta o'qib o'tirgan paytimda kirib keldi-da, yonimga o'tirdi.

— Ko'rib turishimcha, o'zingizni osmabsiz, shekilli, — kinoya qildim.

— Yo'q, men buyurtma oldim. Ikki yuz frankka keksa tunukasozning portretini ishlayapman.

— Bu buyurtmani qanday topdingiz?

— Men bulka sotib oladigan bulkapaz ayol tavsiya etibdi unga. Tunukasoz o'z portretini ishlab beradigan odam qidirib yurganini aytgan ekan. O'rtada turgani uchun unga yigirma frank berishga to'g'ri keldi.

— Tunukasoz qanday ko'rinishdagi odam ekan?

— Portret uchun juda mos ekan. Yuzi qizil, semiz qo'yning soniday yog'liq, yiltillaydi, o'ng yuzida kattakon tukli so'gali ham bor.

Striklendning dimog'i chog' edi, Dirk Struve davramizga kelib qo'shilganda yana unga yopisha ketdi. Kutilmagan epchillik bilan sho'ri qurg'ur gollandning zaif joylarini topib, oldingiday zaharxanda kinoyalar qilishi bilan emas, bo'ralab so'kib, surobini to'g'ri qilish. Bu hujum shu qadar kutilmaganda ro'y berdiki, bechora Struve bo'ridan qochmoqchi bo'lgan qo'ydek o'zini qayoqqa qo'yishni bilmasdi. Vaziyatdan qanday chiqishini bilmagan gollandning ko'zlariga pirovardida yosh keldi. Lekin eng yomon tomoni shunda ediki, bu yoqimsiz manzaraning guvohi bo'lgan har bir odam ham garchi Striklendga nafrat bilan qarasa-da, kulgidan o'zini to'xtata olmasdi. Dirk Struve eng nozik tuyg'ulari ham beixtiyor kulgi uyg'otadigan baxtsiz odamlar toifasiga kirardi.

Lekin nima bo'lganda ham mening o'sha qishda Parijda o'tkazgan kunlarimdan eng yoqimlilari Dirk Struve bilan bog'liq. Uning kamtarona oilaviy o'chog'i kishini o'ziga maftun etardi. Er-xotinning munosabati yurakka xushnudlik baxsh etardi, Dirkning xotiniga nisbatan beg'ubor va bolalarcha sevgisi g'amxo'rona nazokat bilan yo'g'rilgandi. Jo'shqinligining beso'naqay samimiyligi beixtiyor muhabbat uyg'otardi. Xotini erining sevgisiga qanday javob berishi lozimligini tushunganim holda ayol ham eriga qizg'in bog'lanib qolganini ko'rib xursand bo'lardim. Agar ayolda yumor tuyg'usi bo'lsa, o'ylardim men, erining haddan tashqari unga sajda qilishidan zavqlanib kulgan bo'lardi. Lekin kulgan taqdirda ham bu e'tibordan ta'sirlanmasligi va mamnun bo'lmasligi mumkin emas. Dirk — umr bo'yi faqat xotinini sevadigan toifadan, xotini keksayib, butun tarovatini yo'qotgan taqdirda ham uning uchun dunyodagi eng yosh va eng go'zal ayol bo'lib qoladi. Bu er-xotinlarning turmush tarzi bir me'yorda va osoyishta davom etishi bilan ajralib turardi. Ularning uylarida ustaxonadan tashqari yotoqxonayu kichkinagina oshxona bor edi, xolos. Struve xonim barcha uy yumushlarini faqat o'z qo'llari bilan bajarar, bozorga borar, pishirib-kuydirar, narsa to'qir, xullas, xuddi chumolidek kechgacha tinim bilmasdi. Kechqurun yana to'qishga tushar, ustaxonada o'tirib olgancha Dirkning royal chalishini eshitardi. U royalni durustgina chalar, lekin chalayotgan musiqasiga hissiyotlarini haddan tashqari ko'p sarflardi. Bu ijroda uning sevgi bilan to'lib-toshgan ta'sirchan va olijanob qalbi kuylanardi.

Ularning hayoti tinch va osoyishta edi. Dirk Struve bilan bog'liq g'alatilik bularning butun hayot tarziga o'z muhrini bosgandi.

Yigirma to'rtinchi bob

Rojdestvo bayramiga bir necha kun qolganida Dirk Struve bayramni birgalikda kutib olishga taklif qilib kelibdi. Bayram arafalari unda doimo nozik his-tuyg'ular uyg'otar va bunaqa paytlarda do'stlar davrasida bo'lishni, bayramni butun qonun-qoidalarini o'rniga qo'ygan holda kutib olishni yoqtirardi. Har ikkalamiz Striklendni ko'rmaganimizga bir oylar bo'lgandi. Men bir necha muddatga Parijni tomosha qilish uchun kelishgan do'stlarim bilan ovora edim. Struve esa har qachondagidan ko'ra qattiqroq xafa bo'lgan va shu boisdan endi hech qachon uning yoniga yaqinlashmaslikka o'ziga o'zi so'z bergandi. Striklend — yaramas odam, endi uning qorasi o'chsin, degandi. Lekin yaqinlashib kelayotgan bayramlar uning qalbini olijanob tuyg'ularga g'arq etdi, Striklend rojdestvoni tanholikda o'tkazishini eslab yuragi orziqdi. Struveday odam do'stlar bayram stoli atrofida to'planishadigan kunda Striklendning tanholikda, g'amgin xayollarga g'arq bo'lgan holda o'tirishiga chiday olmasdi.

Dirk o'z ustaxonasiga bayram archasini o'rnatdi. Men archaning yasatilgan shoxlariga har birimiz uchun uncha munosib bo'lmagan turli sovg'alarni osib qo'yganini ko'z oldimga keltirdim. Struve Striklend bilan uchrashishga ich-ichidan qo'rqib turganini sezdim. O'zini shunchalik haqoratlagan odamni osongina kechirib, oldiga bosh egib borish g'oyatda tahqirli ekanligini bilgani holda meni yarashish sahnasida guvoh bo'lishimni istardi.

Ikkalamiz Klishi ko'chasiga yo'lga tushdik, lekin Striklend qahvaxonada yo'q ekan. Ko'chada poylash sovuqlik qilardi. Shu bois sigaralar tutunidan zalning havosi dimiqib va buzilib ketishiga qaramay, charm divanga o'rnashdik. Striklend ko'rinmasdi, bir ozdan keyin Striklend gohida shaxmat o'ynaydigan frantsuz rassomini ko'rib qoldik. Uni yonimizga chaqirdim, rassom bizga kelib qo'shildi. Struve undan Striklendni qachon ko'rganligini so'radi.

— Striklend kasal,— javob berdi rassom, — sizlar bilmasmidilaring?

— Jiddiy kasalmi?

— Bilishimcha, judayam jiddiy.

Struvening rangi oqarib ketdi.

— Nega menga bu haqda xabar bermadi? U bilan aytishib qolgan men ahmoqman, o'zi. Hoziroq

uning oldiga borish kerak. Hech kim unga qaramayotgan bo'lsa kerak. U qaerda turadi?

— Xabarim yo'q, — javob berdi frantsuz.

Ma'lum bo'lishicha, hech qaysimiz Striklend turadigan joyini bilmas ekanmiz. Dirkning jahli chiqib ketdi.

— U o'lib qolishi va buni hech kim sezmasligi mumkin. Dahshat! Buni o'ylashning o'zi qo'rqinchli! Biz darhol uni qidirib topmog'imiz kerak.

Men Struvega Parijday shaharda biror odamni tavakkal qilib qidirish ma'nosiz ekanligini tushuntirmoqchi bo'ldim. Avvalo qanday harakat qilish rejasini ishlab chiqmog'imiz kerak.

— Judayam yaxshi! U esa o'lim to'shagida yotgan bo'lishi mumkin, biz qidirib topganimizda esa kech bo'ladi.

— Jim tursang-chi, o'ylagani qo'yasanmi?! — baqirib berdim unga.

Menga faqat bir manzil — "Otel de belj" mehmonxonasi ma'lum edi, lekin Striklend allaqachon u yerdan chiqib ketgan ekan. Shu tufayli u yerdagilar Striklendni eslashmasa kerak. Agar o'z manzilini atayin yashirib yurishini e'tiborga oladigan bo'lsak, uni qidirib topishga, mehmonxona nazoratchisiga manzilini qoldirganligiga hech qanday ishonch yo'q edi. Buning ustiga, oradan besh yildan ortiqroq vaqt o'tgan edi. Lekin u hamon shu qahvaxonaga kelib turar ekan, yaqinroqdagi biror joyda yashab turgani ehtimoldan xoli emasdi.

Shunda to'satdan portret chizish uchun buyurtmani Striklend non sotib oladigan shirin kulcha pishiruvchi ayol orqali amalga oshirganini aytgani esimga tushdi. Uning yashaydigan joyini, ehtimol, shu ayol orqali toparmiz. Men ma'lumotnomalar kitobidan novvoyxonalarni qidira boshladim. Yaqin atrofda beshta novvoyxona bor ekan, barchasini aylanib chiqishga to'g'ri keldi. Struve istar-istamas orqamdan ergaqqi. Uning o'z rejasi bo'lib, Klishi ko'chasiga tutashadigan barcha tor ko'chalarni aylanib, odamlardan Striklend shu yerda turish-turmasligini surishtirish edi. Mening soddagina rejam o'zini oqladi, ikkinchi bulkaxonaga borganimizdayoq peshtaxta ortida turgan ayol Striklendni tanishini bildirdi. U faqat qarshidagi uchta uyning qay birida yashashini aniq bilmasligini aytdi. Lekin bizni zafar quchdi, biz so'ragan birinchi uy nazoratchisi Striklendning xonasi eng yuqori qavatda ekanligini aytdi.

— U, chamasi, kasal, — gap boshladi Dirk.

— Hammasi bo'lishi mumkin, — beparvo javob berdi uy nazoratchisi. — Haqiqatan ham men uni bir necha kundan beri ko'rmayapman.

Struve zinapoyadan mendan oldin zipillab chiqib ketdi. Men nihoyat yuqori qavatga chiqib borganimda u eshikni ochgan kamzulli qandaydir ishchi bilan gaplashib turardi. Ishchi qo'shnisining eshigini taqillatishlari kerakligini, bu uyning egasi haqiqatan rassomligini, lekin bir haftadan beri ko'rinmayotganini aytdi. Struve eshikni taqillatish uchun endigina qo'lini uzatayotganda to'satdan to'xtadi-da, g'amguzor yuzini men tomon o'girdi.

— O'lib qolgan bo'lsa-chi?

— Striklend o'lmaydiganlar xilidan.

Men eshikni taqillatdim. Javob bo'lmadi. Men eshik dastasini buradim, eshik qulflanmagan ekan. Biz uyga kirdik, oldinda men, orqada Struve edi. Xona qorong'i bo'lib, qiya oyna tomli boloxona ekan. Tepadan tushib turgan xira nurgina uyni salgina yoritib turardi.

— Striklend! — deb chaqirdim.

Javob bo'lmadi. Endi bu narsa menga ham g'alati tuyuldi, orqamda turgan Struve xuddi bezgak tutayotgandek titrardi. Men chiroqni yoqishga jur'at eta olmasdim. Burchakdagi karavot elas-elas ko'zga tashlandi, g'alati bo'lib ketdim: chiroq yoqilguday bo'lsa, karavotda yotgan jonsiz jasadga ko'zimiz tushib qolsa-ya!

— Gugurtlaring yo'qmi, tentaklar?

Qorong'ilik ichidan Striklendning qo'pol ovozini eshitib, titrab ketdim.

— Ey, xudoyim! — qichqirib yubordi Struve. — Men sizni o'lib qoldi, deb o'ylabman.

Men gugurtni yoqib, sham topish ilinjida u yoq-bu yoqqa razm soldim. Torgina bu xona ham yotoqxona, ham ustaxona vazifasini bajararkan. Unda karavot, ramkaga solingan, rasm chizishga

mo'ljallangan matolar devor tomonga qaratib qo'yilgandi, ramka qo'yiladigan moslama, stol va stul bor edi. Hech qanday gilam ham, kamin o'choq ham ko'rinmasdi. Stol ustidagi bo'yoqlar, kurakchalar, axlatga tashlasa bo'ladigan turli buyumlar orasida sham qoldig'i ko'zga tashlandi. Men uni yoqdim. Karavot kalta bo'lgani uchun, Striklend juda g'alati alfozda, g'ujanak bo'lib, ustiga bor kiyim-kechaklarini tashlaganicha yotardi. Birinchi ko'rgandayoq isitmasi balandligini sezish qiyin emasdi. Struve uning yoniga shoshildi, azbaroyi ta'sirlanib ketganidan titroq ovoz bilan ming'irladi.

— Ey, bechora do'stim, sizga ne bo'ldi? Kasal bo'lib qolganligingizdan mutlaqo bexabar ekanman. Nega menga xabar bermadingiz? Siz uchun har narsaga tayyorligimni bilasiz-ku, axir. O'shanda men sizga aytgan gapimni o'ylab o'tirmang. Men nohaq edim. Sizdan xafa bo'lganligim, tentakligim, xolos...

— Yo'qollaring, — tahdid qildi Striklend.

— Esingizni yig'ib oling. Sizni o'rnashtiribroq yotqizib qo'yishga ijozat eting. Nahotki, bu yerda sizga qarab turadigan biror odam topilmasa?

U sarosima ichida faqirona chordoqqa qaradi. Choyshab va yostig'ini tuzatdi. Striklend og'ir nafas olar, o'qrayib qaraganicha miq etmasdi. Keyin men tomonga qahrli nigoh tashladi. Men bamaylixotir turardim, o'z navbatida men ham unga tikildim.

— Agar men uchun biror narsa qilmoqchi bo'lsangizlar, sut olib kelinglar, — dedi nihoyat u. — Ikki kundan beri xonadan tashqariga chiqmayapman.

Karavot yonida bo'sh sut shishasi yotardi, non qoldiqlari gazeta parchasiga o'ralgandi.

— Shu vaqt ichida nima yedingiz? — so'radim undan.

— Hech narsa.

— Shuncha vaqtdan beri-ya? — qichqirib yubordi Struve. — Nahotki siz ikki kundan beri biror narsa yemay va ichmay yotibsiz? Dahshat-ku!

— Suv ichdim.

Uning ko'zlari karavotdan qo'l uzatsa yetadigan joydagi kattakon finjonga qadaldi.

— Hozir chopqillab borib ovqat olib kelaman, — dedi pitirlab Struve, — ayting-chi, ko'nglingiz nima tusaydi?

Men gapga aralashib, issiq o'lchagich, ozroq uzum va non sotib olish kerakligini aytdim. Struve foydasi tegishi mumkinligidan xursand bo'lib zipillab pastga tushib ketdi.

— Shaytonning tentagi, — ming'irlab qo'ydi Striklend.

Men uning tomir urishini ushlab ko'rdim. Tomirlari bilinar-bilinmas, lekin tez urardi. Savollarimga, javob bermasdi. Savollarni qaytaraverganimdan keyin u jahl bilan devor tomonga o'girilib oldi. O'n daqiqalardan keyin Struve xalloslaganicha yetib keldi. Aytilgan narsalardan tashqari sham, sho'rva, spirt lampa keltiribdi. Chaqqon uy sohibiday darhol sutni pishirishga kirishdi. Men Striklendning isitmasini o'lchadim. Termometr uning issig'i qirqu o'ndan uch darajaligini ko'rsatdi. U jiddiy betob edi.

Yigirma beshinchi bob

Bir ozdan keyin xonadan chiqib ketdik. Dirk uyiga borib ovqatlanishi lozim edi, men esa, do'xtir olib kelaman, dedim. Lekin chordoqning bo'g'iq havosidan tashqariga, toza havoga chiqishimiz bilanoq, gollandiyalik oshnam u bilan ustaxonasiga birga borishimni so'radi. Miyasiga bir fikr kelib qolganligini, uni hozir aytmasligini, ammo men muqarrar ravishda u bilan birga borishim zarurligini bildirdi. Doktor hozirgi pallada biz qilishimiz mumkin bo'lgan ishdan ortiqroq ish qilolmasligiga ishonganimdan uning taklifiga rozi bo'ldim. Biz uyga kirib borganimizda Blansh Struve dasturxon tuzatayotgandi. Dirk to'g'ri xotining yoniga bordi-da, qo'lini ushlaganicha shunday dedi:

— Jonginam, sendan bir narsani iltimos qilmoqchiman.

Ayol unga jiddiy va ravshan nigoh bilan boqdi. Bunday nigoh tashlashi ayolga juda yarashar,

ehtimol, uning asosiy latofati edi. Struvening badani azbaroyi terlab ketganidan yanada qizargan, dumaloq, hammavaqt jovdirab turadigan ko'zlarida qat'iyat zuhur etar, hozirgi holati har qachongidan ham kulgili edi

— Striklend og'ir kasal. Ehtimol, kuni bitay deb qolgandir. U iflos boloxonada yasharkan, unga qaraydigan biror odam zoti yo'q ekan. Uni biznikiga olib kelishga ijozat et.

Ayol epchillik bilan qo'lini erining qo'lidan tortib oldi. Men hech qachon uning bunday chaqqon harakatini ko'rmagandim. Oqish yuzlari birdaniga lovullab ketdi.

— Yo'q, bo'lmaydi!

— Jonginam, iltimosimni qaytarma. Men axir uni yolg'iz qoldira olmayman. Fikri yodim o'shanda.

— Marhamat qilib, uyiga borgin-da, qarayver unga, qarshi emasman.

Ayolning ovozi sovuq va takabburona jarangladi.

— Lekin u o'lib qoladi.

— O'lsa o'laversin.

Struve xuddi baliqqa o'xshab og'zini kappa-kappa ochdi, yuzlaridagi terni artdi, qo'llab-quvvatlashimni iltijo qilganday, men tomon yalingannamo qarab qo'ydi. Lekin men nima deyishimni bilmasdim.

— U ulug' rassom.

— Ishim nima? Men undan nafratlanaman.

— Azizam, sevgilim, bunday dema. Sendan iltijo qilaman, uni uyga olib kelishga ruxsat ber. Biz uni shu uyga joylashtiramiz, ehtimol, hayotini saqlab qolarmiz. Senga malol keladigan ish bo'lmaydi, hammasini o'zim qilaman. Ustaxonadan joy qilib beraman unga. Axir uning itday o'lib ketishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bu insoniylik emas.

— Nega uni kasalxonaga yotqizish mumkin emas?

— Kasalxonaga? U mehr va muhabbat bilan parvarish qilinishi lozim.

Blanshning nihoyatda hayajonlanib ketgani meni hayron qoldirdi. U dasturxon tuzatishda davom etar, ammo qo'llari qaltirardi.

— Sabr kosamni to'ldirma! Agar sen kasal bo'lguday bo'lsang, Striklendning parvoyiga kelmasding.

— Nega unday deysan? Menga sen qararding. Uning yordami menga kerak bo'lmasdi. Bundan tashqari, u bilan mening oramizda farq katta bor. Uning oldida men kimman?

— Tentak kuchuk bolasiga o'xshaysan. Yerga yotib olib odamlar ustingga chiqib toptashiga yo'l qo'yasan.

Struve kulib yubordi. Xotini g'azab otiga minganining sababini anglaganday bo'ldi.

— Jonginam, rasmlarimni ko'rgani kelganini hecham esingdan chiqara olmaysan-da. Rasmlarim unga yoqmagan bo'lsa, ota go'ri qozixona bo'ptimi? Unga rasmlarimni ko'rsatib o'tirgan men o'zim tentakman. Bundan tashqari, haqiqatan ham ular unchalik yaxshi asarlar emas.

U ma'yus nigoh bilan ustaxonaga ko'z tashladi. Moslamadagi hali tugallanmagan rasmda kulib turgan italyan dehqoni tasvirlangan bo'lib, bir bosh uzumni qora ko'zli qizning boshi uzra tutib turardi.

— Rasmlaring yoqmagan taqdirda ham odob yuzasidan indamasligi lozim edi. Nega u seni haqorat qildi? Nafratini ifodalamoqchi bo'ldimi? Sen esa uning qo'llarini o'pishga tayyorsan. Men undan nafratlanaman!

— Tentakkinam, axir u daho-ya. O'zimni genial rassom deb hisoblashimni istaysan, shekilli. Albatta, shunday bo'lishini istardim. Lekin men unda daholik alomatlarini aniq ko'rib turibman, shu tufayli ham butun borlig'im bilan uning oldida sajda qilaman. Dunyoda bundan ham g'aroyibroq narsa bormi... Lekin bunday fazilat egalarining qismati og'ir bo'ladi. Daho odamlarga sabr-bardosh va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lmoq kerak.

Oilaviy mojarolar mening oldimda bo'layotganidan xijolat chekib, Struve nega meni bu yerga zo'rlab olib kelganiga tushunmay, chekkaroqda turardim. Xotining ko'zlari jiqqa yosh edi.

— Gapimni tushun, u faqat daho rassom bo'lgani uchungina emas, kasal va qashshoq odam bo'lgani uchun ham uyimizga qabul qilishingni iltijo qilayapman!

— Men uni hech qachon uyimga qoʻymayman! Hech qachon!

Struve men tomonga oʻgirildi.

— Gap hayot va oʻlim masalasi ustida ketayotganini sen tushuntir unga. Axir uni laʼnati katalakda qoldirib boʻlmaydi-ku.

— Tabiiyki, xasta odamga bu yerda qarab turilsa yomon boʻlmasdi, — dedim, — lekin masalaga boshqa tomondan yondoshilsa, u kelsa juda siqilib qolasizlar. Uni kunduzlari ham, kechalari ham tanho qoldirib boʻlmaydi.

— Sevgilim, sen axir kasal odamga gʻamxoʻrlik qilishdan qoʻrqib, qarshilik qilishing mumkin emas.

— Agar u bu yerga kelsa, men uydan chiqib ketaman! — oʻzini yoʻqotar darajada qichqirdi Struve xonim.

— Seni tanimay qoldim. Hamisha rahmdil va oqkoʻngil eding-ku.

— Xudo haqi, meni tinch qoʻy. Bu ahvolda jinni qilib qoʻyasan meni.

Nihoyat, ayolning koʻzlariga shashqator yosh keldi. Kursiga oʻzini tashlab, qoʻllari bilan yuzini berkitdi. Yelkalari bezgak tutayotgandek titrardi. Dirk shu lahzadayoq uning oyoqlari ostiga choʻkkaladi. U xotinini quchoqlab olganicha, qoʻllarini oʻpar, erkalatuvchi soʻzlar aytib ovutar, ayolning yuzlaridan esa yosh oqardi. Ayol erining quchogʻidan chiqib koʻzlarini artdi.

— Qoʻyib yubor meni, — dedi Struve xonim sal yumshab va kulishga harakat qilib, menga murojaat etdi: — Endi men haqimda qanday xayollarga borasiz?

Struve nimadir demoqchi boʻldi, lekin jurʼat etolmadi, hamon xotini hayronu hars boʻlib qarab turardi. Uning peshonasi tirishdi, qip-qizil lablari qimirladi. U negadir qoʻrqib ketgan dengiz choʻchqasiga oʻxshardi.

— Demak, baribir “yoʻq” deysanmi, jonginam?

Ayol endi oʻziga kelgandi, faqat qoʻlini horgʻin silkitdi.

— Ustaxonang bor. U yerdagi barcha narsalar seniki. Agar uni bu yerga olib kelishni xohlasang, men qanday qarshilik koʻrsata olardim?

Dirkning dumaloq yuzida kutilmaganda paydo boʻlgan tabassum chehrasini yoritib yuborganday boʻldi.

— Rozimisan? Men buni bilardim! Jonginam!

Ayol oʻzini qoʻlga olib, eriga gʻamgin nigoh tashladi. Keyin bamisoli yuragini tinchlantirmoqchi boʻlganday, ikkala qoʻlini yuragining ustiga qoʻydi.

— O, Dirk, butun hayotim mobaynida hech qachon sendan hech narsani iltimos qilmaganman.

— Sen uchun hamma narsaga tayyorligimni bilasan-ku, axir.

— Iltijo qilaman, Striklendni bu yerga olib kelma. Kimni xohlasang olib kelaver, faqat uni emas. Oʻgʻri, ichkilikboz, koʻchadagi birinchi uchragan daydi boʻlsa ham mayli. Unga mamnuniyat bilan qarashga vaʼda beraman. Faqat Striklendni emas. Yolboraman sendan, Dirk.

— Nega?

— Men undan qoʻrqaman. U bizga dahshatli darajada tashvish va qaygʻu keltiradi. Men buni bilaman. Shundoqqina sezib turibman. Agar uni keltirsang, bu ish xayrlik tugamaydi.

— Telba-teskari gaplarni gapiryapsan!

— Yoʻq, yoʻq! Nima deyayotganimni bilib turibman. Qandaydir dahshatli narsa roʻy beradi.

— Unga yaxshilik qilganligimiz, muruvvat koʻrsatganimiz uchunmi?

Ayol notekis nafas olar, yuzini qoʻquv ifodasi qoplagandi. Uning xayolida qanday fikrlar gʻujgʻon oʻynayotganini bilmasdim-u, lekin qandaydir majhul qoʻrquv oʻzini yoʻqotish darajasida junbushga keltirgandi. Odatda, ayol vazminlik va bosqlik bilan oʻzini tutardi, lekin hozirgi holati aql bovar qilmaydigan darajada edi. Struve birmuncha muddat hayratdan lol boʻlib unga tikilib turardi.

— Sen xotinimsan, olamdagi barcha narsadan men uchun azizroqsan. Sening ijzotingsiz biror odam ostona hatlab bu uyga kira olmaydi.

Struve xonim bir daqiqqa koʻzlarini yumdi. Nazarimda, u oʻzidan ketib qolayotgandek tuyuldi. Men uning asablari kasal ekanligini bilmasdim, gʻazabim qoʻzgʻadi. Keyin yana Struvening sukunatni

buzuvchi ovozi eshitildi:

— Axir senga yordam qoʻlini choʻzishganda qanday yomon holatda eding? Bunday vaqtdagi yordam nima ekanligini oʻzing yaxshi bilasan-ku. Imkoniyat topganingda boshqa odamni falokatdan qutqarib qolishni xohlamaysanmi?

Bular juda odmi soʻzlar edi, lekin mening quloqlarimga nasihatomuz soʻzlarday eshitildi, shu tufayli boʻlsa kerak, oʻzimni kulgidan arang tutib turardim. Er-xotinning harakati meni hayron qoldirardi. Blansh Struve bir seskanib ketdi, anchagacha eriga tik qarab qoldi. Er yerga oʻtirdi, chamasi, u oʻzini yoʻqotib qoʻygan edi. Asta-sekin ayolning yuzlari qizardi, lekin shu ondayoq tanasidagi butun qon tomirlarida qotib qolganday yuziyu qoʻllarigacha oqarib ketdi. U bezgak tutayotganday titrardi. Ustaxonaga chuqur sukunat choʻkdi. Men oʻzimni tamomila yoʻqotib qoʻydim.

— Striklendni olib kelaqol, Dirk. Men uning uchun qoʻlimdan kelgan hamma ishni qilaman.

— Jonginam, — kulib xotiniga qoʻllarini uzatdi, lekin u oʻzini chetroqqa oldi.

— Men odamlardagi muloyimlikni yoqtirmayman, Dirk. Bu ahmoqlik.

Ayol yana avvalgi holatiga qaytdi. Hech kim bir daqiqa oldin u oʻzini bilmaydigan darajada jazavada boʻlganligini hozir ayta olmasdi.

Yigirma oltinchi bob

Ertasiga Striklendni olib keldik. Bu ishga koʻndirish uchun anchagina qatʼiyat va sabr-toqat koʻrsatishga toʻgʻri keldi. Lekin u haqiqatan anchagina ogʻir xasta edi, shu tufayli, Struvening iltijolariyu mening qatʼiyatimga dosh bera olmadi. Biz uni kiyintirgunimizcha, mingʻillab soʻkinib turdi. Zinadan olib tushdik-da, izvoshga oʻtqazib, Struvening ustaxonasiga olib keldik. Striklend bunday harakatlardan obdon tinkasi quridi, koʻrpa-toʻshak qilib yotqizib qoʻyishimizga ham qarshilik koʻrsata olmadi. Bir yarim oygacha mazasi boʻlmadi. Shunday kunlar ham boʻldiki, nazarimizda, bir necha soatlik umri qolgandek tuyulardi. Bunday ogʻir holatdan faqat Struvening favqulodda qatʼiyiligi tufayligina omon qolganiga ishonaman.

Men umrim bino boʻlib bunday bemorni koʻrmaganman. U qaysar va yoʻq narsalarni talab etaveradigan bemor emasdi, aksincha, hech qachon hech narsadan shikoyat qilmas, hech narsa soʻramas, qariyb hech narsa demasdi. Bizning gʻamxoʻrligimiz uning gʻazabini keltirayotganday edi. Oʻzini qanday his etayotgani, biror narsa kerak, kerakmasligini soʻraganimizda esa masxaralash bilan javob qaytarar yoxud soʻkinardi. Men endi uni butunlay yomon koʻrib qolgandim, kasallik xavf-xataridan qutulishi bilanoq, bu toʻgʻrisida unga toʻgʻridan-toʻgʻri aytdim.

— Tuyoqlaringni shiqillatlaring, — uning javobi shunday boʻldi. — Ha, shunaqa.

Dirk Struve ishlarini butunlay yigʻishtirib qoʻydi, xuddi sodiq enagaday uning atrofida kuymalandi. U hayron qoladigan darajadagi chaqqonlik bilan bemorning oʻrnini tuzatar, ilgari men unda sezmagan ayyorlik bilan dorilarni ichishga majbur etardi. Har qanday mehnatu tashvishlar uni bu yoʻldan qaytara olmasdi. Garchi uning topgani er-xotinning yashashiga ortiqcha sarf-xarajatlarga yoʻl qoʻymagan holda uchma-uch yetib turgan boʻlsa-da, endilikda u Striklendning qaysar ishtahasini ochish uchun turli-tuman tansiq taomlarga ayamay pul xarj qilardi. Xasta rassomga iloji boricha koʻproq ovqat yeyishi uchun sabr-toqat bilan yalinib-yaltoqlanishini hech qachon unutmayman. Bunday munosabatga javoban aytilayotgan qoʻpol gaplar, haqoratlar hech qachon Dirkn muvozanatdan chiqara olmasdi. Bu gaplarni u eshitmaganga olardi, judayam ogʻir botgan kezarida esa kulib qoʻyaqolardi. Striklend tuzala boshlaganda esa yaxshi kayfiyatining ifodasi sifatida Struveni masxaralashni boshlardi. Bunday paytlarda uni xursand qilish uchun Struve atayin maynavozchilik qilar, mana nihoyat tuzalayapti, deganday, menga mamnuniyat bilan zimdan qarab qoʻyardi. Struve haqiqatan ajoyib edi.

Lekin Blansh undan ham koʻproq hayron qoldirardi. U kasal boqishga qobiliyatligina emas, nihoyatda vafodor va gʻamxoʻr ham chiqib qoldi. Uning bu holatini koʻrib xasta Striklendni erining

ustaxonasiga joylashtirishga avvaliga sira rozi bo'lmaganiga ishonish qiyin edi. U Dirk bilan barobar kasalga qarashish istagini bildirdi. U xastaning o'rin-ko'rpasini shu qadar uddaburronlik bilan joylashtirdiki, hatto choyshabni almashtirganda ham Striklend unchalik bezovta bo'lmadi. Bemorni yuvib-tarardi. Epchilligiga qoyil qolayotganimni izhor qilganimda, muloyim, yoqimtoy kulib qo'yar, bir vaqtlar kasalxonada ishlaganini eslatardi. Striklendga bo'lgan qahru g'azabini na biror so'zida, na biror harakatida sezdirardi. Ayol bemor bilan kam gaplashar, lekin nima istayotganini darhol fahmlar va bajo keltirardi. Ikki hafta mobaynida esa hatto kechalari bemorni yolg'iz qoldirish mumkin emasdi. Ayol bemor yonida eri bilan birga galma-gal navbatchilik qilishdi. Qorong'i xonada bemor yonida soatlab o'tirganda, ayol nimalarni o'yladiykin? Striklendga qiyo boqishning o'zi dahshatli edi: u qizargan ko'zlari bilan bo'shliqqa tikilib yotardi. Ilgarilarga qaraganda ham oriqlab ketgan, sarg'imtir soqollari rosa o'sgan, ko'zlari avvalgidan ko'ra kattaroq ko'rinardi.

— Kechasilari u siz bilan biror marotaba bo'lsin gaplashdimi?

— Yo'q.

— Siz hamon uni yoqtirmaysizmi?

— Har qachondagidan ko'proq yoqtirmayman.

U menga katta-katta ko'zlari bilan tikildi. Chehrasi g'oyat sokin edi. Shunday ayol ba'zi paytlarda g'azabdan junbushga kelishiga odamning ishongisi kelmasdi. Bunga o'zim guvoh bo'lgandim.

— Unga qilgan yaxshiliklaringiz uchun biror marotaba bo'lsin sizga tashakkur bildirdimi?

— Yo'q, — tabassum qildi u.

— Dahshatli odam!

— Jirkanch va yaramas.

Struvening og'zi qulog'ida edi, xotini bunday tashvishni chin ko'ngildan o'z bo'yniga olayotganiga qanday qilib minnatdorchilik bildirishni ham bilmasdi. Uni faqat Striklend va Blansh o'zaro qanday munosabatda bo'lishayotgani bir oz tashvishga solardi.

— Bilasanmi, ular soatlab bir-birlariga bir so'z aytmay o'tiraverisharkan.

Striklend ancha tuzalib, o'rnidan turishiga biror kun qolganda, hammamiz ustaxonada o'tirgandik. Dirk menga nimanidir gapirib berayotgandi, Struve xonim esa nimadir tikardi. Mening nazarimda, bu Striklendning ko'ylagiga o'xshardi. Shunda men tasodifan Striklendning ko'zlari istehzoli va qiziqish bilan Blansh Struvega tikilib turganini sezib qoldim. Uning tikilib turganini his etgan ayol ham boshini ko'tarib unga qaradi, bir necha soniya mobaynida ular bir-birlariga tikilib qolishdi. Ayolning nigohi qanday ma'no anglatishini men unchalik tushuna olmadim. Bu nigohda o'zini qandaydir g'alati, xijolat zuhr etganday edi. Shu lahzada Striklend ko'zlarini undan olib qochib yana tepaga, shiftga tikilishda davom etdi. Ayol esa ma'nosini anglash qiyin bo'lgan nigoh bilan unga tikilishda davom etdi.

Oradan bir necha kun o'tgach, Striklend xona bo'ylab yura boshladi. Uning terisi bilan suyagi qolgandi, xolos. Kiyimlari xuddi ilgakka osilganday shalvirab turardi. Pahmoq sarg'ish soqoli, o'sib ketgan sochlari, ozib ketgan bo'lishiga qaramay, kattakon kallasi g'alati ko'rinardi, lekin negadir ilgarigi kishi jirkanadigan qiyofasidan farq qilardi. Bu odamdagi g'alati kelishmaganlikka qaramay, qandaydir ulug'vorlik ko'rinardi. U menda uyg'otgan taassurotni aniq tasvirlay olmayman. Lekin nima bo'lganda ham uning yuzidagi ifoda o'ta ta'sirchan edi. Xuddi vujudiga yunonlarning yarim odam, yarim hayvon shaklidagi qora kuchlari joylab qo'yilganday, Striklenddan ibtidoiy jamiyatning hidi anqib turardi. Xayolimga ashula aytishda Apollon bilan bahslashmoqchi bo'lib jazosini olgan Marsiy keldi. Striklend o'z qalbida g'aroyib bo'yoqlar uyg'unligi, misli ko'rilmagan obrazlarni saqlab yurganday tuyulardi. Mening nazarimda, uning hayoti azob-uqubat va xorlik-zorlikda tugaydiganday tuyulardi. "Uning yuragiga shayton o'rnashib olgan, lekin bu yomonlik shaytoni emas, balki yaxshilik va yomonlikning paydo bo'lishidan avvalgi kuchdir, deb o'yladim."

Striklend hali judayam holsiz edi, rasm chiza oladigan kuchi yo'q edi. Shu tufayli u ustaxonada qandaydir xayollarga borgancha jim o'tirar yoxud kitob o'qirdi. Hech kutilmagan, xayolga kelmagan kitoblarni ko'rardim unda. Mallarme she'rlarini xuddi yosh bolalardek lablarini ovozsiz qimirlatib o'qirdi. Shoir she'rlari unda qanday tuyg'ular uyg'otayotganini bila olmasdim. Boshqa safar esa

Gaborioning sarguzasht romanini berilib o'qiyotgani ustidan chiqdim. Kitob tanlashda favqulodda shaxsining o'zaro qarama-qarshi xususiyatlari katta o'rin tutishi ham meni qiziqtirardi. Xasta bo'lishiga qaramay, o'ziga zarracha erk bermasligi qiziq edi. Struve qulay sharoitni yaxshi ko'rardi. Ustaxonasida ikkita chuqur oromkursi va katta divan bor edi. Striklend biror marotaba bo'lsin, ularga yaqinlashmagandi. Buni u shunchaki matonatini ko'z-ko'z qilish uchun emas, balki qulay sharoitga o'rganmaganligidan shunday qilar, uch oyoqlik stulda o'tirardi. Buni u oromkursidan afzalroq bilardi. Bu narsa mening jig'imga tegardi. Men hech qachon atrofdagi sharoitga bu qadar beparvo boshqa odamni ko'rmaganman.

Yigirma yettinchi bob

Oradan ikki yoki uch hafta o'tdi. Kunlardan bir kun ertalab, ishlarim uncha yurishmayroq turganligi tufayli, dam olish maqsadida, Luvrga yo'l oldim. Zallarni kezarkanman, o'zimga yaxshi tanish rasmlarni yana bir marotaba tomosha qildim, ular menda uyg'otgan tuyg'ular bilan xayolotimni boyitishga harakat qildim. Zaldan zalga o'tiladigan joylarning birida to'satdan Struveni uchratib qoldim. Men kulib yubordim, zero uning yumaloqqina gavdasi albatta, odamning kulgisini qistatardi. Lekin unga yaqinroq kelib, yuziga razm solganimda odatdagidan boshqacharoq, xafaqonroq ekanligini fahmladim. Boshi egilgan, nimadandir mahzun alpozda edi. U hozirgi ahvolda ham kulgili tuyulardi, kutilmaganda, suvga yiqilib tushib, hozirgina o'limdan qutqarib qolingani odamga o'xshardi. Hozirgi holatini qo'rquvdan haligacha o'ziga kelmagan, lekin o'zining ahmoqona ko'rinishini tushunib turgan odamga mengzasa bo'lardi. Ko'zoynagi orqasidagi dumaloq ko'm-ko'k ko'zlari xavotir bilan yiltillab turardi.

— Struve, — chaqirdim men uni.

U avvaliga seskanib tushdi, keyin kulib qo'ydi, lekin bu qandaydir g'amgin va tashvishli kulgu edi.

— Bunday bekorchilikni ixtiyor qilib qolibsiz? — deb shodon so'radim undan.

— Anchadan beri Luvrda bo'lmagandim. Biror yangi asar paydo bo'lib qolmadimkin deb tomosha qilmoqchi edim.

— Lekin sen chizayotgan rasmingni shu haftada tugatmoqchiligingni aytganding-ku?

— Striklend mening ustaxonamda ishlayapti.

— Ishlasa nima bo'libdi?

— Ustaxonamda ishlashni unga o'zim taklif qildim. Men ikkalamiz birgalikda ishlayveramiz, deb o'ylagandim. Lotin mavzeida yashaydigan rassomlarning ko'pchiligi shunday ishlashadi. Bunda ish yaxshi yurishadiganday tuyulardi menga. Men doimo ishdan toliqqan paytlaringda sheriging bilan bir-ikki og'iz gaplashib olsang, yaxshi bo'ladi, deb o'ylardim.

U sekin, tutilib-tutilib, samimiy, ammo tentaknamoroq ko'zlari bilan menga qaraganicha gapirardi. Bu ko'zlar jiqqa yosh edi.

— Men sening gaplaringni tushunmayapman.

— Striklend ustaxonada yana biror odam bo'lsa ishlay olmas ekan.

— Bunisi bilan sening necha pullik ishing bor? Axir ustaxona seniki-ku!

Struve menga shikoyatomuz tikilib qoldi. Uning lablari titrardi.

— Nima gap o'zi, tushuntir, — talab qildim undan.

U qizarib ketdi-yu, indamadi. Keyin aftodahol bir alpozda qandaydir rasmga tikilib qoldi.

— U mening rasm chizishimga ruxsat bermadi. Bu uydan chiqib ketishim kerakligini aytdi.

— Nega sen o'zing unga istagan tomoningga tuyog'ingni shiqillat, demading?

— U meni uydan haydab chiqardi. U bilan urishib o'tirarmidim? Orqamdan shlyapamni uloqtirib, eshikni berkitib oldi.

Men shu daqiqada Striklendni o'ldirib tashlashga tayyor edim. Lekin bechora Struvening hozirgi holatidan kulib yuborishdan o'zimni arang ushlab turganligim bois, o'zimdan ham xafa edim.

- Bu ishga xotining qanday munosabatda bo'ldi?
- U yo'q edi, do'konga xarid qilishga chiqib ketgandi.
- U xotiningni uyga qo'yadimi?
- Bilmadim.

Men hayronlikdan dong qotib, Dirikka qarab turardim. U muallimi oldida ayb ish qilib qo'ygan o'quvchiga o'xshardi.

- Hoziroq borib Striklendni uydan haydab chiqarishimni xohlaysanmi?
- U bir seskanib tushdi. Yiltillab turgan qizg'ish yuzlari yana ham qizarib ketdi.
- Yo'q. Sen, yaxshisi, aralashmay qo'yaqol.

Struve bosh qimirlatib, mendan uzoqlashdi. U negadir bu voqeani muhokama qilib o'tirishni istamasdi. Nega shundayligini esa men tushuna olmadim.

Yigirma sakkizinchi bob

Bir haftadan keyin hammasi ravshan bo'ldi. Restoranda apil-tapil ovqatlandim-da, kichkinagina mehmonxonamda o'tirgan chaqa kitob o'qishga tutindim. Kechki soat o'nlarda qo'ng'iroqning do'rillagan ovozi eshitildi.

Men eshikni ochdim. Qarshimda Struve turardi.

- Kirsam bo'ladimi?

Nimqorong'i zinapoyada men unga yaxshi razm sololmadim, lekin ovozi juda g'alati chiqdi. Men uning ichkilik ichmasligini bilmaganimda hozir uni mast bo'lsa kerak, deb o'ylagan bo'lardim. Uni mehmonxonaga boshlab kirib oromkursiga o'tkazdim.

- Xudoga shukur, seni topdim! — xitob qildi u.
- Nima gap o'zi? — so'radim uning bunday hayajonlanayotganidan hayron bo'lib.

Endigina unga razm soldim. Doim bashang kiyinadigan Dirk juda aftodahol ko'rinardi. U ko'proq ichib qo'ygan, degan qarorga kelib, endi uni masxara qilay deb turganimda, gap qotdi:

- O'zimni qayoqqa qo'yishni bilmay, uyingga qidirib kelgandim. Yo'q ekansan.

— Bugun kechroq ovqatlandim. Dirkning bunday holatiga ichimlik sabab emasligini tushundim. Odatda, qip-qizil yuzlarida hozir qizil dog'lar paydo bo'lgandi. Qo'llari titrardi.

- Senga nima bo'ldi? — so'radim undan.
- Xotini tashlab ketdi.

U bu so'zlarni arang aytdi, nafasi tiqildi, dumaloq yuzlaridan yosh oqdi. Men nima deb taskin berishni bilmasdim. Xayolimga dastlab xotini Striklendning o'zini ahmoqona tutishiga dosh berolmay, Dirkdan uni uydan haydab chiqarishni talab qilgan, degan fikr keldi. Bu ayol tashqi ko'rinishidan xotirjam ko'rinsa-da, aslida qanchalik g'azabnok bo'lishini men bilardim. Agar Struve uning talabini rad etgan bo'lsa, bu dargohga butunlay qaytib kelmaslikka ont ichib, uydan o'zi chiqib ketgan bo'lsa kerak, deb o'yladim. Bechora, shunday bir bechorahol ahvolda ediki, bu safar men uning ustidan kula olmadim ham.

— O'zingni qo'lga ol, bunchalik kuyaverma, do'stginam. U qaytib keladi. Ayollarning jahl ustida aytgan so'zlarini jiddiy qabul qilaverish yaxshi emas, axir.

- Sen tushunmayapsan... U Striklendni sevib qolibdi.

— Nima-a?! — Men lol bo'lib qoldim. Lekin gapning ma'nosini anglashim bilanoq, bularning barchasi yolg'on, degan qarorga keldim. — Qayoqdagi yolg'on gaplarni gapiryapsan o'zing. Kelib-kelib uni Striklenddan rashk qilayapsanmi? — Men kulib yuborishdan o'zimni arang tiyib turardim. — Xotining uni yomon ko'rishini mendan ko'ra yaxshiroq bilasan-ku.

- Sen hech narsani tushunmaysan, — nola qilardi u.

— Sen qip-qizil eshshaksan, — chidab turolmay baqirdim. — Qani yur-chi, senga araq quyib beray, ko'ngling salgina bo'lsa-da, taskin topadi.

Inson bolasi o'zini o'zi azoblashning ustasi. Dirkning kallasiga xotanim Striklendni yoqtirib qolgan degan fikr kelganda, bu fikrini odatdagiday qo'pol tarzda uning yuziga solib, xotini haqoratlagan. Xotini esa erining bu gapidan to'nini teskari kiyib olgan-da, alam ichida go'yo uning shubhalari asosli day tutgan o'zini.

— Gap bunday, — dedim unga, — hozir uyingga boramiz. Hamonki, shunday ekan, o'zing pishirgan ovqatni o'zing yeysan. Xotining, bilishimcha, kekchi ayol emas.

— Axir men qanday qilib uning oldiga boraman? — horg'in gapirdi Dirk. — Axir ular o'sha yerda. Men ustaxonani ularga tashlab chiqdim.

— Demak, xotining seni tashlab ketmagan, sen uni tashlab ketgansan.

— Xudo haqqi, bunday dema!

Men hamon uning so'zlarini jiddiy qabul qilolmayotgan edim. Biror daqiqa bo'lsin, bu gaplarning to'g'riligiga ishonmayotgandim. Lekin Dirk g'am-alamdan o'zini yo'qotib qo'ygandi.

— Axir sen mening oldimga yuragingni yorgani kelgansan-ku. Ro'y bergan voqeani bir chekkadan gapirib bersang-chi.

— Bugun men bundan bu yog'iga chiday olmasligimni his etdim. Striklendga sen endi tuzalding, uyingga jo'nab ketishing mumkin, ustaxona o'zimga kerak, deb aytdim.

— Yer yuzidagi biror boshqa odamga bunday gapni aytib o'tirishning hojati yo'q edi, — dedim men. — Xo'sh, u nima dedi?

— U kuldi. Axir sen uning kulishini bilasan-ku. U kulganda har qanday odam ham o'zini ahmoq bo'lganday his etadi. U darhol chiqib ketishini aytdi. U buyumlarini yig'ishtirishga tushdi — esingdami, uning uyidan zarur bo'lib qolishi ehtimol bo'lgan narsalarni olib kelgandik. Keyin Blanshdan qog'oz va arqon so'radi.

Struvening tili gapga kelmay qoldi, u to'xtab-to'xtab nafas olar, bamisoli o'zidan ketib qoladigan ahvolda edi. E'tirof etishim kerakki, men undan hozir aytayotgan so'zlarini kutmagandim.

— Bo'zarib ketgan Blansh u so'ragan narsalarini muhayyo qildi. Lekin Striklend hech narsa demadi. Bizga zarracha e'tibor ham bermadi. Ko'zlari esa kulimsirab turardi. O'sha damlarda yuragim qanchalik orqaga tortib ketganini tasavvur ham qila olmaysan. Nazarimda, hozir biror dahshatli hodisa ro'y beradiganday edi. U bilan shunday gaplashganimga pushaymon qila boshladim. U atrofga alanglab, shlyapasini qidira boshladi. Xuddi shu daqiqada xotanim menga: "Dirk, men Striklend bilan birga ketaman. Bundan bu yog'iga sen bilan yashay olmayman", — dedi. Men unga bir narsalar demoqchi bo'lardim-u, tilim so'zga kelmasdi. Striklend jim turardi, ohista hushtak chalar, go'yo bu gaplarning unga hech qanday aloqasi yo'qday tutardi o'zini.

Struve yana gapira olmay qoldi, yuzidagi terni artdi. Men miq eta olmasdim. Endi uning gaplariga ishonayotgan edim-u, azbaroyi lol qolganimdan hamon hech narsaga tushuna olmayotgandim.

Keyin u ovozi bo'linib-bo'linib yuzlaridan yosh oqqancha, xotini quchoqlamoqchi bo'lganini, xotini esa yaqinlashmaslik va qo'l tekkizmaslikni talab qilib o'zini orqaga tashlaganini gapirib berdi. U ketmagin deb xotiniga yolvoribdi. Juda yaxshi ko'rishini yana bir bora eslatibdi, baxtli kunlarini, mehr va muhabbat bilan o'tgan damlarini yodga olibdi. Hozir ham undan xafa emasligini, bu narsani hech qachon yodiga solmasligini bildiribdi.

— Dirk, marhamat qilib, bu uydan bamaylixtir chiqib ketishimga imkon ber, — debdi xotini nihoyat. — Axir sen Striklendni yaxshi ko'rib qolganimni tushunmayapsanmi? Men u bilan dunyoning narigi chekkasiga ham ketaveraman.

— Axir sen u bilan hech qachon baxtli bo'la olmaysan. O'zingni o'ylasang-chi. Seni nimalar kutayotganini bilmaysan-ku.

— Bu sening aybing. Uni bu yerga keltirishga o'zing majbur qilganding.

Shunda u Striklendga yopishibdi.

— Unga rahmingiz kelsin, — deb yolvoribdi. — Bunchalik telbalik qilishiga yo'l qo'ymang.

— U istagan ishini qilishida tomomila erkindir, — javob beribdi Striklend. — Men bilan ketishga majbur qilayotganim yo'q.

— Men o'z yo'limni aniq belgilab oldim, — bo'g'iq ovoz bilan gapirdi Blansh.

Striklendning odamni xit qilib yuboradigan vazminligi Dirkning sabr-bardoshini izdan chiqarib yubordi. U jazava ustida nima qilayotganini o'zi ham anglamagan holda Striklendga tashlandi. Bunday bo'lishini kutmagan Striklend gandraklab ketdi, lekin u kasaldan keyin ham juda kuchli edi. Dirk ko'z ochib-yumguncha yerga ag'anab tushganini o'zi ham tushunmay qoldi.

— Juda qiziq ekansan-ku, odamcha, — dedi Striklend.

Struve o'rnidan turdi. Bo'layotgan voqealarni vazminlik bilan kuzatib turgan xotini oldida Struve yana bir marotaba izza bo'ldi, yanada kulgiliroq ko'rinib ketdi. Haligi kurash vaqtida ko'zoynagi uchib ketganligi tufayli, aftodahol bir alpozda atrofga alanglardi. Xotini ko'zoynakni yerdan olib, indamay unga uzatdi. Shunda o'z baxtsizligining butun ko'lami, kulgili va nochorligini yurakdan his etdimi, o'kirib yig'lab yubordi. U qo'llari bilan yuzlarini berkitib oldi. Ularning ikkalasi esa joylaridan qimirlamay unga tikilib turishardi.

— Sevgilim, — deb nola qildi nihoyat, — sen shunchalik berahmmisan?

— Men o'zimni idora qilolmay qoldim, Dirk, — javob berdi u.

— Men seni erkak zoti biror ayolni sevishi mumkin bo'lgan darajadan ko'proq sevdim, senga sajda qildim. Agar men sening oldingda biror gunoh ish qilib qo'ygan bo'lsam, nega aytmayсан, men o'z gunohimni yuvgan bo'lardim. Men sen uchun qo'limdan nima kelsa, hammasini qildim.

Ayol javob bermasdi, yuzi toshday qotgandi. O'zining yolborishlari xotining joniga tegayotganini ko'rib turardi. Xotini paltosi va shlyapasini kiyib, eshik tomon yo'l oldi. Dirk yana biror daqiqadan keyin xotini uydан chiqib ketishini angladi. U xotini tomon tashlandi, qo'llarini ushlab olganча, tizzasi oldida cho'k tushdi: qadr-qiymat tuyg'usi uni tamomila tark etgandi.

— Jonginam, ketma! Men sensiz yashay olmayman! O'zimni o'ldiraman. Agar biror ayb ish qilib qo'ygan bo'lsam, o'tinaman, kechiraqol! Aybimni yuvishga imkon ber. Sen baxtli bo'lishing uchun hamma ishni qilaman.

— O'rningdan tur, Dirk! O'zingni masxaraboz qilib ko'rsatma.

U gandraklaganча o'rnidan turdi, lekin xotinini qo'yib yuborgisi kelmasdi.

— Qayoqqa ketasan? — entikib gapirardi u. — Striklend qanday yashashini tasavvur ham qila olmaysan. Sen u yerda yashay olmaysan. Bu dahshat.

— Menga qaerda yashash baribir. Senga buning nima daxli bor?

— Bir daqiqa to'xtab tur. Men gapimni aytib olishim kerak... Sen menga bir narsani taqiqlay olmaysan...

— Nimani? Men bir qarorga keldim. Nima deyishingdan qat'i nazar, fikrim o'zgarmaydi. Qarorim qat'iy.

Struve hiqillardi, xuddi og'riqni to'xtatmoqchi bo'lganday qo'llari bilan yuragini changalladi.

— Men qaroringni o'zgartirishingni iltimos qilayotganim yo'q, faqat gapimga quloq sol. Bu mening oxirgi iltimosim. Yo'q, dema.

Ayol to'xtab, o'ychan, endilikda tamomila begona va sovuq nigohi bilan unga tikildi, eshikdan nariroq borib javon oldida turdi.

— Gapingni eshitaman.

Struve arang o'zini qo'lga oldi.

— Sal bo'lsa ham esingni yig'. Sen faqat havo bilan yashay olmaysan-ku, axir. Striklendning sariq chaqasi ham yo'q.

— Buni bilaman.

— Dahshatli kunlarni boshingdan kechirasan. Nima uchun ancha vaqtgacha tuzala olmaganini bilasanmi o'zing? U ancha vaqtdan beri och edi.

— Men ishlab topaman uning uchun.

— Qanday qilib?

— Bilmadim. Biror narsa o'ylab toparman.

Struvening xayoliga dahshatli fikr kelib, seskanib tushdi.

— Sen, ehtimol, aqldan ozib qolgandirsan? Nima bo'ldi o'zi?

Ayol yelkasini qisdi.

— Endi ketaversam maylimi?

— Yana bir soniya to'xta.

Struve ustaxonaga ko'z yugurtirib chiqdi. U ish joyini yaxshi ko'rardi. Chunki Blanshning bu yerda bo'lishi ustaxonani yoqimli va saromjon-sarishta ko'rsatardi. Bir soniyaga ko'zlarini yumdi, so'ng uni yana ochdi-da, xotiniga tikildi. Bu bilan go'yo xotining qiyofasini qalbida manguga muhrlab qolmoqchiday bo'ldi. Keyin shlyapasini qo'lga oldi.

— Sen qolaver shu yerda. Men ketaman.

— Sen?

Ayol lol bo'lib qoldi va hech narsaga tushunmadi.

— Bunday iflos bir chordoqda yashashingga yo'l qo'ya olmayman. Bu uy menga qanchalik aloqador bo'lsa, senga ham shunchalik aloqador. Bu yerda senga yaxshiroq bo'ladi. Hech bo'lmaganda dahshatli darajada turmush kechirishdan ozod bo'lasan bu yerda.

U javonni ochib, chog'roq bir dasta pul oldi.

— O'zimda bor pulning yarmini senga beraman.

U pulni stol ustiga qo'ydi. Striklend va Blansh miq etishmasdi.

— Mening buyumlarimni yig'ishtirib, bino nazoratchisiga berib qo'yishingni iltimos qilaman. Ertaga kelib olib ketaman. — U kulmoqchi bo'ldi. — Azizam, alvido! Menga baxsh etgan baxtli damlaring uchun senga tashakkur.

U uydan chiqib, eshikni orqasidan yopdi. Mening ko'z o'ngimda Struve chiqib ketgach, Striklend shlyapasini stolga tashlab o'tirgani va papiros cheka boshlagani manzarasi namoyon bo'ldi.

Yigirma to'qqizinchi bob

Men ancha vaqtgacha jim bo'lib qoldim, Struve aytib bergan narsalarni mushohada qildik. Bunday irodasizlikka toqat qilish qiyin edi. Mening holatimni Struve ham fahmladi.

— Striklend qanday yashashini mendan ko'ra yaxshiroq bilasan-ku, — dedi u qaltiroq ovoz bilan. — Men Blansh ham shunday sharoitda yashashiga yo'l qo'ya olmasdim... Ha, yo'l qo'ya olmasdim.

— Bu sening ishing, — javob berdim unga.

— Mening o'rnimda bo'lganingda nima qilarding?

— Qanday ishga qo'l urayotganini xotining bilardi. Agar yetishmovchilik va yomon sharoitdan iztirob chekadigan bo'lsa — bu uning ishi.

— Ha, lekin sen uni sevmaysan-da.

— Sen esa uni hamon sevasanmi?

— Ilgarigidan ham ko'proq! Striklend ayolni baxtli qila oladiganlar toifasidan emas. Bu uzoq davom etmaydi. Men hech qachon uni tashlab ketmasligimni u bilib qo'yishi kerak.

— So'zlaringni qanday tushunmoq kerak? Sen uni qaytadan xotin qilib olishga tayyormisan?

— Buni bir soniya ham o'ylab o'tirmasdim. Bunday vaziyatda men unga avvalgidan ham ko'proq kerak bo'lardim. Uning yakkayu yolg'iz, tahqirlangan, ruhi tamomila tushgan, qayoqqa borishini bilmay garangsib turgan holda ko'rish naqadar dahshatli bo'lur edi.

U hatto o'zini tahqirlangan hisoblamasdi ham. Men esa, tabiiyki, uning irodasizligidan g'azablanib ketdim. Chamasi, u mening xayolimdagi fikrni uqdi va shunday dedi:

— Xotiningni uni sevganimdek seva olishiga umid qila olmasdim. Men masxarabozroqman. Ayollar bunaqalarni yaxshi ko'rishmaydi. Buni hammavaqt ham bilganman. Xotim Striklendni sevib qolgani uchun uni ayblay olmayman.

— Senda zarracha g'urur degan narsa yo'q ekan. Bu juda kam uchraydigan xususiyat.

— Men uni o'zimdanda ham ko'proq yaxshi ko'raman. Nazarimda, hammadan ko'ra o'zingni yaxshiroq ko'rgan paytingdagina g'urur sevgiga aralashishi mumkin. Axir boshqa ayollar bilan aylanishadigan xotinli erkaklar ko'p-ku. Keyinroq hammasi ortda qoladi-da, bunday erkaklar o'z oilalariga qaytishadi. Buni odamlar tabiiy bir hol deb hisoblashadi. Nega ayollar boshqacharoq bo'lishlari kerak?

— Ancha mantiqli mulohaza, — kuldim men, — lekin ko'pchilik erkaklar boshqacharoq yaralgan. Ular bunday paytda kechirisha olmaydi, bo'lar gap shu.

Men gapirayotganimda ham ro'y bergan hodisaning hech kutilmaganda sodir bo'lganligi ustida bosh qotirardim. Nahotki Struve hech narsadan gumonsiramagan bo'lsa? Men bir kuni Blanshning ko'zlarida yilt etib ketgan g'alati ifodani esladim. Ehtimol, o'sha vaqtdayoq u o'z yuragida nish urayotgan qandaydir g'alati tuyg'uni g'ira-shira bo'lsa-da, his etgandir.

— Shu kungacha ularning o'rtasida nimadir borligini sezganmiding? — so'radim men.

Struve javob bermadi. U stoldan qalam oldi-da, beixtiyor ravishda bosma qog'ozga qandaydir ayolning kallasini chizdi.

— Savollarim malol kelayotgan bo'lsa to'g'risini aytaver.

— Yo'q, gapirsam yengil tortaman... Eh, menga qanday dahshatli qiynoqlar azob berishini bilsayding! — U qalamni otib yubordi. — Ha, men buni ikki hafta oldin bilgan edim.

— Marhamat qilib ayt-chi, nega endi Striklendni uyingdan haydab chiqarmading?...

— Men bunga ishonmovdim. Bo'lmagan narsaday tuyulgandi. Xotinimning uni ko'rgani ko'zi yo'q edi-ku, axir. Bo'lishi mumkin bo'lmagan narsaga o'xshardi. Buni shunchaki rashkka yo'ydim. Bilasanmi, men hammavaqt rashkchi bo'lganman, buni boshqalarga sezdirmaslikka o'zimni o'rgatganman. Uni barcha tanish erkaklardan, sendan ham rashk qilardim. U meni men uni sevganimchalik sevmasligini bilardim. Boshqacha bo'lishi ham mumkin emasdi. Lekin uni sevishimga izn berardi. Shuning o'zi o'zimni baxtli hisoblashimga yetarli edi. Men uyda ularni yolg'iz qoldirish uchun bir necha soatlab uydanda chiqib ketishga o'zimni majbur etardim, nomunosib gumonlar uchun o'zimni qarg'ardim. Uyga qaytib kelishim ularga, to'g'rirog'i, ayolimga yoqmayotganini bilardim. Striklendga mening uyda borligim-u, yo'qligim baribir edi. O'pish uchun oldiga yaqinlashganimda Blansh titrab ketardi. Nihoyat, ular o'rtasidagi yangicha munosabatga ishonch hosil qilganimdan keyin qanday yo'l tutishimni bilolmay qoldim. Janjal ko'tarsammikin? Bunday qilsam faqat ustimdan kulishadi. Ehtimol, tishni tishga qo'yib indamay yuraverish, hech narsa ko'rmaganday, hech narsa bo'lmaganday yuraverilsa, hammasi tinchib ketarmikin? Men buni bamaylixtorilik bilan, janjal ko'tarmay kutishga qaror qildim. Eh, mening naqadar azob chekayotganimni sen bilsayding!

Shundan keyin Dirk Striklenddan uydanda chiqib ketishni iltimos qilganini qayta so'zlab berdi. U orada qulay fursat topib, bu voqeani shunchaki gap orasida yo'l-yo'lakay aytib bermoqchi bo'ldi. Lekin o'zini unchalik bosib ololmayotgani ovozidan sezilib turardi. Uning ovozida rashk alamlarining ohangi bor edi. U Striklendning o'sha damdayoq lash-lushlarini yig'ishtira boshlashini sira kutmagan, buning ustiga, xotini ham u bilan ketishga o'tlanishini xayoliga keltirmagan ekan. Men uning endilikda o'zini tuta olmay, Striklendga shunday gaplarni aytib yuborganidan pushaymonligini ko'rib turardim. Rashk azoblarini ayriliq azoblaridan ko'ra afzalroq deb bilgandi u.

— Men uni o'ldirmoqchi edim, lekin o'zimni masxaraboz qilib ko'rsatishga urindim, xolos.

U uzoq vaqtgacha jim qoldi, anchadan keyin men undan kutayotgan gap tiliga ko'chdi.

— Agar men hovliqib bu gaplarni aytmaganimda, hammasi o'tib ketarmidi. Bunchalik besabr bo'lish yaxshimas. Bechora xotinimni shunchalikka olib bordim-a!

Men faqat yelkamni qisib qo'ydim. Blansh Struve menga yoqimtoy ayol bo'lib ko'rinmasdi. Lekin fikrimni unga aytish Dirknini yangi azoblar domiga giriftor qilish bilan barobar edi. U hozir hayajonlanishning shunday darajasida ediki, bunaqa paytda odam o'zini gapdan to'xtata olmaydi. Uyda bo'lib o'tgan la'nati manzarani qayta-qayta gapiraverardi. Yo menga aytmagan biror gapini eslar, yo mulohazalarga berilar, keyin esa o'zining so'qirligidan shikoyat qilardi, boshqacharoq harakat qilganidan afsuslanardi. Vaqt allamahol bo'lgan, men ham undan kam charchamagan edim.

— Xo'sh, endi bu yog'iga nima qilmoqchisan? — deb so'radim nihoyat.

- Nima qilmoqchisan? Xotinim meni chaqirtirmaguncha uni kutmoqchiman.
- Nega ozroq fursatga bo'lsa ham biror joyga ketmaysan?
- Yo'q-yo'q. Men unga kerak bo'lib qolishim mumkin. Uning qo'li yetadigan joyda bo'lib turishim kerak.

U o'zini butkul yo'qotib qo'ygandi. Fikrlarini bir joyga jamlashga ham kuchi yetmasdi. Unga yotib dam olishi zarurligini aytganimda, baribir, uxlay olmayman, deb e'tiroz bildirdi. U uydan chiqib to sahargacha ko'chalarda kezmoqchi bo'ldi. Hozir uni yolg'iz qoldirish mumkin emasdi. Nihoyat, menikida tunab qolishga ko'ndirdim-da, uni o'z o'rnimga yotqizdim. Mehmonxonada divan bo'lib, shunda bemalol dam olishim mumkin edi. Dirx shu qadar holdan toygan ediki, qarshilik ko'rsatishga darmoni yetmadi. Bir necha soatga bo'lsa-da, uni tinchitish maqsadida, bir yo'la anchagina veronal ichirdim. Bechoraga hozirgi daqiqada bundan ko'ra yaxshiroq davo topish amrimahol edi.

O'ttizinchi bob

Men yotgan divan uxlash uchun unchalik qulay emas ekan. Shuning uchun ham uxlagandan ko'ra Struve to'g'risida o'y surib chiqdim. Blanshning qiligi'ni meni unchalik hayron qoldirmadi. Buni hirsning natijasi deb bilardim. Ayol, ehtimol, hech qachon Dirxni chinakamiga sevmagan bo'lsa kerak. Men sevgi sifatida qabul qilayotgan hissiyot esa ko'pincha ayol zoti g'amxo'rlik va erkalatishni haqiqiy sevgi o'rnida qabul qilishiga o'xshash holat bo'lsa ajabmas. Bu sustkash tuyg'u, shu tufayli ham xohlagan daqiqada xuddi tok novdasidek istagan daraxtiga chirmashib ketaveradi. Inson aqli bunday qobiliyatga tan beradi, shekilli, aks holda qizlarni shu qizni olishni xohlagan odamga turmushga majburlab berishmagan, ayol zoti keyinchalik erini sevib ketaveradi, deb o'ylashmagan bo'lardi. Bunday tuyg'u xotirjamlik hissiyotidan, o'zini yoqimli deb hisoblash hissiyotidan kelib chiqsa kerak. Bunday tuyg'u hirsga nisbatan himoyasizroq bo'ladi. Men gumon qilishimcha, Blansh Struve avval boshdan Striklendni tish-tirnog'i bilan yomon ko'rishi yoniga asta-sekin hirsiy ishtiyoq qo'shila boshlagan. Lekin jinsiy mayllarning chalkash sirlarini ochishga mendek uylanmagan odamning tishi o'tarmidi? Ehtimol, Dirxning ehtirosi ayolning maylini qo'zg'atib yuborgandir. Bu maylini qondira olmagan Blansh Striklenddan nafratini yashira olmasdi. Erining Striklendni uyga olib kelib parvarish qilish to'g'risidagi istagiga qarshi chiqqanda ayol balki haqiqatan yurakdan qarshilik ko'rsatgandir. Striklend ayolni dahshatga solardi, shuning uchun ham beixtiyor ravishda qandaydir baxtsizlik ro'y berishini his etardi. Unga tinchlik bermagan Striklend qarshisidagi qo'rquv, chamasi, uning o'zi oldidagi qo'rquv ham edi.

Striklendning qiyofasi juda g'alati va qo'pol edi, ko'zlari atrofga loqayd boqardi, og'zi esa uning o'ta ta'sirchanligini ko'rsatib turardi. U barvasta, kuchli, chamasi, ehtirosini jilovlab ololmaydigan darajada jo'shqin erkak edi. Agar Striklend ayolni hayajonga sololgan bo'lsa, muqarrarki, Blansh uni sevib qoladi yoxud undan butunlay nafratlanadi. Ayol undan nafratlanardi.

Bemor, uyda paytida har kungi yaqin munosabat ayol tuyg'ularini g'alati ravishda uyg'otib yuborganligi ehtimol. Ayol uni ovqatlantirgan, boshini yostiqdan ko'targan, keyin ta'sirchan lablariyu issiq soqolini artib qo'yg'an. Ayol, shuningdek, uning tuklari tikanakdek o'sib ketgan qo'llarini yuvgan. Artayotganida esa kasalligiga qaramay, bu qo'llar kuchli va tomirlari bo'rtib turganligini ko'rgan. Uning boshqa rassomlarniki singari sezgir va uzun-uzun barmoqlari ayolning qalbida qandaydir mavhum tuyg'ular uyg'otgan bo'lsa ajabmas. U xuddi murdalardek qimirlamay xotirjam uxlar, bamisoli uzoq ovdan keyin dam olayotgan yirtqich hayvonga o'xshardi. Ayol esa uning yonida o'tirgancha hozir, u qanday tushlar ko'rayotganini taxmin qilardi. Ehtimol, u Yunoniston o'rmonlarida kezib yurgan tabiat kuchlarining ayol qiyofasidagi ilohasini ko'rayotgandir yoxud xayolida uni to'xtovsiz ta'qib etib borayotgan aysh-ishrat xudosining hamrohi paydo bo'layotgandir? Chaqqon va qo'rqib ketgan ayol tinim bilmay yugurib borsa-da, ular o'rtasidagi masofa tobora qisqarardi. Quvlayotganning issiq nafasi yelkasini qizdirsa-da, miq etmay oldinga intilar, aysh-ishrat xudosining hamrohi ham indamay uni

ta'qib qilishda davom etardi. Nihoyat u ayolga yetib olgach, qo'rquv yoxud lazzatdan ayolning yuragi o'ynoqlab ketgandi.

Dahshatli ochlik Blansh Struvening ich-etini yeb borardi. Ehtimol, u hali ham Striklendni ko'rgani ko'zi yo'qdir. Ayoldagi nafs hissini faqat Striklendgina qondirishi, bungacha bo'lgan barcha narsalarning ayol uchun ahamiyati qolmagandi. Ayol avvalgi murakkab fe'l-atvorli, ham xushmuomala, ham qiziqqon, muloyim, shu bilan birga, beparvo ayol emasdi. U endi o'zgarib qolgandi, ehtiros quliga aylangandi.

Ehtimol, bu gaplarim shoirona tuyg'ularga berilishdir. Eri ko'ngliga tegib, Striklendga shunchaki qiziqib qolgandir? Hatto Striklendga nisbatan qalbida qizg'in muhabbat bo'lmasa-da, o'zi bekorchi-yu, tabiatida shahvatparastlikka moyillik bo'lganligi sababli, shunday mayl paydo bo'lgandir unda. Keyinroq esa o'z makkorligining to'riga o'ralashib qoldimikin? Yana kim bilsin, bu kulrang ko'zlarga qanday fikr va tuyg'ular yashiringanini?

Odam shunchalik tez o'zgarib turuvchi xilqatki, uni tushunish butunlay mumkin emasdir. Lekin, baribir, Blansh Struvening xatti-harakatiga ishonchliroq izoh topish qiyin emasdi. Striklend masalasiga keladigan bo'lsak, boshimni qanchalik qotirmayin, hech narsa tushuna olmasdim. Uning qiliqlari, qilayotgan ishlari bu odam to'g'risidagi tasavvurimga tamomila zid edi. Do'st odamning ishonchini tamomila barbod etgani, aldagani ham menga g'alati tuyulmadi. Bir daqiqa o'ylab ham o'tirmasdan o'z injiqligini amalga oshirmoq uchun boshqacha dahshatli g'am tog'ini yuklayverdi. Uning qiyofasi shunday edi. Minnatdorchilik tuyg'usi unga tamomila yot edi. Iztirob nimaligini ham bilmasdi u. Har birimiz uchun odatiy tuyg'ular unga xos emasdi. Buning uchun uni ayblash xuddi yo'lbarsni shafqatsizligi uchun ayblashday ma'nisiz bir hol edi. O'z injiqligini qondirsa bas — olam guliston edi.

Men Striklendning Blansh Struveni sevib qolganiga ishonganim ham yo'q. Men, umuman, uning sevish qobiliyatiga egaligiga ham ishonmasdim. Sevgi bu g'amxo'rlik va nazokat degani, Striklend esa na o'ziga va na o'zgalarga g'amxo'r ham, nazokatli ham bo'la olardi. Sevgida rahmdillik, yoqtirgan odamini avaylash, himoya qilish tuyg'usi, unga yaxshilik qilish, xursand etish istagi mavjud. Har holda bu tuyg'uda ustalik bilan pardaga o'ralgan xudbinlik ham yashiringan, shu bilan birga unda ma'lum darajadagi jur'atsizlik ham bor. Striklendda bu tuyg'ularning birortasi yo'q edi. Sevgi — butun vujudni qamrab oladigan tuyg'u. U odamni o'zligidan mahrum etadi, hatto kelajakni oldindan aniq ko'ra oladigan odamlar ham bu masalada bashorat qila olmaydilar. Sevgi odamning butun jon-tanini qamrab oladi, xom xayollarga to'ldiradi. Shunday bo'lsa-da, yana ko'proq sevaveradi, o'zligidan mahrum bo'ladi. U endi shaxs bo'lmay qoladi, maqsadga erishish yo'lidagi narsa qurolga aylanadi. Sevgida doimo yig'loqilik, ta'sirchanlik bo'ladi, lekin Striklend bunday tuyg'ulardan begona. Striklend biror odamning irodasiga bo'ysunishiga, har qanaqa zulmga dosh berishiga ishonmayman. U o'ziga kechasiyu kunduzi orom berishi ehtimol bo'lgan har qanday narsalarni yuragidan sug'urib tashlashini bilaman. Agar Striklendning butun murakkab qiyofasini tasvirlashga muvaffaq bo'lolsam, shu narsani ham qo'shimcha qila olamanki, u sevgi uchun haddan tashqari egallab bo'lmas cho'qqi, shu bilan birga u bunga arzimaydi ham.

Ehtiros haqidagi tushuncha har bir odamda shaxsiy qiziqishlariyu nafratlari asosida paydo bo'ladi va shu tufayli ham turlichadir. Striklendday odamning sevgisi ham faqat o'ziga xosdir. Shu boisdan uning tuyg'ularini tahlil etish foydasiz.

O'ttiz birinchi bob

Ertasiga qanchalik qoling-qoling deyishimga qaramasdan Struve uyimdan chiqib ketdi. Mendan ustaxonasiga borib chamadonini keltirib berishimni iltimos qildi, lekin u chamadonni olishga faqat o'zi borishini istayotganini aytdi. Menimcha, u uyidagilar narsalarini yig'ishtirishmaganiga, shu bahonada yana bir marotaba xotinini ko'rishga, ehtimol, o'zi bilan birga bo'lishga ko'ndirishiga umid qilardi. Lekin u narsalarini pastdan, bino nazoratchisining xonasidan topdi. Nazoratchi ayol Blansh uyda

yo'qligini aytdi. Chamasi Struve alamlarini bu ayol oldida to'kib solishdan o'zini tiya olmadi. U ko'ringan odamga dard-alamlarini aytar, hamdardlik bildirishlarini kutar, lekin boshqalar uning ustidan kulishardi, xolos.

Dirk o'zini ahmoqona tutardi. Xotining qay mahalda xarid uchun o'tishini bilgan va uzoq vaqt mobaynida uni ko'rmasdan yurishga chiday olmagan Dirk bir kuni ko'chada panada Blanshni poylab turdi. Xotini u bilan gaplashishni xohlamadi. Lekin uni loaqal eshitishni iltijo qildi. U ming'irlab qachonlardir aytgan, xafa qilishi mumkin bo'lgan so'zlari uchun kechirim so'radi, hamon uni chin yurakdan sevishini izhor etdi, yana birga bo'lishni iltijo qildi. Ayol javob bermas, orqasiga qaramasdan tobora ilgarilab borardi. Ko'z o'ngimga Dirk semiz oyoqlari bilan halloslab xotining orqasidan yugurgilagani namoyon bo'ldi. Tez yurgani tufayli nafasleri tiqilib, o'zining baxtsizligini gapirar, rahm qilishini o'tinar, kechirguday bo'lsa, u istagan narsasini amalga oshirishini aytdi. U xotini o'zi bilan uzoq-uzoqlarga ketishga yalinib qistar, shunday qilsak Striklendni esingdan chiqarib yuborasan, derdi. Bu bema'ni manzarani menga gapirib berganda o'zimni tutib turolmadim. O'z qadr-qimmatini bu qadar ham yerga urish bo'ladimi! U o'z xotining nafratini qo'zg'atishi mumkin bo'lgan hamma ishni qildi. Zero xotin kishining g'azabidan ko'ra kuchliroq g'azab yo'q dunyoda. Bunday vaqtda ayol kishida eriga nisbatan hech qanday rahm-shafqat qolmaydi, jilovsiz nafratgina qoladi, xolos. Blansh Struve to'satdan to'xtadi-da, erining basharasiga qulochkashlab tortib yubordi. Keyin uning sarosimaga tushib qolganidan foydalanib, tepaga, ustaxonaga yugurgilab chiqib ketdi. Biror so'z ham aytmadi.

Struve bu hodisani menga so'zlab berayotganida bamisoli o'sha tarsaki og'rig'ini qaytadan his etganday yuzini ushlab qo'ydi. Shu daqiqadagi ko'rinishi juda aftodahol bo'lib, odamning rahmini keltirardi. U kaltaklab tashlangan maktab o'quvchisiga o'xshardi. Chin yurakdan unga rahmim kelardi, lekin kulgidan o'zimni arang tutib turardim.

Keyin u har kuni xotini mayda-chuyda xarid qiladigan do'konlar oldida izg'ishni odat qildi. U bunday paytlarda yo ko'chaning narigi tomoni, yo bo'lmasa, yo'l yoqasidagi biror burchakda biqinib turar, yonginasidan o'tib ketayotgan xotini jimgina kuzatardi. Endilikda ayol bilan gaplashishga jur'at eta olmas, yuragidagi butun iltijolarini nigohida ifodalashga harakat qilardi. Chamasi, u iztirob chekayotgan aftodahol ko'rinishi bilan ayolning rahmini keltirishiga umid bog'lardi. Ayol esa uni payqamasdi ham. Boshqa yo'ldan yurishga, xarid qilish paytlarini o'zgartirishga ham urinmasdi. Uning beparvoligi o'ta shafqatsizligining natijasi edi. Hatto unga azob berish ayolga xush yoqarmikan degan xayolga borish mumkin edi. Ayol uni bunchalik yomon ko'rishining sababini tushuna olmasdim.

Men Struedan es-hushingni yig'ib ol, deb yalinardim. Bunchalik latta bo'lish mumkin emas-ku, axir, deb yozg'irardim!

— Bu narsa yaxshilikka olib kelmaydi, — derdim unga, — bundan ko'ra xotiningni yaxshilab bir do'pposlasang, seni masxara qilishi barham topgan bo'lardi.

— Men unga vaqtincha uyiga jo'nab ketishni maslahat berdim. U ko'pincha menga Gollandiya shimolidagi tinchgina shaharcha to'g'risida, ota-onalari shu shaharchada hamon kamtarona hayot kechirib turishgani haqida gapirib berardi. Otasi duradgor ekan. Ularning qizil g'ishtli shinamgina uylari eski kanal bo'yiga qurilgan ekan. U joyning ko'chalari keng va deyarli odam o'tmasligini gapirib berardi. Mana ikki yuz yildirki, shahar o'lik shahar tusini olardi, lekin uylar yaxshi zamonlardan yodgorlik sifatida ulug'vor soddaligini saqlab qolgandi. Bu uylarda bir zamonlar badavlat savdogarlar xotirjam va farovon hayot kechirganlar, o'z mollarini olis Hindistonga jo'natganlar. Ancha oxori ketgan binolardan hamon baxtli kunlarning hidi anqib turganday. Kanal sohili bo'ylab yurilsa hamon shamol tegirmoni turgan, sigirlar erinibgina maysa chimdiyotgan yam-yashil maydonlarga chiqiladi. Nazarimda, bu joylarda Dirk Struve bolalik xotiralariga berilib, sodir bo'lgan baxtsiz hodisalarni unutadiganday tuyulardi. Lekin u bu yerdan ketishni istamasdi.

— Har ehtimolga qarshi men shu yerda bo'lib turishim kerak. Biror kor-hol ro'y bersa, men unga kerak bo'lib qolishim mumkin. O'shanda bu yerda bo'lmasam, uning holi ne kechadi?

— Seningcha, qanday hodisa ro'y berishi mumkin?

— Bilmadim, lekin judayam qo'rqib ketyapman.

Men yelkamni qisib qo'ydim.

Shunchalik baxtsiz kunlarini kechirayotganiga qaramay, Dirk Struve hamon quvnoq shaxs bo'lib qolayotgandi. Ozroq bo'lsa-da, ozib, rangi ketib qolganda ham ehtimol birovlarining rahmi kelgan bo'larmidi. Lekin unda zarracha o'zgarish ro'y bermadi, hamon u sharday dum-dumaloq, qip-qizil yuzlari xuddi obdon pishgan olmaday yaltillardi. Avvalgi bashang kiyinishi ham zarracha o'zgarmagandi. Odatdagiday, chiroyli tikilgan qora kostyumi, kichikroq kelib qolgan va shu boisdan boshiga qo'ndirganida kulgili va qovushiqsiz ko'rinadigan qalpog'ini kiyib yurardi. Dirk barcha ko'rgiliklariga qaramay, tor kelib qolgan eskiroq shimidan endi voz kechgandi. Hozir u har qachongidan ko'ra ishi o'ngidan kelayotgan gumashtaga o'xshab ketardi. Insonning tashqi ko'rinishi bilan ichki dunyosi bir-biriga mutanosib bo'lmasa g'alati bo'larkan. Dirkning nozik va olijanob qalbi bo'lib, harakatlari qiziqchilarnikiga o'xshab ketardi, go'zallikni bexato his etsa-da, bema'ni rasmlar chizardi. Havas qilguday nazokatli bo'lishiga qaramay, sovuq qiliqlardan xoli emasdi. Birovlarning ishiga o'taketgan darajada jonkuyarlik bilan yondoshgani holda o'z ishlariga beparvo edi. Tabiat o'z hazilini shu odamda sinab ko'rmoqchiday bir odam qiyofasida shunchalik qarama-qarshi xususiyatlarni jobajo etgandi.

O'ttiz ikkinchi bob

Striklendni ko'rmaganimga bir oydan oshdi. Men undan nafratlanardim, imkoniyati topilguday bo'lsa bu tuyg'ularimni uning basharasiga ochiq-oydin aytgan bo'lardim. Lekin shu maqsaddagina uni qidirib topish nazarimda ortiqcha tuyulardi. Men o'zimni hammavaqt ham axloqiy kamolot uchun kurashuvchi sifatida ko'rsatishdan iymanganman. Agar shunday qilinsa odam o'ziga bino qo'ygan kimsaga aylanib qolishi hech gap emas. Yumor tuyg'usidan mahrum bo'lmagan odam uchun bu g'oyat yoqimsizdir. O'zimni kulgiliroq qiyofada ko'rsatishga tavakkal qilguday bo'lsam, bu holat unchamuncha arzimaydigan narsa evaziga bo'lmaydi. Striklendga esa zaharxanda to'g'rilik xususiyati xos edi.

Lekin bir kuni kechqurun Klishi ko'chasidagi Striklend yoqtiradigan, endilikda men kirmay qo'ygan qahvaxona yonidan o'tib borarkanman, u bilan ro'baro' kelib qoldim. U yolg'iz emas, Blansh Struve bilan birga edi. Ular, odatda, Striklend o'tiradigan burchakdagi stol tomon borishardi.

— Jin ursin sizni, shuncha vaqtdan beri qaerlarda sandiroqlab yuribsiz. Sizlarni ketib qolgansizlar deb o'ylovdim. — So'zimning ohangidan Striklend u bilan gaplashishni istamayotganimni sezdi. U bilan iltifotli muomala qilib o'tirishning hojati yo'q edi.

— Yo'q, — quruqqina javob berdi u, — hech qayoqqa ketganim yo'q.

— Unday bo'lsa nega bu yerga kelmadingiz?

— Parijda soatlab laqillashib o'tiradigan qahvaxonalar ko'p.

Blansh menga qo'l uzatib, oqshom xayrli bo'lishini tiladi. Men negadir u juda o'zgarib ketgan deb o'ylagandim. Lekin men uning egnida ko'rib o'rganganim bejirim va kamtarona kulrang ko'ylakda edi. Ayol hamon odamga Struve uyidagi turmush ishlari bilan andarmon vaqtidagidek xokisor ko'zlari bilan qarab turardi.

— Yuring, shaxmat o'ynaymiz, — taklif qildi Striklend.

Negaligini bilmadim-u, ammo uning taklifini rad eta olmadim, qovog'imni solganicha Striklend doimo o'tiradigan stol tomon yurdim. U shaxmatni keltirishlarini buyurdi. Ularning har ikkalasi ham o'zlarini xuddi hech narsa sodir bo'lmaganday tutishardi. O'zimni bundan boshqacha tutishim ahmoqona ish bo'lishini his etdim. Struve xonim qimir etmay o'yinimizni tomosha qilib o'tirardi. Ayol miq etmasdi, lekin u hammavaqt ham shunaqa kamgap edi. Men uning lablariga qaradim. Ehtimol, bu lablarga qarab u nimalar to'g'risida o'ylayotganini anglab olarman? Men uning ko'zlarida qo'rquv va iztirob soya solmayaptimikin, deb peshonasidagi chiziqlar bizdan yashirib turgan hayajonini sezdirib qo'ymasmikin deb kuzatardim. Uning yuz ifodasidan hech narsa anglab bo'lmas va niqob

kiyib olganga o'xshardi. Qo'llarini tizzalariga qo'ygancha qimirlamay o'tirardi. Men uning o'ta ehtirosli ayol ekanligini bilib olgandim. Xotiniga nihoyatda sadoqatli Dirkning boshiga solgan dahshatli zarbaga qaraganda u beqiyos shiddatkor va shafqatsiz bo'la olishini ham ko'rsatgandi. U oqko'ngil erining ishonchli va farovon uyidan voz kecha olishdek tavakkalchilikka jur'at etgan ayol edi. Agar uning jonkuyar va g'amxo'r uy sohibasi, o'z xonadonini namunali boshqargan ayolligi esga olinsa, o'ylamay ish tutgani, doimo muhtojlik va azob-uqubatlar bilan yashashga jazm etgani yanada ajoyib tuyuladi. Chamasi, bu ayol juda ham murakkab inson edi.

Bu uchrashuv meni juda hayajonlantirib yubordi, sarosimaga tushdim, so'ng o'zimni qo'lga olib, e'tiborimni o'yinga qaratdim. Men doimo Striklendni yutishga intilardim. Striklend yutqizgan odamni mazax qiladigan o'yinchilar sirasiga kirardi. G'alabadan keyin o'z tantanasini oshkora ifodalashi mag'lubiyat alamini yanada orttirardi. Lekin unga tan bermoq kerak — o'z mag'lubiyatini esa bamaylixotir ortiqcha iztiroblarsiz qabul qilardi. Yutganida g'oyat yoqimsiz bo'lib ketadigan Striklend mag'lub bo'lganida g'oyat muloyim tortardi. Odam o'yin paytida namoyon bo'ladi deb hisoblovchilar bundan nozik xulosalar chiqarishlari mumkin edi.

O'yin tamom bo'lgach, men ofitsiantkani chaqirib, ichgan narsalarimizning haqini to'ladim-da, chiqib ketdim. Uchrashuvimiz juda zerikarli o'tdi. Bu yerda aytilgan biror so'z ham fantaziyamga oziq bermadi. Aytgan gaplarimning birortasi ham ular tomonidan qo'llab-quvvatlanmadi. Men jumboqni yecholmay hayron edim. Ularning hayoti qanday kechadi? Bu ikki odam ustaxonada nimalar to'g'risida gaplashishayotganini eshitganimdaydi. Xayolinga biror jo'yaliroq fikr kelmasdi.

O'ttiz uchinchi bob

Ikki kundan keyin Dirk Struve uyimga kirib keldi.

— Aytishlariga qaraganda sen Blanshni ko'ribsan, — po'ng'illadi u.

— Qaerdan eshitding buni?

— Bir odam seni u bilan birgalikda qahvaxonada ko'ribdi. Buni nega menga gapirmading?

— Seni xafa qilmoqchi emasdim.

— Bema'ni gap. Men u haqidagi hamma narsani, hatto eng azimaydiganday tuyuladigan har bir tafsilotni bilishni xohlashimdan xabardorsan-ku.

Men uning savoliga javob qaytarishga taraddudlandim.

— Uning ko'rinishi qanaqa?

— Hecham o'zgarmabdi.

— Seningcha, baxtiyor ko'rinyaptimi?

Men yelkamni qisdim.

— Senga nimasini ham aytardim. Biz qahvaxonada o'tirib shaxmat o'ynadik. Men u bilan bir og'iz ham gaplashmadim.

— Yuzidan qanday kayfiyatdaligi ko'rinmayaptimi?

Men boshimni qimirlatdim. Ayol biror so'z bilan ham, yuz ifodasi bilan ham o'z tuyg'ularini oshkor qilmaganligini qaytarishga to'g'ri keldi. O'zini ajoyib tarzda qo'lga ola bilishini Dirk mendan ko'ra yaxshiroq bilardi.

— Eh, men judayam qo'rqayapman. Men biror dahshatli kor-xol ro'y beradi-yu, unga yordam berolmay qolishimga ishonaman.

— Qanday hodisa ro'y berishi mumkin? — surishtirdim men.

— Bilmadim, — nola qildi u qo'llari bilan boshini siqqancha. — Qandaydir dahshatli falokat ro'y berishini sezib turibman.

Struve hammavaqt ham sal narsaga hayajonlanib ketardi, lekin hozir ayniqsa, o'zini yo'qotib qo'ygan, shu bois hech qanday fikrga quloq solmasdi. Men tez orada Blansh Striklenddan toqati toq bo'ladi deb o'ylardim. Nima eksang shuni o'rasan deb bejiz aytishmagan-ku. Odamlar ko'pincha o'z

boshlariga turli falokatlarni yog'dirish uchun qo'llaridan kelgan barcha ishlarni amalga oshirishadi-da, keyinchalik o'z aqlsizliklarining kasofatidan bir amallab qutulib qolishadi. Blansh oxir-oqibatda Striklend bilan arazlashib qoladi-da, o'z erining yoniga qaytadi. Shu narsani kutib o'tirgan eri esa uni darhol kechirib, o'tgan ishlarni unutib yuboradi. To'g'risini aytsam, ayol menda na ijobiy va na salbiy tuyg'u uyg'ota oldi.

— Shunday bo'lishi mumkin, axir sen uni sevmaysan-ku, — takrorlardi Struve.

— Nega endi uni baxtsiz deb xayol qilayapsan? Menga ma'lum bo'lishicha, ular durustgina hayot kechirishayotgan ekan.

Struve menga g'amguzor ko'zlari bilan tikildi.

— Senga bu narsalarning zarracha ahamiyati yo'q, men uchun judayam muhim.

O'ylamay aytib yuborgan gapimga pushaymon bo'ldim.

— Ehtimol, bir iltimosimni bajo keltira olarsan? — dedi Dirk.

— Bajonidil.

— Mening nomimdan Blanshga xat yozsang.

— Bunday xatni o'zing yoza olmaysanmi?

— Men bir necha marta yozdim. Lekin ularga javob ololmadim. U xatimni o'qib ham ko'rmaydi, chog'i.

— Sen ayollar qiziquvchan bo'lishlarini unutib qo'yyapsan, shekilli. Nahotki, xatlarni o'qib ko'rmagan deb o'ylaysan?

— Ha, o'qib ko'rmagan, meniki bo'lganligi uchun o'qib ko'rmagan.

Men unga qaradim. Dirk yerga qaradi. Uning javobi menga o'zini g'oyat tahqirlovchi javob bo'lib tuyuldi. Dirk xotini uchun hatto xatini ochib ko'rishga arzimaydigan odamga aylanganini bilardi.

— Keyinroq bo'lsa ham xotining bag'ringga yana qaytib kelishiga ishonasanmi?

— U bilan biror kor-hol ro'y bersa, menga istagan paytida bemalol suyanishi mumkinligini bilib qo'ysin.

Men yonimdan bir varaq qog'oz chiqardim.

— Nima yozishim kerakligini aniqroq gapir.

Men shunday yozdim:

“Qimmatli Struve xonim!

Dirk istagan paytingizda zaruriyat tug'ilguday bo'lsa yordamga tayyor ekanligini sizga bildirib qo'yishimni iltimos qildi. Bo'lib o'tgan hodisalar tufayli u sizdan zarracha xafa emas. U hamon sizni sevadi. Siz uni quyidagi . . . . . manzildan topishingiz mumkin.”

O'ttiz to'rtinchi bob

Garchi Striklend va Blansh juftligi alal-oqibatda xayrli tugamasligini Struvedan yaxshiroq bilsam-da, fojia bilan yakun topishini ko'z oldimga keltira olmasdim. Dim va issiq yoz kirib keldi. Toliqqan asablar hatto kechalari ham hordiq chiqara olmasdi. Quyosh tafti bilan obdon qizigan ko'chalar yig'ib olgan butun haroratini qaytarmoqchiga o'xshar, yo'lovchilar arang oyoqlarini sudrab sayr qilishardi. Men anchadan beri Striklendni ko'rmasdim. Boshqa ishlar bilan band bo'lib, u to'g'risida butunlay o'ylamay qo'ydim. Dirk hasrat-nadomatlari bilan jonimga tegdi, uni ham uchratmaslikka harakat qildim. Bu noxush tarix edi, bundan buyon uni o'ylamaslikka intilardim.

Kunlarning birida, erta tong pijama kiyib olib ishlab o'tirardim. Xayollarim uzoq-uzoqlarda sayr etardi, ko'z oldimda Bretanining serquyosh ko'rfazlariyu dengizning yoqimli shabadasi. Yonimdagi stol ustida sutli qahva quyulgan finjon va hali yeb tugatilmagan pechene turardi. Uni kundalik odatimiz bo'yicha bino nazoratchisi bo'lgan ayol keltirgandi. Orqamdagi xonada nazoratchi ayolning ivirsib yurgani eshitilib turardi. Eshik qo'ng'irog'i chalindi. Ayol eshikni ochdi, Struvening ovozi eshitilib,

mening bor-yo'qligimni surishtirdi. O'rnimdan turmasdan unga baqirdim: "Kiraver!" U xonaga otilib kirib o'zini menga tashladi.

— U o'zini o'ldiribdi, — dedi bo'g'iq ovoz bilan.

— Nima deyapsan o'zi? — hayratdan baqirib yubordim.

Struvening labi qimirlardi-yu, ammo biror so'zi ham eshitilmasdi. Keyin u telba odamdek nimalarnidir valdiradi. Yuragim orqamga tortib ketdi, negaligini bilmayman-u, to'satdan jahlim chiqdi.

— O'zingni qo'lga olchang-chi! Kalla deb nimani ko'tarib yuribsan? U zo'r berib nimalarnidir tushuntirmoqchi bo'lardi-yu, birorta so'zi eshitilmasdi. Xuddi so'zlash qobiliyatini yo'qotib qo'ygandek edi. Negaligini o'zim ham tushunmagan holda yelkalaridan ushlab uni silkita boshladim. Keyinchalik bu ishimni eslab, albatta, o'zimdan xafa bo'ldim. Lekin keyingi vaqtdagi uyqusiz tunlar asablarimni men o'ylagandan ham ko'ra ko'proq qaqshatib yuborgan ekan, shekilli.

— O'tirib olay, axir, — nihoyat hansirab gapirdi u.

Men "Sen—Galme" suvidan stakanga quyib unga uzatmoqchi edim. Lekin xuddi go'daklarga suv ichirgandek stakanni lablariga tutib ichirishimga to'g'ri keldi. U birinchi qultumni arang yutdi, bir necha tomchisi ko'ylagiga to'kildi.

— Kim o'zini o'ldirdi?

Nega bu savolni berganimni o'zim ham bilmasdim. Kim haqida gap borayotgani shundoq ham ayon edi-ku.

U o'zini qo'lga olishga harakat qildi.

Kecha kechqurun ular janjallashib qolishibdi. Striklend uydan chiqib ketibdi.

— Xotining o'libdimi?

— Yo'q, uni kasalxonaga olib ketishibdi.

— Bo'lmasa nimalar deb aljirading? — qichqirib yubordim. — Nega u o'zini o'ldiribdi deb aytding?

— Mendan jahling chiqmasin. Men bilan bunday muomala qilsang hech narsani gapirib berolmay qolaman.

Men o'zimni qo'lga olish uchun qo'llarimni qattiq qisdim, hatto kulishga ham urinib ko'rdim.

— Kechirasan. Seni shoshirayotganim yo'q. O'pkangni bosib ol-da, nimalar bo'lganini tartib bilan gapirib ber.

Dirkning ko'm-ko'k dumaloq ko'zlaridan rosa qo'rqib ketgani ko'rinib turardi. Ko'zoynak orqasidan ular yanada dahshatliroq tuyulardi.

— Bino nazoratchisi bo'lgan ayol xatni berish uchun yuqori qavatga ko'tarilibdi. Qo'ng'iroqni bosganda eshikni ochishmabdi, ichkaridan nola ovozlari eshitilibdi. Eshik ichkaridan qulflanmagan ekan, shu bois uyga kiribdi. Blansh karavotda yotganmish, stol ustida esa shovul kislotali shisha yotganmish.

Struve qo'llari bilan yuzini changallaganicha hiqillab u yoqdan-bu yoqqa yurardi.

— U o'zini bilarmidi?

— Ha. Eh, sen uning qanchalar qiynalganini bilsang edi! Men bunga chiday olmayman. Sirayam chiday olmayman!

U bor ovozi bilan nola qildi.

— Jin ursin seni. Sen chiday olmaydigan narsaning o'zi yo'q bu yerda.

— Naqadar shafqatsizsan-a!

— Keyin nima bo'ldi?

— Ular doktorni topib kelishga, menga va politsiyaga xabar qilishga odam yuborishibdi. Men allaqachon bino nazoratchisiga yigirma frank qistirib, biror hodisa ro'y berguday bo'lsa, darhol xabar qilishlarini tayinlagandim. — U chuqur nafas oldi, men bu hodisa bayonini davom ettirish unga nihoyatda og'ir bo'layotganini tushundim. — Men uyga kirib kelganimda xotinim men bilan gaplashishni istamadi. Ularga meni uydan haydab chiqarishlarini buyurdi. Men bo'lib o'tgan barcha voqealarni unutganim haqida qasam ichdim, lekin u so'zlarimga quloq solmasdi. U boshini devorga urishga harakat qilardi. Doktor uning yonida qolishim nojoizligini aytdi. U esa hamon: "Chiqarib

yuboringlar!“ deb qaytarardi. Men yotoqxonadan chiqib ustaxonada poylab turdim. Tibbiy arava kelib, bemorni zambilga yotqizishganda xotinim mening hamon shu yerdaligimni bilmaligi uchun oshxonaga chiqib turishimni buyurishdi.

Struve o'zi bilan birgalikda kasalxonaga borib kelishimni istayotgandi. Kiyinayotgan vaqtimda Blanshni alohida xonaga yotqizganini va shu yo'l bilan uni kasalxona g'ovur-g'uvuridan xoli qilganini gapirib berdi. Yo'lda ketayotganimizda men unga nima uchun zarur bo'lib qolganimni tushuntirdi. Agar u yana men bilan gaplashishni istamasa, oldiga sen kirasan, dedi. Hamon uni sevishini, bu ishlarni hech qachon ta'na qilmasligini, faqatgina unga yordam berishni xohlashini tushuntirishimni mendan iltijo qildi. Buning evaziga hech narsa talab qilmasligini, uyga qaytishga majburlamasligini, tamomila erkin harakat qilishi mumkinligini aytishni tayinladi.

Biz kasalxonaga yetib keldik. Tund va noxush binoni ko'rishingiz bilanoq, yuragingiz orqaga tortib ketardi. Qator odamlardan obdon surishtirib, juda ko'p zinapoya va yo'laklardan yurib, nihoyat davolovchi vrachni topdi. U bemor haddan ziyod holdan toyganini, bugun hech kimni qabul qila olmasligini e'lon qildi. Soqol qo'ygan, past bo'yli, oq xalat kiygan vrach uchun Blansh bilan ro'y bergan hodisa oddiy hol edi. Chamasi, u hayajonlangan qarindoshlar, shilqim iltimoschilarning bemor oldiga kirish xususidagi iltijolariga keskin rad javobini beradigan qo'polroq vrach ekan, shekilli. Darhaqiqat, diydasi qotib ketgan vrach uchun bu voqea favqulodda hodisa emasdi. Jazavasi qo'zigan ayol o'ynashi bilan urishib, zahar ichgan — bu ko'p uchraydigan holat. Vrach avvaliga baxtsiz hodisaning sababchisi Dirk deb o'ylab, u bilan qo'pol muomala qildi. Men Dirknin ayolning eri ekanligini, bo'lib o'tgan barcha voqealarni kechirishga tayyorligini tushuntirganimda, vrach unga qiziqish bilan sinovchan tikilib qoldi. Bu tikilishda masxara ma'nosi ham borday tuyuldi menga. Dirk aldangan erkakning o'ziga xos namunasi edi. Vrach yelkasini ohista qisib qo'ydi.

— Hozirgi daqiqada xatar yo'q, — dedi u, surishtiraverganimizdan keyin. — Lekin biz qancha kislota ichganini bilmaymiz. Ehtimol, bu og'ir oqibatlarsiz o'tib ketar. Ayollar ko'pincha sevgi tufayli o'zlarini o'ldirmoqchi bo'lishadi. Buni aksariyat holatlarda o'ynashlarini qo'rqitish yoxud rahmini keltirish uchun qilishadi.

Uning so'zlaridan nafrat ohanglarini sezish qiyin emasdi. Blansh Struve vrach uchun Parij shahrida bu yili o'z joniga qasd qilgan odamlardan biri edi, xolos. Biz bilan uzoq valaqlashib o'tirishga uning vaqti yo'q edi. Ertaga keladigan vaqtimizni belgiladi. Bemorning ahvoli yaxshi bo'lib tursa, uning yoniga kirishga eriga ruxsat berishini aytdi.

O'ttiz beshinchi bob

O'sha kunni qanday o'tkazganimizni bilmayman. Struve biror daqiqaga bo'lsin yolg'iz qola olmasdi. Men bor mahoratimni ishga solib, uni ovutishga urinardim. Men uni Luvrga surgab ketdim. U o'zini rasmlarni tomosha qilayotgan odam qilib ko'rsatar, lekin xayoli xotinida ekanligini bilib turardim. Ovqat yeyishga ham men uni majbur etdim, nonushtadan keyin kuch bilan o'rniga yotqizdim, lekin u uxlay olmasdi. Menikida bir necha kun yashab turishga bajonidil rozi bo'ldi. Men uning qo'lga kitob tutqazib chalg'itmoqchi bo'lardim, bir-ikki sahifaga ko'z yugurtirib chiqqach, qaerlargadir tikilgan qotib qolardi. Kechqurun juda ko'p partiya piket¹ o'ynadik, mening harakatlarim bekor ketayotganidan hafsalam pir bo'lmasligi uchun o'zini o'yinga qiziqayotganga o'xshab ko'rsatardi. Bularning barchasi oxirida unga uyqu dori berishim, shundan keyingina uning uxlab qolishi bilan tugadi.

Ertasiga kasalxonaga borganimizda oldimizga Blanshni boqib o'tirgan hamshira chiqdi-da, bemor biroz o'ziga kelayotganini bildirdi. Bizning iltimosimizga ko'ra u bemor erini ko'rishni istashi yoki istamasligini bilib chiqishga kirib ketdi. Eshik orqasidan g'o'ng'ir-g'o'ng'ir ovoz eshitildi. Nihoyat, hamshira chiqib, biror odamni ko'rishni istamasligini aytdi. Agar Dirknin ko'rishni istamasa, ehtimol meni qabul qilar, dedim. Bunga ham rad javobi berildi. Dirkning lablari pirqiradi.

— Men bemorni sizlarni qabul qilishiga majbur eta olmayman. U hali judayam behol. Ehtimol, bir-ikki kun o'tgach, o'ylab ko'rar.

— Balki biror boshqa odamni ko'rishni xohlar? — ohista, deyarli shivirlab so'radi Dirk. — Bemorning istagi bitta, o'zini tinch qo'yishlarini xohlayapti.

Dirkning qo'llari g'alati qaltirab ketdi, uning bu a'zosi bamisoli butun gavdasi bilan aloqador emasday tuyuldi. — Marhamat qilib unga aytib qo'ying. Agar Blansh bir odamni ko'rishni istasa, uni ham olib kelaman. Men faqat uning baxtiyor bo'lishini xohlayman.

Hamshira sokin va samimiy ko'zlari bilan unga tikilib qoldi. Inson zoti boshidan kechirishi mumkin bo'lgan barcha azob va alamlarni ko'rgan bu ko'zlar hamon xotirjamligicha qolgandi. Hozir esa tamomila boshqa manzarani ko'rib turgandi.

— U sal tuzalib xotirjamroq bo'lganda aytaman buni.

Dirk iztirobdan o'zini qayoqqa qo'yishini bilolmay Blanshdan hoziroq so'rashini iltijo qildi.

— Ehtimol, bu bilan uning dardi biroz yengillashar. Yolvoraman, undan hoziroq so'rab chiqing.

Hamshira ma'yus tabassum qildi, u orqasiga o'girilib Blanshning oldiga kirib ketdi. Ichkaridan qulog'imga hamshiraning bo'g'iq ovozi eshitildi, keyin boshqa, butunlay notanish ovoz javob berdi:

— Yo'q. Yo'q. Yo'q!

Hamshira yonimizga chiqdi-da, boshini sarak-sarak qildi.

— Nahotki haligi ovoz Blanshniki bo'lsa? — so'radim men. — Uning ovozini tanimadim.

— Bemorning ovoz pardalari, chamasi, qattiq kuygan.

Dirk umidsizlikdan qichqirib yubordi. Men unga xonadan chiqib, pastda kutib turishini buyurdim. Hamshira bilan tanho qolmoqchi edim. U nima sababdan bunday qilayotganimni so'rab ham o'tirmay gapimga itoat qilib tashqariga chiqib ketdi. Uning irodasi butunlay bo'shashib ketgan, itoatgo'y, yosh bolaga o'xshab qolgan edi. — Nima sababdan bunday qilganini sizga tushuntirib berdimi?

— Yo'q. U gapirishni xohlamayapti. Faqat yig'laydi. Yostig'i doim ho'l. Dastro'molini ishga solishga ham darmoni yo'q. Ko'z yoshlari yuzlaridan shashqator oqib, yostiqni ho'l qilayapti. Yuragimga bir narsa sanchilganday bo'ldi. Shu daqiqada Striklendni bo'g'ib tashlashga tayyor edim. Hamshira bilan xayrlashayotganimda ovozim qaltirab chiqqani esimda.

Dirk Struve meni zinapoyada kutib turgan ekan. Chamasi, u atrofidagi hech narsani ko'rmas va payqamasdi. Mening yaqinlashayotganimni ham to oldiga kelib bilagidan ushlaganimcha sezmedi. Ko'chada ketayotganimizda miq etib ovoz chiqarmadik. Men esa ayolni bunday dahshatli qadamni qo'yishga nima majbur qilganini tasavvur etishga intilardim. Men bo'lib o'tgan hodisalarning barchasi Striklendga ma'lum deb hisoblardim. Ehtimol, uni so'roq qilish uchun politsiyadan odam ham kelgandir. Hozir u qaerdaykin? Balki ilgari ustaxona vazifasini o'tagan eski boloxonasiga qaytib borgandir. Ayol uni ham ko'rishni istamaganligi g'alati edi. Balki odam yuborsam baribir kelmaydi deb qo'rqqandir? Nega u yashashdan voz kechib, o'zini shafqatsizlik qa'riga urdiykin?

O'ttiz oltinchi bob

Keyingi hafta tahluka bilan o'tdi. Struve kuniga ikki marotaba xotining yoniga borar, u esa hamon erini ko'rishni istamasdi. Avvallari u kasalxonadan mamnun va ko'ngli ko'tarilib kelardi, keyinchalik esa tobora xafaroq bo'lib qayta boshladi. Zero, vrach xavfsirayotgan holat ro'y bergan, tuzalib ketishiga bo'lgan umid tobora yo'qqa chiqayotgan edi. Hamshira Dirkning dardu g'amini yaxshi his etar, lekin tasalli bo'ladigan biror so'z aytishdan ojiz edi. Bechora bemorning bir nuqtaga tikilib turgan ko'zlari o'zining o'lik jasadini ko'ra boshlagandi, shekilli. Endi bu ikki-uch kunlik masalaga aylangandi, xolos. Struve bir kuni ancha kech kirib kelganda ayol olamdan o'tganini tushundim. U tamomila holdan toygandi. Odatdagi so'zamolligidan asar ham qolmagandi. U miq etmay divanga o'zini tashladi. Men uni tinch qo'ydim, bunday paytda tasalli beruvchi har qanday so'z ham foydasiz ekanligini bilardim. U meni rahmsizlikda ayblamasligi uchun ilgariroq o'qib turgan kitobimni o'qishga

jur'at eta olmay munda hukni og'zimga qistirgan chaqa deraza oldida o'tiraverdim. Nihoyat u menga so'z qotishga o'zida kuch topdi.

— Menga ko'p mehr-oqibat ko'rsatding, — dedi u nihoyat. — Hamma ham menga ko'p oqibat ko'rsatdi.

— Qo'ysang-chi bu gapni, — dedim unga.

— Kasalxonada kutib turishimni aytishdi, stul berishdi, unga o'tirib Blanshning eshigi oldida yo'lakda poyladim. O'zini bilmaydigan holatga yetganda meni ichkariga qo'yishdi. Uning og'zi va engagi kuygandi. Ajoyib engagini shu ahvolda ko'rish dahshatli edi. U judayam xotirjam jon berdi, agar hamshira aytmasa o'lib qolganini bilmas ekanman.

Dirk haddan tashqari holdan ketganidan yig'lagani darmoni kelmasdi. Vujudida zarracha kuch qolmaganday divanga cho'zildi. Tez orada uyquga ketganini sezdim. Butun hafta mobaynida birinchi marotaba chinakamiga uyquga ketishi edi. Tabiat goho o'ta shafqatsiz, goho esa rahm-shafqatli bo'ladi. Men uning ustini jun ro'mol bilan berkitib, chiroqni o'chirdim. Ertalab o'rnimdan turganimda u hamon uxlab yotardi. U qanday yotgan bo'lsa, shundayligicha uxlar, oltin gardishli ko'zoynagi hali ham burni ustida qaqqayib turardi.

O'ttiz yettinchi bob

Blansh Struve shunday bir holatda qazo qildiki, uni dafn etishga ruxsat olish uchun juda ko'p yaramas rasmiyatchiliklar to'sig'idan o'tishga to'g'ri keldi. So'ng Dirk ikkalamiz aravada tobut keltirishga bordik. Tobutni olib kelayotganimizda to'rt g'ildirakli uzun arava haydovchisi otlarga qamchi urib, shu qadar tez haydadiki, u go'yo marhuma to'g'risidagi barcha xotiralarni yelga uchirib yubormoqchiga o'xshardi. Dahshatli va hech qachon esdan chiqmaydigan manzara edi bu!

Men ham bu yoqimsiz tarixni xayolimdan butunlay chiqarib yuborishni istardim. Menga bevosita aloqador bo'lmagan bu fojia yuragimni ezardi. O'z ko'nglimda Dirikka g'amxo'rlik qilayotgan kishi bo'lishga intilardim-u, aslida boshqa narsa to'g'risida gapirardim.

— Vaqtincha bo'lsa-da, biror tomonga ketishni o'ylayapsanmi? — dedim unga. Hozircha Parijdan uzoqroq joyda bo'lganing yaxshiroq edi.

U javob bermadi, lekin men rahmsizlarcha majbur qilayotgandim.

— Yaqin kelajakda qiladigan ishlaring to'g'risida biror rejang bormi?

— Yo'q.

— Sen hayotga qaytishing kerak. Nega Italiyaga borib o'z ishingni qaytadan boshlamaysan?

U yana jim qoldi. Shu vaqt aravakash meni noqulay holatdan qutqardi. Bir daqiqaga otlarni to'xtatib, o'tirgan joyidan pastga tushdi-da, biz ketayotgan arava oldiga kelib, qayoqqa yurishni so'radi.

— Bir daqiqaga to'xtang-chi, — javob berdim men. — Birga ovqatlansak degan edim, — murojaat etdim Dirikka. — Men bizlarni Tigal maydoniga olib borib qo'yishni buyuraman.

— Yo'q, men ustaxonaga bormoqchiman.

— Sen bilan birga boraymi?

— Yo'q, yaxshisi, o'zim ketaman.

— Ma'qul.

Men aravakashga manzilni aytdim va biz yana miq etmay yo'lda davom etdik. Dirk Blanshni kasalxonaga olib ketishgan kundan beri o'z ustaxonasida bo'lmagandi. Men uning yolg'iz qolmoqchi ekanligidan xursand bo'ldim, eshigigacha kuzatib qo'yib, xayrlashdim-da, biroz yengil tortib uyimga jo'nadim. Men yana Parijning ko'chalari, u yoqdan-bu yoqqa ketayotgan olomonni ko'rib zavqim qo'zg'aldi. Havo ochiq, yoqimli edi, hayot quvonchlari qalbimda jo'sh ura boshladi. O'zimni boshqacha tuta olmasdim. Struve va uning g'am-alamlari xayolimdan chiqib ketdi. Xursandchilik qilishni istardim.

O'ttiz sakkizinchi bob

Uni qariyb bir haftadan beri ko'rmasdim. Bir kuni kechgacha tomon soat yettilarda kelib, meni ovqatlangani olib chiqib ketdi. U azador qiyofada edi, bosh kiyimiga qora hoshiya o'rab olgandi, hatto dastro'moli ham qora hoshiyali edi. Uning bunday motam liboslarini ko'rganingda kutilmagan falokat butun qarindosh-urug'larini bir yo'la oradan yulib ketganday, yorug' olamda loaqal birorta o'gay amakisi ham qolmaganday taassurot uyg'otardi. Uning dum-dumaloq gavdasi, go'shtdor qip-qizil yuzlari bilan motam libosining nomutanosibliigi beixtiyor kulgu uyg'otardi. Shafqatsiz qismat uning boshiga yog'dirgan cheksiz g'am-tashvish vaqtida ham u kulgili ko'rinar edi.

U ketishga qaror qilganini, faqat men taklif etganimday Italiyaga emas, Gollandiyaga ketmoqchiligini bildirdi.

— Ertaga jo'nab ketaman. Endi biz hech qachon ko'rishmasak kerak.

Men nimadir deb e'tiroz bildirmoqchi bo'ldim, lekin u sekingina kulib qo'ydi.

— Besh yildan beri uyda bo'lganim yo'q. Nazarimda, hamma narsa xotiramdan ko'tarilib ketganday. Tug'ilib o'sgan joylarimdan shu qadar uzilib qolgan ekanmanki, u yerlarga loaqal ozgina fursatga borib kelish haqidagi fikrning o'ziyoq meni cho'chitib yuborardi. Endilikda bilib turibmanki, ona yurtim mening yagona boshpanam ekan.

U qiynalib ketgan, ruhi tushgan, sog'inib kutayotgan, o'g'lini yaxshi ko'radigan onasini tez-tez eslayotgandi. O'zining kulgili holatiga yillar mobaynida chidab keldi, lekin endi bilsa, xotini uni yerga qapishtirib yuborgan ekan. Blanshning xiyonati tufayli berilgan so'nggi zarba uning fe'lini o'zgartirib yubordi. Endi u o'zining ustidan kuladiganlar bilan birga kula olmasdi. U tamomila huquqsiz odamga aylanib qolgandi. U o'zining bolaligi, ozoda, g'ishtli uylari, saranjom-sarishtalik va tartibni yaxshi ko'radigan onasi to'g'risida gapirib berdi. Uning oshxonasi ozodalik bobida mo'jizaning o'zi ekan. Biror yerga gard yuqmas, hamma narsa joy-joyida yaltillab turarkan. Yashash joylarini shunday tutish turmush tarziga aylangan ekan. Ko'z o'ngimda biror daqiqa tinib-tinchimaydigan, ertadan kechgacha ozodalik va tartib uchun jonini fido qiladigan qizil yuzli kampirning jonli qiyofasi gavdalandi. Baland bo'yli, oriqdan kelgan, tinimsiz mehnatdan chayir bo'lib ketgan Dirkning otasi qo'llarida gazeta tutgan xotini va qiziga (hozir u baliq ovlovchi kema kapitaniga turmushga chiqqan) ovoz chiqarib o'qiyotgan manzara, ayollar vaqtdan unumli foydalanish uchun gazeta eshitish bilan birga nimadir to'qib o'tirishgan holat ko'z oldimga keldi. Tamaddun dunyosidan uzoqda bo'lgan bu shaharchada hayot bir maromda o'tib borardi. Bu holat o'lim to'g'ridan ziyod mehnat qilib toliqqan odamlar uchun hordiq vazifasini o'tashigacha davom etardi.

— Otam men ham duradgor bo'lishimni istagandi. Besh avlod umri mobaynida bu kasb otadan bolaga o'tib kelayotgandi. Ehtimol bunda hayot donishmandligi aks etar. Hech qayoqqa chalg'imay ota izidan borishda qandaydir ma'no bordir. Bolaligimdayoq sarroj qo'shnimizning qiziga uylanaman derdim. Qizchanning ko'zlari ko'm-ko'k, mayda qilib o'rigan sochlari oppoq edi. U uyimizga chiqqanda hammayoq yorishib ketardi.

Struve xo'rsinib jim bo'lib qoldi. Xayol uni uzoq-uzoqlarga olib ketdi. Qachonlardir mensimay qaragan ota kasbini egallaganda hayot hozir qay tarzda o'tgan bo'lardi? Bu xayollar uning yuragini g'ash qildi.

— Hayot g'oyat shafqatsiz. Hech kim bu dunyoda ne sababdan yuribdi-yu, qayoqqa ketayotganini bilmaydi. Itoatkorlik hammamizga xos xususiyat. Biz xotirjamlikning g'animatligini qadrlamog'imiz kerak. Toki qismat bizni topmaguncha hayotda ham xotirjam va tinchgina yashashni o'rganmog'imiz lozim. Oddiy odamlardagi sevgining qadrini bilmoq joiz. Ularning omiligi bizning bilimdonligimizdan yaxshiroq. Bamaylixotir, yaratganning berganiga shukrona qilib, itoatkorlik bilan yashamoq kerak. Hayotning butun falsafasi shu.

Men uning ezilgan ruhi gapirayotganini, o'z-o'zini tahqirlash darajasidagi mutelikka qarshi chiqayotganini angladim. Lekin sirtimda esa boshqa gapni aytdim.

— Rassom bo'lish istagi senda qanday paydo bo'ldi o'zi?

U yelkasini qisdi.

— Rasm chizish iqtidorim borligi sezila boshladi. Maktabda bu fandan yorliqlar oldim. Bechora onaginam rassomchilikdagi qobiliyatimdan faxrlanardi, kunlardan bir kun esa akvarel bo'yoqlar bilan to'la quti sovg'a qildi. Oyim mening chizmalarimni goh ruhoniya, goh doktorga, goh qoziga ko'rsatardi. Ana shular meni Amsterdamga borib rassomlik maktabiga imtihon topshirib ko'rishga yuborishdi. Men imtihondan o'tdim. Onamning qanchalar xursand bo'lganini qo'yaverasiz. Mening ketib qolishim haqidagi fikrdan yuragi orziqib tushsa-da, bu alam va tashvishini ko'rsatmaslikka harakat qilardi. O'g'li rassom bo'lishi mumkinligi haqidagi xayoldan behad xursand edi. Otam bilan onam tanga-chaqalarni yig'ib bo'lsa-da, anchagina pul jamg'arishdi, Amsterdamda yashashim uchun berishdi. Men ishlagan birinchi rasm ko'rgazmaga qo'yilganda hammalari — otam, onam, opam yetib kelishdi, oyim rasmni tomosha qilaturib, g'oyat ta'sirlandi, odamga muloyim boquvchi ko'zlaridan yosh chiqib ketdi. Endilikda esa uyimizdagi har bir devorda chiroyli oltin rangli ramkaga olingan rasmlar osig'liq turadi.

Dirkning yuzlarini bir daqiqa mayin tabassum qopladi. Mening xayolimda sarv va zaytun daraxtlari tagida dehqonlar tasvirlangan rasmlari gavdalandi. Ular beo'xshov ishlangan ramkalarda dehqonlarning uyida qanday ko'rinarkin.

— Oq ko'ngilli onam o'g'lining kelajakda rassom bo'lib yetishishini xudodan qanchalar yolvorib iltijo qildi. Lekin men otamning irodasiga bo'ysunib, oddiygina halol duradgor bo'lganimda, ehtimol, yaxshiroq bo'larmidi deb o'ylab qolaman.

— Mana hozir sen san'atning odamga nimalar berishini tushunib yetgan bir paytingda boshqa yo'ldan keta olarmiding? San'atdan olgan zavqingdan voz kechish qo'lingdan kelarmidi?

— Yorug' olamda san'atdan yuqori turadigan hech narsa yo'q, — javob berdi Dirk biroz sukut saqlagach.

U anchagacha lom-mim demay menga qarab turdi-da, nihoyat so'z qotdi.

— Bilasanmi, men Striklendni ko'rdim.

— Senmi?

Men lol qoldim. Nazarimda Striklendni ko'rgani Struvening ko'zi yo'qday tuyulardi. U kulimsirab qo'ydi.

— O'zing menda g'urur tuyg'usi yo'q degan eding-ku.

— Bu bilan nimani ko'zda tutayapsan?

U menga ajoyib bir tarixni gapirib berdi.

O'ttiz to'qqizinchi bob

Bechora Blanshning dafn marosimidan qaytganimizdan so'ng Struve men bilan xayrlashgach, yuragi dov bermay turgan bo'lsa ham uyga kirib ketdi. Garchi bu xonaga kirish unga behad iztirob keltirishini yaxshi bilsa-da, qandaydir kuch uni ustaxonaga yetaklardi. U zinapoyadan arang yuqoriga ko'tarilar, oyoqlari o'ziga bo'ysunmasdi. Uyga kirishdan oldin xuddi kuch to'plamoqchi bo'lgan odamday eshik oldida uzoq vaqtgacha turib qoldi. U o'zini juda yomon his etayotgandi. Orqamdan pastga yugurgilab tushib qaytishimni iltijo qilmoqchi ham bo'ldi. Uning nazarida ustaxonada hamon kimdir borday tuyulayotgandi. U uyiga har safar tik zinadan ko'tarilganda ustaxona eshigi oldida nafasini rostlaganini, Blanshni tezroq ko'rish ishtiyoqi tufayli yuragi hapriqib tezroq uyga kirishga harakat qilganini eshladi. Blanshni ko'rish u uchun hech qachon so'nmas baxt edi. U hatto ozgina fursat, yarim soatlarga uydan chiqib ketganda ham biror oy ko'rishmaganday xotini sari intilardi. Ro'y bergan butun voqealar hozirgi daqiqalarda unga tush, tush bo'lganda ham dahshatli tushga o'xshab ketdi. Hozir u kalitni burab xonaga kiradi-yu, xotining xuddi Sharden ishlagan rasmdagi go'zal ayol qiyofasiga o'xshash stolga sal engashgancha alfozda o'tirganiga ko'zi tushadi. U cho'ntagidan kalitni

tezgina olib, eshikni ochdi va ichkariga kirdi. Ustaxona saranjom-sarishta. Batartiblik xotining eng muhim fazilatlaridan edi. Blanshning bu fazilati Dirknin lol qoldirardi. Ozodalik va saranjom-sarishtalik ona suti bilan kirgan Dirknin xotining har bir narsani o'z o'rniga qo'yishi qalbida minnatdorlik tuyg'usini kuchaytirardi. Yotoqxonaga ham xuddi xotini hozirgina bu yerdan chiqib ketganday batartib edi. Pardoq-andoz stolchasi ustida ikki cho'tka, ularning o'rtasida esa bejirim taroq turardi. Blansh oxirgi tunni o'tkazgan o'rin kimdir tomonidan tuzatib qo'yilgan, naqshli yostiq ustida esa xotining tungi ko'ylagi yotardi. Xotining bu xonaga endi hech qachon qaytmasligiga ishonish qiyin edi.

Dirknin tomog'i qaqrab ketdi, suv ichish uchun oshxonaga kirdi. Bu yerda ham hamma narsa saranjom-sarishta turardi. Plita ustidagi javonga hafsala bilan likopchalar taxlangan. Bu likopchalarda xotini va Striklend janjallashib qolishlaridan oldingi oqshomda oxirgi marotaba ovqatlanishgan. Pichoq va sanchqilar yig'ishtirilgan, bir bo'lak pishloq va ovqatlanishganidan qolgan ozginagina non usti berkitilgan temir qutichada turibdi. Xotini har kungi zarur mahsulotlarni har kuni xarid qilar, shu tufayli deyarli hech narsa ortib qolmasdi. Politsiya tomonidan tuzilgan bayonnomadan Struve Striklend kechki ovqat tugashi bilanoq, uydan chiqib ketganini bilardi. Struve o'shanday holatda ham Blansh dasturxonni odatdagiday yig'ishtirib, idish-tovoqlarni yuvib qo'yishga o'zida kuch va iroda topganidan etlari jimirlab ketdi. Bu holat xotini hamma narsani obdon o'ylab amalga oshirganini ko'rsatardi. Uning o'zini tuta bilishi hayron qoladigan darajada edi. Yuragi orziqib, o'ynab ketdi, oyoqlari izmiga itoat qilmay qoldi. Yotoqxonaga arang yetib bordi-da, "Blansh! Blansh!" — deb nola qilganicha o'zini o'ringa tashladi.

Xotining naqadar qiynalganini eslash unga azob edi. Uning ko'ziga birdan oshxonada turgan xotini ko'rinib ketdi. Mana u jajjigina oshxonada turib likopcha, stakan, sanchqi, qoshiqlarni yuvmoqda, pichoqlarni yaltiraguncha artib, so'ng joy-joyiga joylamoqda, rakovinani yuvmoqda, so'ng sochiqning suvini siqib tashlab quritish uchun osib qo'ymoqda. — U hozir ham osig'liq turibdi. Atrofga nazar tashladi, hamma narsa joy-joyida. Yana Struvening ko'ziga xotini shimarilgan yengini tushirib, peshbandini yechayotgani ko'rinib ketdi — mana u qo'ziquloq kislotali shishachani ko'tarib yotoqxonaga yo'l olmoqda.

Dirk bu azobga chiday olmay, dik etib o'rnidan turdi-da, yotoqxonadan otilib chiqib ketdi. Ustaxonaga kirdi. Xonadagi kattakon oynaning pardasi tushirib qo'yilgani tufayli, qorong'i edi. Struve shoshilib pardani ko'tardi, ilgari o'zini g'oyat baxtiyor sezgan xonaga ko'zi tushishi bilanoq, yuragi orziqib ketdi. Bu yerda ham hech narsa o'zgarmagandi. Striklend atrofdagi narsalarga beparvo edi. Ustaxonadagi sharoitni Struve artistona tuzgandi. Tasavvurida rassom zoti qanday yashashi lozim bo'lsa, ustaxonani xuddi o'shanday jihozlagandi. Devorlarning u yer-bu yerida qadimgi kimxob qoplangan, royal ustida bir bo'lak oxori ketinqiragan shoyi tashlab qo'yilgan. Bir burchakda Venera Miloskaya, boshqa burchakda esa Venera Meditseyskaya suratining nusxalari ganch aralash loydan ishlangan bir necha bareleflar ham shu yerda. Velaskesovning Rimda ishlangan "Innokentiy X"ning nusxasi ham zarhal ramkaga olingan, shuningdek, o'zining qator rasmlari osib qo'yilgan. Bu rasmlar ham odamning havasini keltiradigan ajoyib ramkalarga olingan. Struve doimo o'z didi bilan juda faxrlanardi. U rassomning ustaxonasining romantik muhitini ehtiros bilan sevardi. Hozir bu narsalarning barchasi ham yuragiga sanchilgan xanjarday unga azob berardi. U beixtiyor ravishda uyidagi eng bebaho buyumlardan biri Lyudovik XV uslubidagi stolni nariroq itardi. Shunda to'satdan yuzi devor tomonga o'girib qo'yilgan rasmga ko'zi tushdi. Bu Dirk, odatda, ishlaydigan rasmlarga qaraganda kattaroq hajmli asar edi. Dirk rasmning oldiga borib o'ziga qaratdi. Rasmda qip-yalang'och ayol tasvirlangan edi. Uning yuragi tez-tez urib ketdi. Bu Striklendning asari ekanligini darhol angladi. U rasmni otib yubordi. Striklend bu rasmni nega tashlab ketdi o'zi? Rasm yuz tomoni bilan yerga tushdi. Kimning asari bo'lishidan qat'i nazar, Dirk uni yerga tashlab qo'ya olmasdi. Shu ondayoq undagi qiziqish kuchaydi. Rasmga yaxshiroq razm solish uchun uni moslamaga o'rnatdi-da, o'zini bir necha qadam orqaga tashladi.

Dirknin nafasi qaytib ketdi. Rasmda divanda yotgan ayol tasvirlangan, uning bir qo'li boshi ostida, ikkinchi qo'li esa tanasi bo'ylab bamaylixtir cho'zilgan. Bir tizzasi sal bukilgan, boshqasi esa cho'zilib

yuborilgan holda aks ettirilgan edi. Bu mumtoz ko'rinish edi. Struvening ko'z oldi qorong'lashib, hammayog'i jimirlab ketganday bo'ldi. Bu Blansh edi. Alam, rashk, g'azab uning nafasini bo'g'ib qo'ydi. Nimalardir deb qichqirar, mushtlarini tugib ko'rinmas dushmanga tahdid solmoqchiga o'xshardi. U o'zini yo'qotib qo'ygandi. Bu endi quyushqondan chiqib ketgan narsa edi, ko'tara olmasdi buni. Atrofga alanglab rasmni hozirning o'zidayoq dabdala qilib tashlaydigan biror narsa qidirardi. Bu ishga yaraydigan biror yarog` topa olmadi. Asboblari turadigan joydan ham durustroq narsa topmadi. Aqlni yo'qotguday holatda, jazavada edi. Nihoyat u qidirgan narsasini — katta shpatelni topdi-da, zafar qozongan odamday qichqirib unga yopishdi. Xuddi xanjarni ushlaganday uni boshi uzra ko'tarib rasmga tashlandi.

Bu voqeani hikoya qilib berarkan, Struve tasvirlash qiyin bo'lgan hayajonga tushdi, qo'lga ilingan pichoqni oldi. So'ng uni bir narsaga urmoqchiday qisib ushladi, lekin shu ondayoq uni tashlab yubordi, pichoq jiringlab polga tushdi. Struve menga gunohkorona tabassum qildi-da, jim bo'lib qoldi.

— Davom etaver, — dedim unga.

— Bilmadim meni nima jin urdi. Men endigina rasmni burdalab tashlamoqchi bo'lib turganimda to'satdan tushunib qoldim.

— Nimani?

— Rasmni-da. Bu haqiqiy san'at asari edi. Unga qo'l tekkiza olmay qoldim. Qo'rqib ketdim.

U yana jim bo'lib, menga og'zini ochganicha angrayib qarab qoldi. Ko'm-ko'k ko'zlari go'yo qinidan chiqib ketguday alpozda edi.

— Bu g'aroyib, hayratomuz asar edi. Meni qaltiroq bosib, qo'rqib ketdim. Dahshatli jinoyatga qo'l urib qo'yishimga sal qolgan ekan. Rasmga olisroqdan tikilmoqchi bo'lganimda haligi shpatelga qoqilib ketdim. Dahshat!

Qandaydir daqiqada Struvening hayajoni menga ham o'tdi. Nazarimda, men butunlay boshqa olamga, barcha narsalar ayqash-uyqash bo'lib yotgan olamga kirib qolganday angrayib qoldim. Struve rasm to'g'risida so'zlab bermoqchi bo'lar, lekin uning fikri poyintar-soyintar chiqar, nima demoqchi ekanligini idrok etishga intilardim. Striklend o'zi bilan Struveni bog'lab turgan barcha yo'llarni parcha-parcha qilib tashlagandi. U o'zligini emas, balki o'zining kuch-quvvatga to'lgan yangi, hali hech kim idrok etmagan qalbini ham topgandi. Bu oddiygina rasm emasdi, mo'jiza darajasidagi san'at asari, xayolotni hali yurilmagan so'qmoqlar, kengliklarga boshlaydigan tamomila yangi rasm edi.

Men gapdonlikka berilib ketdim, shekilli, (Odam hayajonlanayotganda xuddi roman qahramoni singari gapirishini kim bilmaydi deysiz.) U ilgari o'ziga ma'lum bo'lmagan tuyg'ularni ifodalashga harakat qildi va buni oddiy so'zlar bilan tasvirlashning evini qila olmay balandparvozoq so'zlarga intilgan. Menga faqat uning nutqidagi bir narsa ravshan edi. Odamlar go'zal so'zini shu qadar beparvo talaffuz etadilarki, natijada bu so'z o'z ma'nosini yo'qotadi-da, fikr yuritilayotgan narsa go'zalligi va ulug'ligidan mahrum bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda odamlar ko'ylak, it, nasihatni go'zal deb tasvirlashadi, haqiqiy go'zallikka duch kelishganda, uni ifodalashga so'z topolmay qoladilar. Ular o'zlarining mayda va arzimas fikrlarini yasama pafosga o'rab bera boshlaydilar, bu holat ularning ta'sirchanligini o'tmaslashtiradi. Xuddi tovlamachi odam yasama ko'tarinkilik bilan o'z fikrlarini yashirishga uringanday holat ro'y beradi. Samimiy hazilkash va qalbi toza Struve san'atni chin dildan sevar va yaxshi idrok etardi. San'at uning uchun xuddi dindor odamga xudoday muqaddas narsa edi. Haqiqiy san'at asarini ko'rganda qo'rqib titrab ketardi.

— Striklend bilan uchrashib qolganingda nima deding?

— Men bilan birga Gollandiyaga ketishni taklif qildim.

Men lol bo'lib qoldim va telbanamo Struvega tikildim.

— Biz ikkalamiz Blanshni sevardik. Oyimning xonadonida uning uchun ham joy topilardi. Nazarimda, sodda, bechorahol odamlar orasida yashash uni tinchlantirgan bo'lardi. Shuningdek, ular orasida ko'pgina foydali narsalarni o'rganib olardi.

— U qanday javob berdi?

— Kulib qoʻydi va chamamda meni ahmoq deb oʻyladi. Keyin esa bunday boʻlmagʻur ishlarga xohishi yoʻqligini bildirdi.

Men esa Striklend taklifdan voz kechishini boshqacharoq ifodalashi lozimmasmidiykin deb oʻylab qoldim.

— U Blanshning portretini menga berdi.

Men Striklend nima uchun bunday qilganiga hayron qoldim, lekin lom-mim demadim. Biz anchagacha jim qoldik.

— Uyingdagi narsalaringni nima qilding? — soʻradim nihoyat undan.

— Yahudiy olibsotarni chaqirib keldim. Narsalarimga yomon haq toʻlamadi. Rasmlarni esa oʻzim bilan olib ketaman. Rasmlar va kiyim-bosh va bir necha kitoblar solingan chamadondan boshqa hech narsam qolgani yoʻq.

— Uyingga ketayotganing yaxshi boʻlyapti.

Oʻtmish bilan xayrlashishgina uni qutqarib qolishi mumkinligini tushunardim. Ehtimol, u hozirgi kunlarda gʻam-alamlarga chidolmaydigan darajadadir, vaqt oʻtishi bilan esa hammasini unutar va yana hayot ikir-chikirlariga oʻralashib ketar. U hali yosh, oradan yillar oʻtgach, boshiga tushgan baxtsizliklarni eslab yurar. Ertami-kechmi biror durustroq golland ayoliga uylanib baxtli boʻlib ketar. U hali umri mobaynida yana koʻpdan-koʻp yomon rasmlar ishlashi mumkinligi haqidagi fikr yodimga kelib kulib qoʻydim.

Ertasiga uni Amsterdamga kuzatib qoʻydim.

Qirqinchi bob

Oʻz ishlarim bilan band boʻlganligim bois, butun oy mobaynida bu gʻamli tarixni yodga tushiradigan biror kimsani uchratmadim, bora-bora bularning barchasi yodimdan ham koʻtarilib ketdi. Lekin kunlardan bir kun qayoqqadir shoshilibroq ketayotgan vaqtimda koʻchada Striklend orqamdan yetib oldi. Uning qiyofasi men unutilib yuborgan dahshatli hodisani esimga tushirdi va toʻsatdan bularning barchasiga sababchi boʻlgan odamga nafratim qoʻzib ketdi. Unga imo qilib qoʻydim-da — loqal imo bilan soʻrashmaslik bolalik boʻlur edi — qadamimni tezlatdim. Lekin oradan biror daqiqa oʻtgach, yelkamni ushlayotganini his etdim.

— Judayam shoshayapsizmi? — samimiy soʻradi Striklend.

Uning xarakterli xususiyati oʻzi bilan uchrashishni, gaplashishni istamagan odamlarga samimiy munosabatda boʻlishdir. Mening unga nisbatan sovuq alpozda imo qilishim zarracha xafa qilmagandi uni.

— Ha, — dedim rasmiy muomala qilib.

— Sizni biroz kuzatib qoʻyay, — dedi u.

— Nega?

— Suhbatingizdan lazzatlanish uchun.

Men indamadim, u ham men bilan yonma-yon keta boshladi. Chamasi, chorak chaqirim shunday ketdik. Ahvol kulgili edi. Lekin biz idora tovarlari doʻkoni oldidan chiqib qoldik. Ehtimol qogʻoz kerak boʻlib qolar, deb doʻkonga kirmoqchi boʻldim. U bilan ajrashib ketishga yaxshigina bahona edi bu.

— Men bu yoqqa kiraman, — dedim unga, — yaxshi qoling.

— Men sizni kutib turaman.

Men yelkamni qisib qoʻydim-da, doʻkonga kirib ketdim. Lekin shu ondayoq, frantsuz qogʻozi sotib olishga arzimaydi. Hamonki, hiylam ish bermadimi, keraksiz narsani sotib olishning hojati yoʻq, deb oʻyladim. Yana nimanidir soʻradim, yoʻq javobini eshitgach, koʻchaga chiqdim.

— Qidirgan narsangizni sotib oldingizmi?

— Yoʻq.

Biz yana jimgina oldinga yurib maydonga chiqdik. Mazkur maydonga bir necha koʻcha kelib

birlashardi. Men to'xtab, so'radim.

— Siz qaysi tomonga?

— Siz qayoqqa bo'lsa men ham o'sha tomonga, — deb kuldi.

— Men uyga ketyapman.

— Men uyingizga kirib tamaki chekib olaman.

— Menimcha, siz taklifimni kutganingiz yaxshi bo'larmidi, — sovuqqina javob berdim.

— Albatta, bunga ishonchim komil bo'lganda shunday qilardim.

— Hov anavi devorni ko'ryapsizmi? — so'radim undan.

— Ko'ryapman.

— Unday bo'lsa men sizni ko'rishni ham, gaplashishni ham istamasligimni ko'rishingiz kerak deb o'ylayman.

— E'tirof etishim kerakki, men buni sezgandim.

Chidab turolmay pishqirib yubordim. Hamma gap shundaki, meni kuldirishga majbur etadigan odamlardan nafratlanish qo'limdan kelmasdi. Lekin hozir o'zimni qo'lga ola bildim.

— Siz razil odamsiz. Baxtinga sizdan ko'ra yaramasroq odamni umrim mobaynida boshqa uchratmaganman. Sizdan jirkanadigan, ko'rishga ko'zi yo'q odam nega kerak bo'lib qoldi?

— Qiziq, nega endi men to'g'rimdagi sizning fikringizga qiziqadi deb xomxayol qilyapsiz?

— Jin ursin, — dedim g'azab bilan. Men keltirgan bahonalar menga obro' keltirmasligini sezib qoldim. — Men shunchaki sizni ko'rishni ham istamayman.

— O'zingizni yo'ldan urishimdan qo'rqayapsizmi?

Ochig'ini aytsam, o'zimni kulgili ahvolda his etayotgandim.

U menga zimdan istehzo bilan tikilib turardi, o'zimni qo'yarga joy topolmay qoldim.

— Hozirgi vaqtda nima qilishingizni bilolmay qolgandirsiz?

— Agar sizning menga qarz berishingizga ishonsam, o'zimni to'nka deb hisoblardim.

— Hamonki siz yaltoqilik yo'lga o'tgan ekansiz, mazangiz qochipti shekilli.

Og'zi qulog'iga yetganча kuldi.

— Men baribir sizga yoqaman, axir ahyon-ahyonda bo'lsa-da, askiya qilishingizga imkoniyat yarataman-ku.

Men kulib yubormaslik uchun lablarimni tishladim. U haqiqatni aytayotgandi. Haqiqatan ahmoq bo'lsa ham gapdon kishilar menga yoqardi. Men endi faqat irodamni qo'lga olish orqaligina unga nisbatan nafratimni jilovlay olishimni aniq his etdim. O'zimning ma'naviy beqarorligimdan o'kindim. Mening Striklendga berayotgan tanbehlarim yasamaga o'xshab ko'rinayotgandi. Hamonki, buni o'zim sezib turganimdan sezgir Striklend muqarrar ravishda fahmlagan. Shubhasiz, u ustimdan kulayotgandi. Men unga e'tiroz bildirib o'tirmay, o'z g'ururimni indamay va yelkalarimni qisganча saqlab qolishga harakat qildim.

Qirq birinchi bob

Biz men yashaydigan uy oldigacha yetib keldik. Uni uyga taklif qilmay, miq etmay zinadan ko'tarila boshladim. U orqamdan qolmay yurib kelardi. Uyimda birinchi marotaba bo'lishi edi. Ko'z ko'rganda quvnaydigan darajaga keltirgungacha ancha mehnat sarflangan xonaning saranjom-sarishtaligiga ham e'tibor bermadi. Stol ustida tamaki solingan quticha turardi. U kirishi bilanoq, mundshtugiga tamaki to'ldirib, qulay oromkursiga emas, stulga, shunda ham qiyshayibroq o'tirdi.

— Hamonki, uyda o'rnashib olishga qaror qilgan ekansiz, nega oromkursiga o'tira qolmadingiz? — g'azablanib so'radim.

— Nega mening qulay o'rnashib o'tirishim to'g'risida tashvish chekyapsiz?

— Sizni emas, o'zimni o'ylayapman. Kimdir nobop stulda o'tirsa, men o'zimni noqulay his etaman.

U pishqirib qo'ydi, lekin o'rnidan qo'zg'almadi, miq etmay chekaverdi. Menga e'tibor ham bermay,

chamasi, o'z xayollari bilan band edi. Nima uchun bu yerga kelganiga tushuna olmay hayron edim.

Kuzatuvchanlik ko'p yillik odatiga aylangan yozuvchi ham o'zini kuzatishayotganini, o'rganishayotganini sezib qolsa, g'alati holatga tusharkan. Qabohatni kuzatishdan oladigan artistona mamnuniyat o'zini ham cho'chitib qo'yarkan. Sirasini aytganda, uning halolligi ayrim nomaqbul harakatlarni qoralashdan ko'ra, ularning sabablarini ochish ko'proq qiziqtirishini e'tirof etishga olib keladi. Teran va yorqin yaratilgan razil odam xarakteri yozuvchini ko'proq o'ziga jalb etadi. Menimcha, Shekspir oy nuriday musaffo Dezdemonaga qaraganda Yagoni yaratayotganda ko'proq lazzatlangan bo'lsa kerak. Ehtimol, yozuvchi ahli tovlamachi va yaramas odamlarning obrazlarini yaratayotganda tabiat tomonidan o'ziga joylangan, lekin madaniy dunyo urf-odatlar va qonunlari tufayli ong ostiga yashiringan tuyg'ularni qanoatlantirishga ham harakat qiladi. Fantaziyasi orqali yaratayotgan obrazlariga o'zidagi "men"ning bir qismini ham hadya etadi. Uning bu quvonchi ozodlik quvonchi hamdir.

Yozuvchi hukm chiqarishdan ko'ra ko'proq o'rganishga da'vat etilgan.

Striklend menda beqiyos qo'rquv, shu bilan birga qandaydir sovuq qiziqish uyg'otardi. U men uchun jumboq edi, shu bilan birga o'ziga boshpana berib, mehr ko'rsatgan odamlarni fojiaga olib kelgan harakatining sababini bilishga qiziqardim. Va men pichoqni ustalik bilan uning yuragiga urdim.

— Struvening aytishicha, xotining surati ishlagan barcha asarlaringiz ichida eng yaxshisi emish.

Striklend mundshtugini og'zidan chiqardi, ko'zlarida yengil tabassum zuhr etdi.

— Ha, uni chizish juda qiziqarli bo'ldi.

— Nega rasmni unga berdingiz?

— Rasmni tugatdim, shuning uchun u menga kerak emas.

— Bilasizmi, Struve uni tilka-pora qilib yuborishiga sal qolibdi.

— Rasmni unchalik uddalay olmaganman.

U bir necha daqiqa jim turdi, so'ng mundshtukni og'zidan chiqarib kuldi.

— Bilasizmi, o'sha meshqorin mening yonimga keldi.

— Nahotki, uning taklifi sizga ta'sir qilmadi?

— Yo'q. Bu g'oyat ahmoqona ish bo'lur edi.

— Siz uning hayotini barbod qilganingizni unutilib qo'ygansiz, shekilli, — dedim men.

U o'y surib soqolini tutamladi.

— U juda yomon rassom.

— Lekin juda yaxshi odam.

— Va ajoyib oshpaz, — masxaraomuz dedi Striklend.

Uning toshbag'irligida noinsoniy nimadir bor edi, men u bilan xushmuomala munosabatni yig'ishtirib qo'ygandim.

— Men azbaroyi qiziqqanimdan so'rayapman, ayting-chi, Blansh Struve vafot etgandan keyin ozgina bo'lsa-da, vijdongingiz qiynaldimi?

Men uning yuz ifodasini diqqat bilan kuzatib turdim, lekin unda zarracha o'zgarish sezmadim.

— Nima sababdan vijdonim qiynalarkan?

— Hozir sizga bir necha dalillarni keltiraman. Siz o'lim yoqasida edingiz, Dirk Struve sizni o'z uyiga olib keldi. U sizni xuddi bolasiday parvarish qildi. Vaqti, pullari, butun imkoniyatini qurbon qildi. O'lim changalidan qutqarib qoldi.

Striklend yelkasini qisdi.

— Bechora faqat bironlarga yaxshilik qilishni istaydi. Bu hayotining ma'nosi.

— Siz unga tashakkur bildirishga majbur emassiz, deb faraz qilaylik, lekin siz uning xotini ajratib olishga majburlaringiz? Siz paydo bo'lmasingizdan oldin ular baxtiyor hayot kechirishayotgan edi. Nega siz ularni tinch qo'ymadingiz?

— Nega siz ular baxtiyor hayot kechirishgan deb o'ylayapsiz?

— Bu ko'rinib turgan narsa edi.

— Muncha aqlli bo'lmasangiz? Sizningcha, ayol o'zi uchun eri qilgan ishni kechirishga qodir edimi?

— Bu bilan nima demoqchisiz?

— U qanday qilib xotiniga uylanganini bilasizmi?

Men boshimni sarak-sarak qildim.

— Blansh qandaydir rim knyazining xonadonida tarbiyachi bo'lib ishlar ekan, xo'jayinning o'g'li uni buzib qo'yibdi. Blansh yigit menga uylanar deb o'ylar ekan. Ular esa qizni ko'chaga haydab yuborishibdi. Blansh homilador bo'lib qolgan ekan, o'zini o'ldirmoqchi bo'lganda, Struve uni ko'chadan topib, uylanibdi.

— Uning ruhiga to'g'ri keladigan ish bu. Men hayotda bu qadar yumshoqko'ngil odamni ko'rmaganman.

Men ko'pincha bir-biriga sira o'xshamaydigan odamlarni nima birlashtirdi ekan, deb hayron bo'lardim, lekin bunday tafsilot xayolimga ham kelmagandi. Dirkning xotiniga bo'lgan favqulodda sevgisining sababi shu ekan-da. Uning xotiniga munosabatida ehtirosdan ko'ra boshqacharoq narsa bor edi. Ayolning o'zini tutishida, nazarimda, men izohlashim qiyin qandaydir holat yashiringan edi. Bu narsa uyatli sirni yashirish istagi bo'lganligini endigina tushunib yetdim. Uning osoyishtaligi hozirgina dahshatli bo'rondan qutulgan orolning tinchligiga o'xshar ekan. Uning quvnoqligi ham zo'raki quvnoqlik bo'lgani ma'lum bo'lib qoldi. Striklend meni hayron qoldirgan xulosasi bilan o'ylaringa chek qo'ydi:

— Ayol zoti erkakning o'ziga nisbatan yomonligi, qahr-g'azabini kechirishi mumkin, lekin uning qurbonligini kechira olmaydi.

— Bu xavfdan qo'rqmasangiz ham bo'ladi.

Uning lablari salgina qimirlab qo'ydi.

— Siz hammavaqt chiroyli so'z uchun nuqtai nazarlaringizni ham qurbon qilaverasiz, — dedi u.

— Bola nima bo'ldi?

— Ular uylanishganidan uch yoki to'rt oy o'tgach, bola o'lik tug'ilgan.

Shu onda men uchun doimo jumboq bo'lib kelayotgan narsani so'radim.

— Marhamat qilib ayting-chi, nima sababdan siz Blansh Struve bilan qiziqib qoldingiz?

U ancha vaqtgacha javob bermadi, endi savolimni qaytarmoqchi bo'lib turganimda:

— Qaerdan bilaman? — dedi nihoyat. — U meni jinidan yomon ko'rardi. Bu juda qiziq edi-da.

— Tushunaman.

— Jin ursin, men uni istab qoldim.

Lekin shu ondayoq u o'zini tutib oldi-da, kulimsirab menga qaradi.

— Avvaliga u qo'rqib ketdi.

— Siz unga nima dedingiz?

— Nega? Buning hojati bormidi? U shundoq ham bilardi. Men unga bir og'iz ham so'z aytmadim. U mendan qo'rqardi. Pirovard-natijada esa uni zabt etdim.

Gapirib berish ohangidan uning ayolni egallashga bo'lgan ehtirosi nihoyatda kuchli bo'lganligini angladim. Beixtiyor titrab ketdim. Bu odamning butun hayoti moddiy narsalarga befarqlik bilan o'tayotgandi. Badani, chamasi, vaqt-vaqti bilan ruhidan shafqatsiz o'ch olib turardi. Blansh voqeasida ham o'z ehtirosini jilovlab ololmay, minnatdorchilik tuyg'usi va aql-idrokni uloqtirib tashlab munosabatda bo'lgan.

— Uni o'z eridan tortib olish sizga nima uchun kerak bo'lib qoldi?

— Men buni istamaganman, — javob berdi qovog'ini solib. — Ayol men bilan birga ketishini aytganda, men ham Struedan kam hayron bo'lganim yo'q. Men unga jonimga tekkaningdan keyin lash-lushingni yig'ishtirishga to'g'ri keladi deb aytdim. U bunga roziligini bildirdi. — U biroz sukut saqladi. — Uning badani hayratomuz edi. Men uning yalang'och badanini chizmoqchi bo'ldim. Portret bitganidan keyin esa u meni qiziqitirmay qo'ydi.

— U esa butun vujudi bilan sevgan ekan-ku.

U o'rnidan turib ketdi va xona bo'ylab u yoqdan-bu yoqqa yurdi.

— Men sevgiga zor emasman. Bunga mening vaqtim yo'q. Sevgi bu zaiflik. Lekin men erkakman,

ba'zida ayol kishini ko'nglim tusab qoladi. Ehtirosimni qondirganimdan keyin esa men boshqasini istayman. Men o'z istagimni jilovlab turolmayman, lekin uni ko'rgani ko'zim yo'q. U mening ruhimni jilovlaydi. Menga hech qanday narsa xalaqit bermaydigan, o'zimni butkul ishga bag'ishlaydigan vaqtlarni orzu qilaman. Ayollarning qo'llaridan sevishdan boshqa hech narsa kelmaydi. Sevgiga ular qanchalik ahamiyat berishlarini faqat xudo biladi. Ular bizni hayotdagi asosiy narsa — sevgi deb ishonitirmoqchi bo'lishadi. Lekin sevgi arzimas narsa. Men qo'msash va hirsni bilaman. Bu tabiiy, sevgi esa kasallik. Ayollar mening ehtirosimni qondirish uchungina mavjud, lekin men ularning yordamchi, do'st, hamkor bo'lish to'g'risidagi ahmoqona da'volariga chiday olmayman.

Men hech qachon Striklendning bu qadar ko'p va bu qadar qahr-g'azab bilan gapirganini eshitmaganman. Lekin men hozir ham avvalgidek uning so'zlarini qanday bo'lsa, shundayligicha, aniq yetkazishga harakat qilayotganim yo'q. Uning so'z boyligi kambag'al, chiroyli so'zlash qobiliyati ham unda butunlay yo'q edi. Shu tufayli ham uning fikrlarini yuzidagi o'zgarishlari, kitoblari va imo-ishoralari orqali ifodalashga to'g'ri keldi.

— Siz ayollar qul, erkaklar quldor bo'lgan davrlarda yashasangiz bo'larkan, — dedim men.

— Ha, men shunchaki risoladagi erkakman, xolos.

G'oyat jiddiy tarzda aytilayotgan bu gapga kulmaslikning iloji yo'q edi. Lekin Striklend uyning u burchagidan bu burchagiga xuddi qafasdagi yirtqichdek borib kelarkan, yuragidagi gaplarini tushuntirishga harakat qilardi.

— Agar ayol sizni sevsa to qalbingizni egallamaguncha tinib-tinchimaydi. U ojiz va shu tufayli ham to'la hukmronlik qilish ishtiyoqi bilan yonadi. Bundan kamiga u rozi emas. Aqli tovuqcha bo'lmagan ayollarning mavhumroq narsalarga farosati yetmaydi. U turmush ikir-chikirlari bilan andarmon, barcha mukammal narsalar uning rashkini qo'zg'otadi. Erkakning yuragi koinotning yuksak kengliklariga intiladi, ayol esa uni hisob-kitob daftarchasining ichiga yashirmoqchi bo'ladi. Xotinimni eslaysizmi? Blansh ham tez orada unga o'xshadi-qoldi. Hayratlanarli sabr-matonat bilan meni ham bog'lab olishga tayyorlanardi. U meni o'zining darajasiga tushirmoqchi bo'ldi. U men haqimda biror narsa bilishni istamasdi, faqat bus-butun unga taalluqli bo'lishimni istardi. Axir u mendan nariroqda bo'lishdan boshqa barcha xohishlarimni bajarishga tayyor edi.

Men anchagacha jim o'tirdim.

— Siz uni itqitib yuborganingizdan keyin nima qilishi kerak edi deb o'ylaysiz?

— U Struvening yoniga qaytib borishi mumkin edi, — jahl bilan javob berdi u. — Struve uni qabul qilishga rozi edi.

— Ablahona mulohaza, — javob berdim. — Qo'ying, bunday masalalar bo'yicha siz bilan muhokama yuritish quyosh botishini so'qir tug'ilgan odamga ta'riflash bilan barobar.

U yurishdan to'xtab, menga jirkanib qaradi.

— Nahotki, sizga Blansh Struvening hayot yoki o'lganligi baribir bo'lsa?

Men o'ylanib qoldim, zero men bu savolga iloji boricha halol javob bergim kelardi.

— Ehtimol, men shafqatsiz odamdirman, shu boisdan uning o'limi meni judayam g'amga toldirgani yo'q. Hayot unga ko'p yaxshiliklar ato etdi. Bularning barchasi ma'nisiz shafqatsizlik tufayli barbod bo'lgani dahshatlidir. Uning fojiasiga nisbatan loqaydligim menga sharaf keltirmaydi.

— Sizning qarashlaringiz dadil, lekin ularni himoya qilishga jasoringiz yetishmaydi. Hayotning bahosi yo'q. Blansh Struve men tashlab ketganim uchun emas, balki tantiq va o'zini tutolmaydigan ayol bo'lgani uchun o'zini o'ldirdi. Lekin u to'g'rida gapirish yetar, zero, Blansh unchalik muhim shaxs emas. Yuring, men sizga o'z rasmlarimni ko'rsataman.

U meni nima bilandir chalg'itish kerak bo'lgan boladay muomala qilardi. G'azabim qo'zg'agandi, lekin bu g'azab unga nisbatan emas, ko'proq o'zimga tegishli edi. Struvelar juftligining Monmartrdagi ustaxonada baxtiyor hayot kechirishlari oqko'ngil, samimiy, mehmondo'stliklari hamon ko'z o'ngimdan ketmasdi. Dahshatli, rahmsiz tasodif bularning barchasiga barham berdi. Lekin eng dahshatli narsa shundaki, atrofdagi hech narsa o'zgarmadi. Hayot o'z yo'lida davom etardi, bu baxtsizlik hech kimning yuragida hech qanday iz qoldirmadi. Dirk mulohazakor emas, qiziqqon odam bo'lganligi bois, tez

orada o'z tashvishlarini unutib yuborar deb o'ylagandim. Lekin Blansh... u bolaligida qanday shirin xayollar surganiykin? Blansh bu dunyoda nima uchun yashadi. Bularning hammasi naqadar ma'nisiz va ahmoqona.

Striklend shlyapasini qidirib topdi-da, menga tikilib qaradi.

— Borasizmi?

— Nega siz men bilan aloqa qilishda davom etayapsiz? — so'radim undan. — Axir sizni ko'rgani ko'zim yo'qligini, sizdan nafratlanishimni bilasiz-ku.

U samimiy kulimsiradi.

— Sizning men to'g'rimdagi fikringizga tupirishimni bilganingiz uchungina g'azablanasiz mendan.

G'azabdan qizarib ketganimni sezdim. Yo'q, bu odam o'zining shafqatsiz xudbinligi nafrat uyg'otishini tushunishga qodir emas. Men loqaydlikni ko'ksiga qalqon qilib olgan odamni nishonga olib, dabdalasini chiqarishni mo'ljallardim-u, lekin afsuski, uning so'zlarida haqiqat uchqunlari ham bor edi. Axir biz boshqalar ustidan hukmronligimizni ko'proq ongsiz ravishda ularning bizning fikrimizga qanday munosabatda bo'lishlariga qarab belgilaymiz, ta'sirimizga tushishni istamaydiganlarni yomon ko'ra boshlaymiz. Inson g'ururi uchun bundan ko'ra shafqatsizroq alam yo'q. Lekin men Striklendning so'zlari ta'sir qilganini bildirib qo'yishni istamasdim.

Insonga boshqa odamga nisbatan iltifotsizlik ko'rsatish, mensimaslik huquqi beriladimi? — bu savol undan ko'ra ko'proq o'zimga qaratilgan edi. — Odam juda mayda narsalarda ham boshqalarga bog'liq, aloqador. Faqat o'zi uchun yashash mumkin bo'lmagan narsa. Ertadir-kechdir odam qarib, horib-charchab va xastalangan bo'lsa-da, yana to'daga qaytadi. Yuragingiz tinchlik va osoyishtalik istab qolgan vaqtda o'zingiz uyalib qolasiz. Siz mumkin bo'lmagan narsani qidirasiz. Yana qaytarib aytamanki, odam ertami-kechmi zerikib, boshqalar bag'riga qaytadi.

— Yuring, rasmlarimni ko'ramiz.

— Siz hech o'lim to'g'risida o'ylaysizmi?

— Nega? U bunga arzimaydi.

Men hayratlanib unga tikilib qoldim. U mening oldimda qimir etmay, ko'zlarida istehzo zuhr etib turardi. Lekin shunga qaramay, men uning qalbida to'satdan yuksak maqsadga intilgan otashin, ezilgan ruh yashiringanini sezib qoldim. Bir daqiqa ichida tinimsiz izlanayotgan, qandaydir yuksak narsalarga intilayotgan odam qiyofasini ko'rdim. Men uvadasi chiqib ketgan kostyum kiygan, katta burunli, sariq soqolli, sochlari hurpaygan, ko'zlari yonib turgan, g'alati qiyofali odamni emas, uning siymosida go'yo tanasiz ruhni ko'rdim.

— Xo'p, mayli, yuring, rasmlaringizni tomosha qilamiz, — dedim unga.

Qirq ikkinchi bob

Negalgini bilmadim-u, lekin, to'satdan Striklend rasmlarini menga ko'rsatgisi kelib qoldi. Bundan judayam xursand bo'ldim. Odamning qandayligi ishlarida ayon bo'ladi. Ko'pchilik o'rtasida esa o'zini qanday ko'rsatishni xohlasa shunday ko'rsatishga harakat qiladi. Uning mayda va ongsiz ravishda qilgan harakatlari va yuz ifodasi orqaligina u to'g'risida to'g'ri xulosaga kelish mumkin. O'ziga niqob kiyib yuradigan odam vaqt o'tishi bilan bu niqobga o'rganib qoladi va haqiqatan ham avvaliga qanday ko'rinmoqchi bo'lsa, o'shanga o'xshab qoladi. Lekin o'z kitobi va rasmlarida u o'zini himoya qila olmaydi. Uning da'volari esa havoyiligini ko'rsatadi. Tarasha tarashaligicha qoladi-da. Hech qanday kuchanishlar o'rtamiyona asarni oliy asarga aylantira olmaydi. Didli zarshunos eskizdayoq uni yaratgan rassomning qalbini ko'ra oladi.

Yashirib o'tirmayman, son-sanoqsiz zinalardan Striklendning qiya shiftli boloxonasiga ko'tarilayotganimizda juda hayajonlandim. Menga ajoyib kashfiyot ostonasida turgandek tuyulayotgandi. Nihoyat uning xonasiga kirganimda hammayoqqa qiziqib alanglay boshladim. Nazarimda xona avvalgidan ko'ra kichikroq va yalang'ochroq tuyuldi. "Qiziq, — o'yladim ichimda, —

tanish rassomlarim bu xona to'g'risida mahobatli ustaxonalarda ishlovchi, qurshab olgan muhit didga mos kelmasa, ijod etib bo'lmaydi, deb fikrlovchi tanish rassomlarim bu xona to'g'risida qanday fikrda bo'lisharkin".

— Anavi yerda turing. — Striklend menga rasmlar yaxshiroq ko'rinadigan nuqtani ko'rsatdi.

— Siz ehtimol jim turishimni afzal ko'rarsiz, — so'radim undan.

— Albatta-da, jin ursin sizni, tilingizni tiyib turing.

U rasmni molbertga o'rnatib, ikki daqiqalar chamasi tomosha qilishimga imkoniyat berar, so'ng molbertga boshqa rasmni qo'yardi. U o'ttizga yaqin rasmini ko'rsatdi. Bular ijodni boshlagan davr, olti yil mobaynida yaratgan asarlari edi. U hali birorta asarini ham sotmagan. Rasmlarining katta-kichikligi har xil edi. Kichikroqlari natyurtmortlar, kattaroqlari manzarali rasmlar edi. Bular orasida oltitaga yaqin portret asarlari ham bor.

— Mana hammasi shu, — dedi u nihoyat.

Bu rasmlarning go'zalligi va favqulodda o'ziga xosligini darhol idrok eta olganimni tezroq unga aytgim kelardi. Mazkur asarlarning ko'pchiligini yana ko'rganimdan keyin (ayrimlarini esa ilgariroq reproduksiyalardan ko'rgan edim) ilk marotaba tomosha qilgan paytimda ulardan hafsalam pir bo'lganiga endi o'zim ham hayron bo'layotgandim. O'sha vaqtda boshimdan kechirganim hayajonlanish ham chinakam san'at asari ta'siri ekanligini ham fahmlamabman. Striklend asarlari meni sarosimaga solib qo'yibdi. O'shanda uning birorta asarini sotib olish xayolimga kelmagani uchun o'zimni kechira olmayman. Baxtli tasodifni qo'ldan boy bergandim. Ularning ko'pchiligi muzeylardan joy oldi, boshqalari badavlat homiylarning kolleksiyalariga qo'shildi. Men o'zimni oqlashga harakat qilaman. Nazarimda, mening yaxshigina didim bor, ammo unga originallik yetishmaydi. Rassomchilikda ko'p narsalarga aqlim yetavermaydi va doimo boshqalar yurgan yo'ldan yuraman. O'sha paytlarda men impressionistlarga moyil edim. Sisley va Deg asarlarini qo'lga kiritishni orzu qilardim, Mone asarlaridan lol bo'lardim. Uning "Olimpiya" asari yangi davrning shoh asari bo'lib tuyulardi, "Maysa ustidagi nonushta" esa butun qalbimni lol etgandi. Bu asarlarni rassomchilikdagi eng keyingi kashfiyotlar deb xayol qilardim.

Striklend menga ko'rsatgan rasmlarni sharhlab o'tirmayman. Bunday sharhlar doimo odamni zeriktiradi, bundan tashqari, uning rasmlarini rassomchilikdan xabardor odamlarning hammasi biladi. Endilikda, Striklend san'ati zamonaviy rassomchilikka ulkan ta'sir ko'rsatgani, uning rassomchilikda tamomila yangi yo'ldan yurganligi barcha tomonidan e'tirof etilgan bir vaqtda, uning rasmlarini ilk marotaba ko'rayotgan odam ham ruhan bu asarlarni ko'rishga tayyor bo'ladi. Men esa umrim bino bo'lib, bunday rasmlarni mutlaqo ko'rmagandim. Shu tufayli bo'lsa kerak, Striklendning rasm ishlash texnikasi judayam to'pori bo'lib tuyulgandi. Eski rassomlarning asarlarini ko'raverib, o'rganib qolgan, Engr yangi davrning ulug' rassomi deb ishongan men uchun Striklend qobiliyatsiz rassom degan qarorga kelgandim. Rassomchilikdagi soddalik uning maqsadi ekanligini fahmlamagandim. Esimda, natyurtmortlarining birida dumaloq idishning shakli qiyshaygan holda, ichidagi apelsinlar ham beli ichiga botgan holda tasvirlangan edi. Portretlarda odamlarning yuzlari hayotdagidan ko'ra kattaroq ko'rsatilar, bu esa yomon taassurot qoldirardi. Men ularni karikatura asarlari sifatida qabul qilarim. Ular men uchun tamomila yangicha uslubda chizilgandi. Yaratgan manzara rasmlari ham meni hayron qoldirardi. Rasmlarning ikki yoki uchtasida Fontenblo o'rmonlari, qolganlarida Parij ko'chalari tasvirlangan bo'lib, bir qarashda ularni mast aravakash chizganga o'xshardi. Men esankirab qoldim. Haddan ziyod ko'zga tashlanadigan rang, qandaydir ahmoqona, tushunish qiyin bo'lgan masxarabozlik edi. Bularni eslar ekanman, Struvening didiga avvalgidan ham ko'proq qoyil qoldim. U rasmlarga ilk marotaba nazar tashlagandayoq, bu asarlar san'atda inqilob ekanligini anglab yetdi, hali hech kim tanimagan, keyinchalik butun dunyoni lol qoldirgan daho rassomni ilk qadamlaridanoq e'tirof etdi.

Sarosimaga tushib, garchi nima qilarimni bilmasam-da, bu asarlardan lol qolganligim haqiqat edi. Rassomchilikdan hech qanday bilimim bo'lmasa-da, bu asarlarda qandaydir ulug' kuch borligini angladim. Butun vujudimni hayajon qopladi. Bu rasmlar men uchun judayam muhim bo'lgan narsalar

to'g'risida hikoya qilmoqchiligini aniq bilardim-u, lekin bu narsalar nimaligini anglay olmasdim. Rasmlar menga majruhday tuyulardi-yu, lekin ularda qandaydir ulug', odamni seskantiradigan va hayajonga soladigan sirlar yashiringanga o'xshardi. Ular menda uyg'otgan tuyg'ularni tahlil qilishdan, so'z bilan ifodalab berishdan o'zini edim. Menga Striklend moddiy narsalarda ruhiy mohiyatni g'ira-shira bo'lsa-da, idrok eta boshlaganday tuyuldi. Shu tufayli ham u fikrlarini majhulroq ramzlarda ifodalash yo'llarini axtarishga tushdi. Xuddi cheksiz koinot kengliklari orasidan yangi shakllarni qidirayotganga va shu narsalarni rasmlar orqali qayta jonlantirishga harakat qilayotganga o'xshardi. Men bu rasmlarda o'zligini ifodalashga intilayotgan va shu yo'l bilan ozodlikka tashna iztirobli ruhni ko'rayotgandim.

Men Striklendga qaradim:

— Nazarimda siz fikrlaringizni ifodalashning noto'g'ri yo'lini tanlagansiz.

— Nima deb valdirayapsiz?

— Chamasi, siz nimadir aytishga harakat qilyapsiz. Baayni nimani aytmoqchi bo'layotganligingizni men bilmayman. Lekin shubha qilamanki, bu narsani rassomchilik asarlarida ifodalash mumkinmikin o'zi?

Men Striklendning asarlari uning g'alati shaxsini tushunishga yordam beradi deb o'ylaganimda xato qilgan ekanman. Haqiqatda esa bu asarlar meni yanada ko'proq hayron qoldirdi. Endi men butunlay hech nima anglamay qo'ydim. Men anglagan yagona narsa shu bo'ldiki, ehtimol bu ham xayollar o'yini bo'lsa ajabmas, u o'zini ezib turgan qandaydir kuchdan qutulishni istardi. Bu kuch nimayu va undan ozod bo'lish nimani anglatishi ham mavhum bo'lib qolayotgandi. Bizlardan har birimiz bu dunyoda yakkayu yagonamiz. Har bir odam mis minoraga qamalgan va o'z qardoshlari bilan imo-ishoralar orqaligina muomala qilishi mumkin. Lekin bu belgilar hamma uchun ham bir xil emas va shu tufayli barcha uni tushunavermaydi. Biz boshqalar bilan o'z qalb xazinamizni zo'r berib baham ko'rmoqchi bo'lamiz, lekin ular bundan qanday bahramand bo'lishni bilishmaydi. Zero, biz hayotda ular bilan birgalikda yelib boramiz. Lekin ularni doimo ham tushunavermaymiz, ular ham bizni tushunavermaydi. Biz begona yurtda bu yerdagilarning tilini deyarli bilmasdan yashayotgan odamlarga o'xshaymiz. Ular bizga juda ko'p ajoyib teran fikrlarni aytmoqchi bo'lishadi-yu, ammo biz tushunishimiz uchun eng sodda so'zlarni gapirishadi. Ularning miyasida bir-biridan qiziqroq g'oyalar g'ujg'on uradi-yu, biroq o'ta sodda so'zlar bilan cheklanishadi.

Shunday qilib, Striklend rasmlarini ko'rishdan chiqargan asosiy xulosam, qalbning qandaydir holatini ifodalashga zo'r berib intilish tuyg'usining kuchliligidir. Meni hayron qoldirgan narsani ana shu intilishdan qidirmoq kerak deb o'yladim. Bo'yoqlar va shakllar, shubhasiz, Striklend uchun ahamiyatga ega bo'lgan. U o'zi his etgan tuyg'ularni ifodalash uchun kuchli ehtiyoj sezgan. Bo'yoq va shaklni ham shu uchun tanlagan. U o'zi izlagan narsalarga yaqinlashtirguday bo'lsa, bo'yoq va shakllarni hech ikkilanmay o'zgartirgan. Uning uchun dalillarning ahamiyati yo'q edi, zero, u shunchaki dalillar uyumi ostidan o'zi muhim deb hisoblagan narsalarnigina ko'rardi. Chamasi, u koinotning qalbini anglab yetgandi va shuni ifodalashga o'zida majburiyat tuyardi. Bu rasmlar birinchi qarashda hayron qoldirsa-da, lekin qalbning tomir-tomirlariga yetib borardi. Nimadanligini o'zim ham bilmagan holda men to'satdan va kutilmaganda Striklendga rahmim kelib qoldi.

— Nima sababdan Blansh Struvega yaqinlashib qolganligingizning sababini endi tushundim, — dedim unga.

— Nima uchun ekan?

— Mardlik tuyg'usi sizni tark etgan. Tanangizdagi kuchsizlik yuragingizga tazyiq o'tkazgan. Men sizga qanday alam tinchlik bermayotganini, xavfli izlanishlarga chorlayotganini, yuragingizga azob berayotgan shaytonni haydab chiqarishga undayotganini bilmayman. Menimcha, siz ehtimol, butunlay mavjud bo'lmagan muqaddas narsaga tinmasdan intiladigan darveshsiz. Nimaga intilayotganingizni faqat men emas, o'zingiz ham bilmaysiz. Ehtimol, siz Haqiqat va Ozodlikni axtararsiz. Qanadaydir daqiqada sevgi siz o'zingiz kutgan ozodlikni keltiradiganday tuyulgandir. Sizning ezilgan ruhingiz menimcha, ayol kishining bag'ridan osoyishtalik qidirgandir. Lekin shunda ham o'z maqsadiga

erishmagach, siz o'sha ayoldan nafratlangansiz. Unga nisbatan shafqatsizlik qildingiz, chunki siz o'zingizga ham shafqatsizsiz. Siz uni qo'rquv tufayli o'ldirdingiz. Chunki endigina qutulganingiz xavf-xatardan hamon qaltirayotgan edingiz.

U sovuqqina kulib qo'ydi va soqolini tutamladi.

— Juda ko'ngli bo'sh odamsiz-da, do'stinam.

Bir haftadan keyin Striklend Marselga jo'nab ketganini eshitdim. Shundan keyin uni butunlay ko'rmadim.

Qirq uchinchi bob

Striklend haqida yozganlarim, albatta, hech kimni qoniqtira olmaydi. Buni o'zim ham yaxshi bilaman. Ko'z o'ngimda sodir bo'lgan ba'zi voqealarnigina qayta hikoya qilib berdim, xolos. Lekin ular, chamamda, majhulroq bo'lib qoldi. Bularning ichida eng g'alatisi Striklendning rassom bo'lishga qaror qilishidir. Bu holat mening hikoyamda shunchaki bir injiqlik bo'lib tuyulgan bo'lsa ajab emas. Tabiiyki, bunday qarorga bekordan-bekorga kelmagandir. Lekin men bunga nima turtki bo'lganini bilmayman. Uning so'zlaridan esa men hech narsa anglay olmadim. Agar men g'aroyib odamning hayoti to'g'risida o'zimga ma'lum faktlarni shunchaki sanab o'tadigan bo'lsam, bunday keskin burilishning turli-tuman izohlarini o'ylab topgan bo'lardim. Ehtimol, Striklendning rassomchilikka jilovlab bo'lmas ishtiyoqini, bu ishtiyoqi bolaligida ota irodasi tufayli yo'qqa chiqqani yoxud non topish yo'lida qurbon qilinganini, hayot talablariga bepisandlik bilan qaraganini, san'atga intilishi-yu, birgina dallollik kasbi o'rtasidagi kurashni tasvirlagan, o'quvchining muhabbatini unga qaratgan, uning g'oyat salobatli siymosini yaratgan bo'lardim. Ehtimol, shunda kimlardir uning siymosida yangi Prometeyni ko'rgan bo'larmidi. Shunda balki barcha azoblarga bardosh bergan qahramonning zamonaviy talqinini yaratarmidim. Bu esa e'tiborni tortadigan syujet bo'lardi.

Oilaviy hayotdagi harakatlarining motivlarini ham xuddi shunday muvaffaqiyat bilan izohlash mumkin. Shunday qilinsa, menga o'nlarcha variantlar xizmat qilardi. Masalan, hali yuzaga chiqmagan qobiliyati u tanishgan yozuvchi va rassomlar davrasi tufayli ayon bo'lishi mumkin. Chunki bu davrada uning xotini ham bor. Yoxud oilaviy davradan qanoatlanmagan holda butunlay o'z dunyosiga berilish yo bo'lmasa avvallari qalbida milt-milt etib turgan uchqun muhabbat tufayli alangaga aylanishi ehtimoldan uzoq emas. Bu holda Striklend xonimni butunlay boshqa qiyofada tasvirlashga to'g'ri kelardi. Shunda dalillar bilan hisoblashib o'tirmay, Striklend xonimni ming'ir-ming'ir qilaverib, jonga tegib ketadigan, erining ma'naviy ehtiyojlaridan yiroq ayol sifatida tasvirlardim. Ular o'rtasidagi oilaviy munosabatlarni uzluksiz davom etadigan azob-uqubatlardan iboratligini, bundan faqatgina qochib qutulish mumkinligini ko'rsatardim. Shunday bo'lganda ruhiy jihatdan tamomila begona ayolga uzoq vaqtdan beri dosh berib kelayotganligini yorqin bo'yoqlar bilan aks ettirardim. Bolalari to'g'risida eslatib o'tishning hojati ham yo'q edi.

Striklendni biror keksa rassom bilan uchrashtirish ham qiziqarli bo'lishi mumkin. Masalan, keksa rassom yo muhtojlik, yoxud boylik orttirishga ishtiyoq tufayli qachonlardir o'z iste'dodidan voz kechgan. Striklenddagi imkoniyatlarni chamalab ko'rgan nuroniy uni o'z yo'lidan voz kechib, muqaddas san'atga qaytishga ko'ndiradi. Katta boylik orttirgan va jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lgan bu nuroniy boshqa odam siymosida bo'lsa-da, o'zi orzu qilgan san'at — eng yaxshi qismat deb biluvchi va jur'atsizligi tufayli yeta olmagan orzusiga erishmoqchi bo'ladi.

Striklend maktabni bitirib, birja dallollari idorasiga ishga kiradi. Uylangungacha hayoti uning muhitidagi yoshlar singari o'tadi, ozgina-ozginadan birjada o'ynab turadi, otlar va eshkakchilar poygasida qatnashadi. Bo'sh vaqtlarida boks bilan shug'ullanadi. Kamini tepasiga Langtri xonim va Meri Andersening rasmlari osib qo'yilgandi. U "Panch" va "Sporting tayms" singari nashrlarni o'qirdi, Xampstedda bo'ladigan raqslarga borib turardi.

Striklendni uzoq muddat mobaynida e'tibordan qochirib qo'yganligimning unchalik zarari yo'q.

Mo'yoqalam san'atining sirlarini o'rganish bilan o'tgan yillar bir xilda zerikarli kechdi. Tirikchilik o'tkazish, u shug'ullangan ishlarni eslatish esa hech qanday ahamiyatga ega emas. Bu to'g'risida hikoya qilish boshqa odamlar hayotidagi voqealarni hikoya qilish demakdir. Ustiga-ustak, bu voqealar Striklend xarakterida hech qanday iz qoldirmagan. U zamonaviy Parij to'g'risidagi romanga xomashyo bo'ladigan juda ko'p voqealarni ko'rdi, lekin ular bilan qiziqmadi. Gaplariga qaraganda Parijdagi hayoti aytarli taassurot qoldirmagan emish. Ehtimol, uning Parijga kelishi qarib qolgan vaqtiga to'g'ri kelib qolgandir, shu bois katta shahardan unchalik ta'sirlanmagandir. Eng qizig'i shundaki, u menga ishning ko'zini biladigan odamga o'xshab ko'rinmadi. O'sha yillardagi uning hayoti romantikaga to'la edi, lekin buni o'zi sezmasdi, shekilli. Romantikasi his etmoq uchun, chamasi, odam biroz artist bo'lmog'i, o'z harakatlariga qiziqish bilan va chetdan baho bera bilmog'i kerak. Striklend bunga tomomila qobiliyatsiz edi. Men hayotda o'ziga bu qadar e'tiborsiz odamni uchratmaganman. Lekin men o'z san'atini o'ziga bo'ysundirish yo'lidagi mashaqqatli yo'lni ko'rsatib bera olmayman. Agar men omadsizliklarni matonat bilan yenggan, umidsizlikka mutlaqo berilmagan, rassomning ashaddiy dushmani — shubha va ishonchsizlikka qarshi dadil kurashganini hikoya qilsam unchalik yoqimli bo'lmagan odamga nisbatan muhabbat uyg'otib qo'yishimni bilaman. Bunga asosim ham yo'q. Men Striklendni xuddi boshqalar singari ish ustida ko'rmaganman. O'z kurashining sirlarini hech qachon oshkor qilmasdi. O'z ustaxonasida tanholikda qanday kunlarni boshidan kechirgani, iztiroblari faqat o'zigagina ayon edi.

Endi uning Blansh Struve bilan munosabatlariga kelsak, yakkam-dukkam va bir-biri bilan bog'lanmagan faktlardan tashqari ixtiyorimda hech narsa yo'q. O'z hikoyamga yaxlitlik bag'ishlash uchun men ularning aloqalari qanday qilib va nima sababdan fojia bilan tugaganini ko'rsatishim kerak edi. Lekin men ularning uch oylik hayotlari qanday kechganini bilmayman. Vaqtni qay tarzda o'tkazishgani va nimalar to'g'risida gaplashishgani ham menga ma'lum emas. Bir kecha-kunduzda yigirma to'rt soat vaqt bor. Lekin juda kam daqiqalardagina inson hissiyotlarining cho'qqisiga chiqiladi. Kunning boshqa daqiqalarida ular nima qilishlarini tasavvur etishim mumkin edi, xolos. Kunduz kunlari, Blansh hali charchamagan vaqtlarda, chamasi, uning rasmini chizgan, ayol esa rassomning ishga mukkasidan tushib ketganini ko'rib achchig'langan. Ayol uning uchun ma'shuqa, o'ynash sifatida emas, model sifatida kerak bo'lgan. Lekin oradagi bo'sh soatlarda yonma-yon yashahsa-da, miq etmay o'tiraverishgan. Ayolni bu narsa qo'rqitgandir, ehtimol. Blansh u bilan birga bo'lish orqali hayotining fojiali damlarida yordamga shoshilgan Dirk Struedan o'ch olgan. Striklendning harakatlari dahshatli xayollarga borishga asos berardi. Inson qalbining nozik tebranishlarini kim ham bila olardi? Undan olijanob va risoladagidek tuyg'ularni kutadigan odamlargina bundan xoli bo'lishi mumkin. Bir necha daqiqa davom etadigan ehtirosli damlarga qaramay Striklend o'zi uchun begonaligini sezgach, umidsizlikka tushadi. Blansh Striklend uchun shaxs emas, faqat lazzatlanish quroli ekanligiga ishonch hosil qilgach, zo'r berib uni o'ziga bog'lab olishga behuda urinadi. Ayol unga barcha qulayliklarni yaratib berdi, lekin bu odam uchun qulaylikning sariq chaqacha qadri yo'qligini payqamadi. Blansh unga lazzatli taomlar tayyorlardi, ammo Striklend bularga tamomila befarq edi. Ayol uni yolg'iz qoldirishdan qo'rqardi, uni e'tibor va mehribonchilik bilan qurshab olishga intilardi. Ayol Striklendning ehtirosi so'nib qolgan paytlarda uni yangitdan alanga oldirishga harakat qilardi. Zero, u shunday soniyalardagina butkul ayol izmida bo'lishni his etardi. Ehtimol, ayol Striklendni chirmab tashlagan zanjir faqat uning g'azabini qo'zg'atishini aqlan anglar, lekin Blansh qalbi aqliga itoat etmasdi, o'z yo'lidan qolmasdi. Bu esa uni halokatli xatolikka olib keldi. Ayol judayam baxtsiz edi. Lekin ko'r-ko'rona muhabbat, Striklendga maftunlik tufayli ayol erkakdan ham shunday munosabat qaytishiga umid qilardi.

Striklend to'g'risidagi hikoyam uning hayotini yaxshi bilmaganligim tufayli, ancha-muncha kamchiliklardan xoli emas. Men uning ayollar bilan munosabatlari to'g'risida ko'p yozdim. Chunki bu munosabatlar shundoqqina ko'zga tashlanib turadi. Aslida bu narsa uning hayotida unchalik katta o'rin tutmaydi. Taqdirning hazilini qarangi, unga yaqinlashgan ayolning qismati fojia bilan yakunlanavergan. Uning hayoti bir so'z bilan aytilsa, asos-e'tibori bilan orzularu mislsiz mehnatdan

iborat bo'lgan.

Mana shu yerda adabiy uydirma boshlanadi. Muhabbat inson hayotining qirralaridan biri, xolos. Romanlarda esa unga birinchi darajali o'rin ajratiladi, bu esa hayotiy haqiqatga mutanosib emas. Muhabbat o'z hayotining eng muhim omili deb hisoblovchi erkaklar juda kam topiladi. Bunday erkaklarni hatto muhabbatni hayotning asosini tashkil etadi deb biluvchi ayollar ham yoqtirishmaydi. Sajda qilish ayollarga xush yoqadi, hayajonga soladi, lekin, baribir, ular erkaklar muhabbat tufayli hamma narsani esidan chiqarib yuboradigan notavon kimsalar degan tuyg'udan qutula olishmaydi. Erkaklar hatto ayollarga ehtiros bilan muhabbatlarini izhor qilib turgan qisqa onlarda ham boshqa narsalar xayoli bilan band bo'ladilar. Birining e'tibori yashash vositasiga aylangan ishlarida, boshqasining xayoli sport yoki san'atda bo'ladi. Ko'pchilik erkaklar o'z faoliyatlarini turlicha sohalar bo'yicha rivojlantirishadi. Ular ayni paytda o'zlarini qiziqtirib turgan masalalarga e'tiborlarini butkul qaratishlari mumkin. Erkak va ayol sevgisi o'rtasidagi tafovut shundaki, ayollar butun kun mobaynida xayollari shu narsa bilan muntazam band bo'lsa, erkaklar o'qtin-o'qtingina eslab qo'yishadi.

Striklendning hayotida istak juda kam o'rin egallagan. Bu narsa unga ikkinchi darajali va zerikarli tuyulgan. Uning qalbi o'zga narsaga intilgan. U jilovlab bo'lmas ehtirosga ega edi, istak esa ba'zan uning vujudini yorib chiqquday bo'lardi. Lekin u o'zini nazorat qila olmaydigan darajadagi bu instinktni yoqtirmasdi. Nazarimda, Striklend ehtirosni o'zi bilan birgalikda baham ko'radigan odamni ham yoqtirmasdi. O'zini qo'lga olgan damlarda hozirgina huzurlangan ayolga nisbatan ham nafrati qo'zg'ab qolardi. Xayollari uni tog'lik o'lkalarga olib qochar, shunday paytlarda ayol zoti dahshatli narsa bo'lib ko'rinardi. Buni guldand-gulga uchib yurgan yo'l-yo'l qanotli kapalakka qiyos qilsa bo'ladi. Nazarimda, san'at jinsiy instinkt namoyon bo'lishidir. Chiroyli ayolni ko'rganda erkaklar yuragi bir xil tuyg'uni boshdan kechirib, o'ynoqlab ketadi. Striklend jinsiy instinktning risoladagidek namoyon bo'lishini yoqtirmagan bo'lsa ehtimol. Uning uchun bu narsa badiiy ijod baxti bilan solishtirganda hech narsaga arziyas tuyulgan. Mening o'zimga ham shafqatsiz, xudbin, qo'pol va o'ta ta'sirchan odam haqida yozib bo'lganimdan keyin pirovard-natijada chinakam idealist bo'lganligi haqidagi xulosaga keldim. Lekin dalillar o'jar narsa.

U istalgan xizmatkordan xarobroq turmush kechirgan. Hammadan ko'ra og'irroq mehnat qilgan. Pulga, shon-shuhratga beparvo edi. Ko'pchiligimiz singari jamiyat bilan murosai madora yo'lini bilmagan. Uning xayoliga loqal biror marotaba bo'lsin murosasozlik kelmagan. U Parijday shaharda Fivey dashtlarida tarkidunyo qilib yurgan darveshga qaraganda ham tanhoroq yashagan. Odamlardan hech narsa ta'ma qilmasdi, tinch qo'yganlariga xursand edi. U faqat bir maqsadga intilgan, bu maqsadga intilish yo'lida o'zini qurbon qilishga tayyorgina emas — bunga ko'pchilik qodir desa bo'ladi—balki har qanday ishga tayyor bo'lgan. U qat'iyatli edi.

Ha, Striklend yomon, shu bilan birga ulug' odam edi.

Qirq to'rtinchi bob

Ijodkorning san'atga qarashi katta ahamiyat kasb etadi. Shu tufayli Striklendning o'tmishdagi ulug' san'atkorlarga qanday munosabatda bo'lganligini aytib o'tishim zarurdir. Men, albatta, bu to'g'rida ko'p narsa bilmayman. Striklend so'zamol odam emasdi. Aytadigan fikrini tinglovchining esida qoladigan aniq so'zlar bilan ifodalay olmasdi, gapga to'n kiydira olmasdi. Hazili ham — agar yuqorida uning gapirish uslubini biroz bo'lsa-da ifodalab berolgan bo'lsam, kinoyaviy xarakter kasb etardi. Hazil qilganda ham qo'pol chiqardi. U gohida suhbatdoshini kulishga majbur etardi, lekin bu hazili g'alatiligi, haq gapni to'ppa-to'g'ri aytishi bilan hayron qoldirardi. Agar biz ko'proq haq gapni aytib o'rgangan bo'lsak, bu gaplarga kulmasa ham bo'lardi.

Striklend tabiatan unchalik aqlli zot emasdi, san'atga qarashlari ham originalligi bilan ajralib turmasdi. Men hech qachon ruhan o'z ijodiga yaqin bo'lgan rassomlar, masalan, Sezann va Van-Gog to'g'risida gapirganini eshitgan emasman. Men hatto ularning asarlarini ko'rganligiga ham ishonmayman. Impressionistlar ijodi ham uni unchalik qiziqtirmasdi. Ularning texnikasini e'tirof etgani

holda impressionistik tasvirni dag'al deb hisoblardi deyish fikridan uzoq emasman. Bir kuni Struve Mone asarlarini obdon maqtaganda: "Menga Vinterxalter afzalroq tuyuladi", — degan edi. Chamasi bu fikrni Struvening achchig'ini chiqarish uchun aytgan va albatta, maqsadiga erishgan edi.

Ilgari o'tgan rassomlar to'g'risida Striklendning biror arziriq, favqulodda fikrini keltira olmasligim g'oyat achinarlidir. Bu odam xarakterida g'alatiliklar shu qadar ko'pki, eski rassomlar xususidagi ablahona fikrlari uning portretini samarali yakunlash imkonini bermaydi. Men uning o'z o'tmishdoshlari to'g'risidagi favqulodda nazariyalarini keltirgim keladi, lekin afsuski, uning fikrlari jamoatchilikka allaqachon ma'lum bo'lgan fikrlardan nari o'tmasligini qayd etishga majburman. U El Grekoni bilganligiga shubhalanaman, lekin Velaskesga favqulodda ehtiros bilan munosabatda bo'lardi. Sharden uni hayratga solardi, Rembrandt esa jazavaga tushirardi. U Rembrandt asarlari to'g'risidagi taassurotlarini shu qadar shaloq so'zlar bilan ifodalardiki, men bu so'zlarni qaytarishga ham istihola qilaman. Lekin uning Breyzellarning kattasiga bo'lgan favqulodda qiziqishi butunlay kutilmagan hodisa edi. Striklend o'z fikrlarini ifodalashning uddasidan chiqqa olmasdi. Men uning fikrlaridan biror narsani anglab olish qiyin bo'lganligi sababligina vositachilik qildim va biroz bo'lsa-da, ma'no chiqarishga intildim.

— Bu haqiqiy rassom, — e'tirof etdi Striklend. — Garov o'ynaymanki, u o'z asarlarini yaratayotganida butun a'zoi badanidan shashqator ter chiqib ketgan bo'lsa kerak. Keyin Venada Piter Breygelning rasmlarini ko'rganimda Striklendni rassom asarlarining qaysi jihatlari o'ziga jalb etganini tushundim. Breygelga olam qandaydir boshqacha manzarada namoyon bo'lgan, bunga o'zi ham hayratlangan. Men o'sha vaqtlarda u haqda yozmoqchi bo'lib yon daftarchamga qator qaydlar qildim, keyinchalik shu daftarcham yo'qolganligi tufayli rasmlar menda uyg'otgan taassurotlargina yodimda qoldi. Odamlar uning nazdida majruh va kulgili tuyulardi, shu tufayli ularga nafrat bilan qarardi. Hayot kulgili va yaramas harakatlar yig'indisidan iborat, shu bois faqat masxaralashga arziydi degan fikrda edi. Lekin bunday kulgi g'oyat alamli edi. Mening nazarimda doimo Breygel bir san'at vositasi bilan ifodalashi lozim bo'lgan narsalarni boshqa san'at turi bilan ifodalashga intilayotganga o'xshardi. Ehtimol, xuddi shuning uchun u Striklendni o'ziga jalb etgandir. Chamasi ularning har ikkalasi ham adabiyotda ifodalash osonroq bo'lgan g'oyalarni rassomchilik orqali tasvirlashga intilishgan. Striklend o'sha paytda qirq yettilar atrofida edi.

Qirq beshinchi bob

Yuqorida aytib o'tganimdek, agar tasodifan Taitiga borib qolmaganimda bu kitobni hech qachon yozmagan bo'lardim. Gap shundaki, uzoq sarson-sargardonlikdan so'ng Charlz Striklend Taitida yashab qoldi va unga shon-shuhrat keltirgan asarlarini asosan shu yerda yaratdi. Fikrimcha, biror rassom ham butun vujudini qoplab olgan orzularini asarlarida to'la ifodalay olgan emas. Rasm texnikasini egallash yo'lidagi mashaqqatli kurashdan toliqqan Striklend ham ruhiy nigohida doimiy gavdalanib turgan narsalarni ifodalashga boshqalardan ko'ra kam kuch sarflamagan bo'lsa kerak. Lekin Taitidagi muhit uning uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. Bu yangi olamchada uning ilhomi samarali bo'lishi zarur elementlarni topa bildi. Striklendning oxirgi rasmlari u izlagan narsalar to'g'risida ba'zi taassurotlarni bera oladi. Bu asarlar bizning fantaziyamizga qandaydir yangi va g'alati ozuqa bera oladi. Xuddi butun olam bo'ylab o'ziga makon qidirib yurgan uning ruhi nihoyat shu joydan o'ziga boshpana topganday. Siyqasi chiqqan so'zlar bilan ifodalasak, Striklend bu yerda o'zligini topdi.

Aslida tashqi olamdan uzilib qolgan orolga kelishim bilanoq, bir vaqtlar meni juda qiziqtirgan Striklendni darhol eslashim kerak edi. Lekin ishga mukkamdan berilib ketdim, undan boshqa narsani o'ylamadim. Oradan bir necha kun o'tgandan keyingina uning nomi Taiti bilan bog'liqligini esladim. Men uni ko'rganimga hozir o'n besh yil bo'ldi, vafot etganidan beri esa oradan to'qqiz yil o'tdi. Bundan tashqari Taitidan olgan taassurotlarim hatto ishlarimni ham esimdan chiqarib yubordi. Men hamon

o'zimga kelolmasdim. Hamon esimda, bu yerga kelganimning ertasiga tongda uyg'onib, mehmonxona ayvonchasiga chiqdim. Hech qaerdan odam sharpasi sezilmaydi. Men oshxonaga yo'l oldim, lekin oshxona berk edi. Oshxona eshigi oldida shu yerlik bola uxlab yotardi. Nonushta qilib olish istagini hozircha orqaga surish lozim edi, pastga — dengiz tomonga yurdim. Xitoyliklar o'z do'konchalaridagi mollarini yoyishayotgan ekan. Tongoldi osmoni juda nursiz edi, ko'rfaz ustida sukunat hukm surardi. Qirg'oqdan o'n chaqirimlar narida xuddi muqaddas Graal qal'asiday sirli Murea oroli osilib turganga o'xshab ko'rinardi.

Men o'z ko'zlarimga hamon ishonmasdim. Vellingtondan chiqib ketganimdan beri o'tayotgan kunlarim hayotimning avvalgi kunlaridan butunlay farq qilardi. Vellington ozodagina, to'la ma'nodagi ingliz shaharchasi. U Janubiy Angliya port shaharlariga quyib qo'yganday o'xshaydi. Dengizda uch kungacha to'lqin shovqin-suroni tinmadi. Kulrang pag'a-pag'a bulutlar bir-birlarining ketidan quvishardi. So'ng shamol bosildi, dengiz tinchidi, yana ko'm-ko'k bo'lib qoldi.

Tinch okeanning cheku chegarasi yo'qday. Ularda suzish sarguzashtlarga to'la bo'ladi. Nafas olayotgan havomiz bamisoli sirli ob-hayot suviga o'xshaydi.

Taiti qirg'oqlari ko'z oldida namoyon bo'la boshlaganda bandasiga xayolotning oltin shoxligida suzib yurganday tuyuladi. Shunda yana qo'shni Murea oroli ham ko'zingizga tashlanadi. U xuddi poyoni yo'q suv o'rtasida sirli tarzda ko'tarilib turgan tosh mo'jizaga o'xshaydi. Qirrali cho'qqilari bamisoli Tinch okeandagi Monseratning o'zi. Nazdingizda Poleneziy odamlari nomatlub sirlarni qo'riqlab, yovvoyi marosimlarni amalga oshirayotganday. Yaqinlashganingiz sari orolning go'zalligi ko'zga tashlanaveradi. Uning hayrotomuz cho'qqilari ko'z o'ngingizda aniq namoyon bo'lgach, ularning naqadar maftunkorligiga amin bo'lasiz. Agar uni qarshingizda butunlay yo'q deb faraz qilsangiz, ro'parangizda poyonsiz okean suvlari jilvalanib yotadi.

Taiti baland yam-yashil orol. Uni to'q yashil o't-o'lanlar qoplab olgan. Bu o't-o'lanlarning tagidan muzdek irmoqchalar jildirab oqadi. Ko'p asrlardan beri bu yerlardagi hayot tarzi o'zgarmay kelayotganini o'ylab qolasiz. Ko'nglingizga kelgan bu tuyg'u sizni g'amga soladi, qo'rquv hissini uyg'otadi. Lekin oniy taassurot o'rnini quvonch hislari egallaydi. Sizni qarshilayotgan Taiti xuddi kulib turgancha, o'z go'zalligini ko'z-ko'z qilayotgan maftunkor ayolga o'xshaydi. Yorug' olamda Tapeete ko'rfazidan ko'rkamroq joy yo'qday. Arqonlab qo'yilgan yelkanli kemalar yarqiraydi. Qirg'oq bo'ylab yoyilgan shahar oppoq va ko'rkam. Ko'm-ko'k osmon ostidagi hind xurmolari shamolda tebranadi, xuddi ehtiros bilan qichqirayotganga o'xshaydi. Ularning ta'sirchanligini ko'rganingizda yuragingiz orziqib ketadi. Kemani kutib olish uchun bandargoxga sho'x-shodon, quvnoq olomon yig'iladi. Olomon shovqin-suron ko'taradi, qiyqiradi, har xil harakatlar bilan o'z xursandchiliklarini ifodalashadi. To'planganlarning ust-boshlari qip-qizil. Lojuvard osmon ostida go'yo kamalakning barcha ranglari tovlanayotganday. Olomon hammavaqt yuklar tushirilayotganda ham, bojxona nazoratidan o'tkazilayotgan paytda ham betoqat. Quyosh shafqatsiz qizdiradi. Turli-tuman ranglar ko'zni qamashtiradi.

Qirg' oltinchi bob

Taitiga kelgan dastlabki kunlarimda kapitan Nikols bilan uchrashib qoldim. Bir kuni ertalab ayvonda nonushta qilib o'tirsam, u kirib keldi-da, o'zini tanishtirdi. Kapitan Nikols Charlz Striklend bilan qiziqib yurganimni eshitib, men bilan gaplashish uchun kelgan ekan. Taitida g'iybat gaplarning tarqalishi ingliz qishlog'idagidan kam emas. Ikki-uch marotaba Striklend asarlarini surishtirganligim haqidagi ovozarlar yashin tezligida tarqalib ketibdi. Men kapitan nonushta qilgan yo qilmaganligini surishtirdim.

— Ha, — javob berdi u, — men tong saharda qahva ichib olaman, lekin bir qultum viski bo'lsa yo'q demayman.

Men xizmatkor xitoyni chaqirdim.

— Ehtimol ertalabdan ichmagan ma'qulmikin? — dedi kapitan.

— Buni o'z jigaringizdan so'rang, — javob berdim men.

— Aslida men ichmaydigan odamman, — deb qo'ydi kapitan o'ziga yarim stakan Kanada viskisidan

quyarkan.

Kulib turib sargʻayib ketgan siniq tishini koʻrsatdi. Kapitan oʻrta boʻyli, oqargan quyuq sochli, hurpaygan moʻylabli, juda ozgʻin odam edi. Ikki kundan beri soqolini qirtishlamagani koʻrinib turardi. Ajin bosgan yuzlari doimo quyoshli joylarda yurganidan qizarinqirab ketgan, koʻm-koʻk koʻzlari mugʻambirona boqardi. Mening har bir harakatimni zimdan kuzatayotgan koʻzlari uni qallobroq odamga oʻxshatib turardi. Aslida uning hozirgi koʻrinishi samimiyigidan darak berardi. Mosh rang kostyumi oʻziga oʻtirishmagan, chamasi, qoʻllari anchadan beri suv va sovun koʻrmagandi.

— Men Striklendni yaxshi bilardim, — deb gap boshladi u men taklif qilgan sigarani cheka turib oromkursida oʻrnashibroq oʻtirib olarkan. — U men tufayli bu orollarga kelib qolgan.

— U bilan qaerda uchrashgansiz? — soʻradim undan.

— Marselda.

— U yerda nima qilardingiz?

U xushomadli tabassum qildi.

— Hm, men u yerda, toʻgʻrisi, bekorchi edim.

Yangi tanishimning koʻrinishiga qaraganda, hozir ham uning ahvoli yaxshi emasga oʻxshaydi. Men bu tanishlikni davom ettirishga ahd qildim. Odatda bunday takasaltanglar ularga koʻrsatgan ozgina mehr-muruvvatingni unutishmaydi, kirishimli boʻlishadi. Ular takabbur boʻlishmaydi, ichishni taklif etish orqali yuraklariga osongina qoʻl solish mumkin. Ularga alohida iltifot koʻrsatib oʻtirishingiz ham shart emas, dardu hasratlariga quloq solsangiz bas. Shunda sizga ishonibgina qolmasdan, balki minnatdor boʻlishadi.

Ular nazdida hayotning eng muhim zavqi tillariga erk berib, oʻz bilimdonliklarini namoyish etish. Shuni eʼtirof etmoq joizki, ularning aksariyati juda soʻzamol boʻlishadi. Hayotiy tajribalari xayolotlarining jonliligi bilan uygʻunlashib ketadi. Ularni soddadil odamlar deb boʻlmaydi, kuchga asoslangan qonunni hurmat qilishadi. Ular bilan poker oʻynamoq xatarli ish. Bu oʻyindagi epchilliklari eng yaxshi oʻyinlardan biri poker oʻyiniga yanada jozibadorlik baxsh etadi. Men Taitida boʻlgan vaqtimda kapitan Nikolsni juda yaxshi bilib oldim. Bu tanishlik, shubhasiz, meni ancha boyitdi. Nikols chekkan sigarasi, ichgan viskisi uchun toʻlab yuborgan haqim (aslida ichishni odatga aylantirmaganligi bois, kokteyl ichishdan doimo voz kechardi) va mendan qarzga soʻragan bir necha dollar menga qilgan yaxshiliklari oldida hech narsa emasday tutardi oʻzini. U meni zeriktirmasdi. Oʻzimni qarzdor hisoblardim undan. Axir buni faqat soʻz bilan uzib boʻlmaydi-ku.

Men kapitan Nikols nima sababdan Angliyadan ketib qolganini bilmasdim. Bu toʻgʻrisida gapirmaslikka harakat qilardi. Uning toifasidagi kishilarga savol beraverish esa odobdan emas. Nikols qandaydir musibatga shama qilar, oʻzini adolatsizlik qurboni deb hisoblardi. Menga gap qandaydir qalloblik yoxud sitam ustida ketayotgandek tuyulardi. Shu bois gaplarini maʼqullab turardim. Ha, eski Angliyadagi sud amaldorlari oʻtaketgan rasmiyatchi boʻlishgan. Lekin shunisi yaxshiki, ona yurtida qanchalik aziyat chekkan boʻlmasin, u baribir oʻz mamlakatining otashin vatanparvari boʻlib qoldi. U Angliya dunyodagi eng yaxshi mamlakat deb takror-takror taʼkidlar, oʻzini amerikaliklar, koloniyalarning aholisi, italyanlar, gollandlar va boshqalardan ustunroq fahmlardi.

Lekin kapitanni, baribir, baxtli odam deb hisoblab boʻlmasdi. U ovqatni hazm qilish organlaridan aziyat chekar, tez-tez pepsi ichib turar, ertalablari hech narsani koʻngli tusamasdi. Hayotdan nolishiga boshqa asoslari ham bor edi. Bundan sakkiz yil avval yengiltaklik bilan uylanib qoʻydi. Baʼzi odamlarga boʻydoqlarcha hayot kechirish afzalroq ekanligi bashorat qilingan. Lekin ular qaysarliklari yoki har xil tasodiflar tufayli bashoratni buzadilar. Yorugʻ olamda uylangan boʻydoqdan yomon narsa yoʻq. Kapitan Nikols uylangan boʻydoq edi. Men uning xotinini tanirdim, yoshi yigirma sakkizlar atrofida edi. U yoshini aniqlab boʻlmaydigan ayollar toifasiga kirardi. Ehtimol, u yigirma yoshida ham shunday koʻringandir, qirq yoshida ham deyarli hozirgidek koʻrinsa ajab emas. Uning hammayogʻi, nazarimda, tortib qoʻyilganga oʻxshardi. Ingichka labli yassi yuzlari, badani goʻyo tortib qoʻyilganday. Kulimsirashga moyil ogʻzi ham qiyshayibroq turibdi. Sochlari bir tutam qilib turmaklab qoʻyilgan. Oq matodan sirib tikilgan koʻylagi ham xuddi qora pahmoq koʻylakka oʻxshash taassurot qoldiradi.

Kapitan Nikols nima uchun unga uylandi, uylangandan keyin nima sababdan undan qochib qolganligini tushunmasdim. Kim bilsin deysiz, ehtimol bir necha bor bunga urinib ko'rgandir. Uning dilgirliги bunday urinishlarning barchasi behuda ketganligidan bo'lsa ajabmas. U qanchalik uzoqqa juftakni urib qolmasin, qanchalik pastqam joyga yashirinmasin, qismatdan tutqich bermaydigan, vijdon kabi shafqatsiz Nikols xonim darhol uni qidirib topardi. Kapitan sabab-oqibatdan qutula olmaganday, ayoldan hech qutula olmasdi.

Firibgar, artist, ehtimol, djentlmen ahli hech qanday toifaga kirmaydi. Lekin Nikols xonim o'rtachadan pastroq toifaga mansub edi. Uning otasi mirshab, mirshab bo'lganda ham juda epchil mirshab bo'lgan ekan. Qiz kapitanni qanday qilib o'ziga rom etganini bilmayman. Lekin o'ylashimcha, bu sevgi tufayli bo'lmagan shekilli. Men undan bir og'iz ham so'z eshitmadim, lekin u uy sharoitida sergap ayol bo'lishi ham mumkin. Nima bo'lganda ham kapitan Nikols undan o'lguday qo'rqardi. Biz ba'zida kapitan bilan mehmonxona ayvonchasida gaplashib o'tirardik. Shunda to'satdan ko'chada yurgan xotiniga ko'zi tushib qolardi. Ayol erini ko'rayotganini na so'z va na biror ishora bilan sezdirardi-yu, u yoqqa-bu yoqqa bamaylixotir yuraverardi. Shunda kapitan g'alati bezovtalik holatiga tushardi. Tez-tez soatiga qarab xo'rsinaverardi.

— Ketishim kerak, — derdi nihoyat u.

Shunda uni hech qanday kuch, hatto bir stakan viski ham ushlab turolmasdi. Axir u bo'ronlar, to'fonlarni dovyuraklik bilan qarshi ola bilar, o'nlarча habashlarga qarshi yolg'iz jangga chiqa olardi. Nikols xonim erining ketidan rangpar, jahldor, yetti yoshlardagi qizini yuborgan vaqtlari ham bo'lardi.

— Oyim chaqirayapti, — derdi u yig'loqi ovoz bilan.

— Ketayapman, hozir ketayapman, qizginam, — javob berardi Nikols.

U o'rnidan sakrab turib, qizining orqasidan ergashardi. Bu ruhning materiya ustidan tantanasiga misoldir va mazkur kirishimda ma'lum bir hikmat bor.

Qirq yettinchi bob

Men kapitan Nikolsning Striklend haqidagi uzuq-yuluq hikoyalari ni umumlashtirishga, iloji boricha tadrijiyroq qilib ifodalashga harakat qildim. Ular men Striklendni oxirgi marotaba Parijda ko'rgan yilimning qishida tanishgan ekanlar. Biz uchrashganimizdan keyingi oylar mobaynida Striklend qanday yashaganini men bilmayman, lekin, chamasi, og'ir ahvolda yashagan bo'lsa kerak.

Chunki Nikols uni ilk marotaba kechasi tunab ketiladigan uyda uchratgan ekan. Marselda o'sha vaqtda umumxalq ish tashlashlari davom etayotgan kunlar ekan. Shu boisdan Striklend ochdan o'lmaslikka amal-taqal yetadigan chaqalarni topolmay qolipti.

Marselda ibodatxonaga qarashli tunab ketiladigan uy kattakon qop-qora imorat edi. Bechorahol va ishsizlar pasportsiz daydi emasliklarini, ruhoniylarga hujjatlari joyida ekanligini isbotlay olsalar, bir haftagacha shu yerda yashashlari mumkin edi. Kapitan Nikols bahaybat gavdasi, o'ziga xos ko'rinishi tufayli olomon ichidagi Striklendga darhol e'tibor berdi. To'planganlar u yoqdan-bu yoqqa yurganlarni ham, devorga suyanib jimgina turganlarni ham kuzatishardi. Ko'pchilik oyoqlarini ariq chekkasiga qo'yganча yo'lda o'tirishardi. Nihoyat ularni ichkariga qo'yishgach, kapitan hujjatlarni tekshiruvchi ruhoniy Striklendga ingliz tilida murojaat qilganini eshitib qoldi. Lekin kapitan u bilan gaplashishga ulgurmasdi. Olomonni katta xonaga kiritishlari bilanoq, ruhoniy bahaybat bibliya bilan paydo bo'ldi-da, xonaning narigi tomonidagi qahvaxonada turib olganча va'z o'qishga tushdi. Bechora odamlar bu yerdan o'zlariga boshpana berganliklari evaziga amru ma'rufni eshitishga majbur edilar. Kapitan va Striklend boshqa-boshqa yotoqxonalarga tushishdi. Ertalab soat beshda barvasta ruhoniy turish vaqti bo'lganligini e'lon qilganda kapitan o'z o'rnini tuzatib, yuvindi. Striklend allaqachon g'oyib bo'lgandi. Kapitan bir soatcha shahar ko'chalari bo'ylab sovuqdan qaltirab, daydib yurdi. Keyin, odatda, ishsiz matroslar yig'iladigan Viktor Jelyu maydoniga yo'l oldi. U yerda kapitan haykal tagida mizg'ib o'tirgan

Striklendga ro'baro' keldi. Kapitan uni oyog'i bilan turtib, uyg'otdi.

— Yur, qarindosh, ovqatlanamiz!

— Tuyog'ingni shiqillat, — javob berdi Striklend. Striklendning tabiati, muomala uslubini bilganim uchun kapitan Nikolsning bu gaplariga ishonsa bo'lardi.

— Ahvoling tangmi? — so'radi kapitan.

— O'taversang-chi, — dedi Striklend.

— Ketskik, men senga nonushta topib beraman.

Striklend biror soniya ikkilangach, o'rnidan turdi. Ular "Bir burda non" oshxonasi tomon yurib ketishdi. Oshxonada faqat shu yerda yeyish sharti bilan ochlarga bir bo'lakdan non berishardi. Bu yerdan "Bir qoshiq sho'rva" tomon yo'l olishdi. Ertalab soat o'n bir va kunduz soat to'rttda bu yerda kambag'allarga bir likopchadan suyuq ovqat tarqatilardi. Oshxonalar shaharning turli chekkasida edi. Faqat ochdan sillasi quriganlargina bunday nonushtalarga borishga majbur edi. Charlz Striklend va kapitan Nikolsning o'ziga xos do'stligi shu zaylda boshlandi.

Ular Marselda to'rt oy turishdi. Hayotlari bir maromda, agar sarguzashtni kutilmagan va yorqin voqealardan iborat deb qaraguday bo'lsak, hech qanday sarguzashtlarsiz, ya'ni tunab ketiladigan uydagi joy, ochdan o'lmaslikka yetadigan darajadagi non uchun ozgina mablag' topishga ertadan, kechgacha urinish bilan o'tardi. Men bu yerda kapitan Nikols aytib bergan xarakterli va ajoyib rasmlarni ko'z o'ngimizda qayta jonlantirishni juda xohlardim. Nikols va Striklend katta port shahridagi hayotlari mobaynida shunchalik ko'rgiliklarni ko'rishganki, buni hikoya qiladigan bo'lsam, qiziqarli bir kitob dunyoga keladi. Kapitan Nikols hikoyasi qahramonlarining so'zlari bezorilar nutqining to'la lug'ati uchun ajoyib material bo'lishi mumkin edi. Lekin baxtga qarshi men bu yerda ular hayotining ayrim epizodlarinigina keltira olaman. Ularning hayoti bir xil tarzdagi, qo'pol, lekin mungli bo'lmagan yashash tarzidan iborat edi. Men bilgan gavjum va quvnoq, serhasham mehmonxona va restoranlari badavlat olomon bilan to'la Marsel endi qandaydir oddiy va nursiz ko'rina boshladi. Kapitan Nikols hozirgina menga hikoya qilgan narsalarni o'z ko'zlari bilan ko'rgan odamlarga havasim kelardi.

Tunab ketiladigan uyning eshiklari ular uchun yopilgach, qandaydir O'jar Billning mehmondo'stligidan foydalanishdi. Bu matroslar oshxonasining xo'jayini, bahaybat mushtli, malla mulat odam edi. U ishsiz matroslarga boshpana va ovqat berar, ularga ish joyini ham o'zi qidirib topardi. Striklend va Nikols uning qaramog'ida bir oycha turishi, boshqa shved, habash, brazil matroslari qatori butunlay jihozlanmagan, xo'jayin tomonidan ishsizlarga ajratilgan ikki xonaning birida yotisharkan. Ishsizlar har kuni Bill yetakchiligida Viktor Jelyu maydoniga borisharkan. Bu yerga kema kapitanlari ishchilar yollash uchun kelisharkan. O'jar Bill xomsemiz amerikalik ayolga uylangan ekan. Bu yerda istiqomat qiladigan matroslarning majburiyatiga ro'zg'or ishlarida ayolga galma-galdan yordam berish ham kirarkan. Kapitan Nikolsning aytib berishicha, Striklend Billning portretini yaratish orqali bu ishdan ustalik bilan qutulib qolibdi. Bill material, bo'yoq va mo'yqalam pulini berishdan tashqari, bir funt tamaki ham beribdi. Taxminimcha, bu rasm hozir yarim xaroba uyni bezatib turgan bo'lsa, ehtimol. Daryo sohilidan uncha uzoq bo'lmagan uyga osilgan rasm hozir balki bir yarim ming funtlar tursa kerak. Striklend Avstraliya yoxud Yangi Zelandiya sohillari tomon suzadigan biror kemaga ishga kirishni orzu qilardi. U yerdan Samoa yoxud Taitiga yo'l olish mumkin bo'lardi. Nima sababdan Striklendni Janubiy dengizlar o'ziga jalb etganini bilmayman. Lekin u yerlar anchadan beri shimoliy kengliklardagi dengizlarga qaraganda ham ko'm-ko'kroq dengizlar orasidagi yashil va quyoshli orolga o'xshab tuyulardi. Kapitan Nikols bu uzoq o'lkalarni yaxshi bilgani uchun Striklend unga bog'lanib qolgani ehtimoldan xoli emas. Ayni Taitiga yo'l olish fikri ham Nikolsdan chiqqan.

— Taiti axir frantsuzlarga qarashli, — tushuntirdi kapitan, — frantsuzlar esa inglizlarchalik rasmiyatchi odamlar emas.

U nimani ko'zda tutayotganini tushundim.

Striklendning zarur hujjatlari yo'q edi. Lekin Bill bunday arziyas narsalardan xavotirga tushmasdi (u kemalarga ishga joylagan matroslardan birinchi oydagi ish haqlarini olardi). Bill Striklendga o'z

oshxonasida o'lib qolgan ingliz o'tyoqarining hujjatlarini rasmiylashtirib berdi. Lekin ularning har ikkalasi, kapitan Nikols ham, Striklend ham sharqqa intilishardi. Baxtga qarshi faqat g'arbga boradigan kemalardan ish chiqayotgandi. Striklend ikki marotaba Qo'shma Shtatlarga ketayotgan kemada ishlashdan bo'yin tovladi, uchinchi marotaba esa Nyukasl tomon ketayotgan ko'mir tashuvchi kemadan voz kechdi. O'jar Bill bu qaysarlikka chidab turolmadi-da, ikkalasini uyidan haydab chiqardi. Ularning ahvoli yana og'irlashib qoldi.

O'jar Billning ovqati to'yimligi bilan ajralib turmasdi. Ovqatga o'tirgan xo'randalar stoldan qorinlari to'yimay turib ketishardi. Lekin shunday bo'lsa-da, Striklend va Nikols bir necha kun mobaynida bu ovqatlanishlarni maroq bilan eslab yurishdi. "Bir qoshiq sho'rva" va yotib ketiladigan uydan mahrum bo'lishgandi. Ular faqat "Bir burda non"da ko'rsatiladigan marhamat tufayligina ochdan o'lishmasdi. Duch kelgan joylarda, zahira yo'llarda turadigan yuk vagonlari, temir yo'l pakgauzlarida tunab yurishdi. Havo sovuq edi. Shu bois ikki soat mudrab olishgach, ko'chalarda yurishardi. Hammadan ko'ra tamaki yo'qligidan qiynalishardi. Kapitan pivoxonalarga borib kechki mijozlar tomonidan chala chekib tashlangan papiros va sigaralarni yig'ib kela boshladi.

— Trubkaga nimalar tiqib tashlaganimni o'zim ham bilmayman, — dedi kapitan yelkasini qisib. — Men oldiga surib qo'ygan qutichadan birdaniga ikkita sigara olib, bittasini og'ziga, bittasini cho'ntagiga tiqdi.

Gohida ozroq pul to'plashga muvaffaq bo'lishardi. Pochta paroxod kelgan paytlarda yuklarni tushirishardi. Bunday paytlarda kapitan Nikols kemanding kichik kapitani bilan darhol til topishib, elakishib ketardi. Gohida esa ingliz kemasi yuqori palubasining tumshuq qismiga ustalik bilan chiqib olishardi, matroslarning to'yimli nonushtalari bilan mehmon bo'lishardi. Bunday kezlarda kema boshliqlari bilan ro'baro' kelib qolish, ketlariga tepki yeyish xavfi ham yo'q emasdi.

— Qorning to'q bo'lsa-ku orqangdan tepki yeyish ham hech narsa emas, — dedi kapitan Nikols, — shaxsan men bu narsadan xafa bo'lmagan bo'lardim. Boshliq bo'lgandan keyin tartibga qarashi kerak-da.

Men tor zinalardan yuqoriga o'rlayotgan va haqiqiy ingliz bo'lganligi tufayli ingliz savdo flotidagi intizomdan g'ururlanayotgan kapitan Nikolsni ko'z oldimga keltirdim.

Ular ko'proq baliq bozorida ishlashni o'zlariga kasb qilib olishgandi. Bir safar esa son-sanoqsiz apelsin to'ldirilgan qutilarni kemaga yuklab, bir frankdan pul ishlashdi. Kunlardan bir kun esa omad ularga kulib boqdi. Yaxshi Niyat burni orqali Madagaskardan kelgan kemanding "tanish" boshlig'i ularni kemani bo'yash ishlariga yolladi. Ular bir necha kun mobaynida likillab turgan qayiqchalarda tik turib olganча zanglab ketgan kema bortlarini bo'yashdi. Albatta, bu holat Striklend tomonidan istehzoli kulgi uyg'otishi tabiiy edi. Bu sinov kunlarida Striklend o'zini qanday tutganini Nikolsdan so'radim.

— Biror marotaba bo'lsin, uning so'kinganini eshitmadim, — javob berdi kapitan. — Gohida albatta qovog'ini uyub olardi u. Lekin ertadan-kechgacha og'zimizga tamaki ololmasak kulaverardi.

Men bundan ajablanmasdim. Striklend hech qachon og'ir sharoitlardan ruhiy tushkunlikka tushmasdi. Bu narsa qat'iy xarakteri tufaylimi yoxud mag'rurligi tufaylimi — bilolmasdim.

Buteri ko'chasida bir ko'zli xitoy iflos va xarobgina yotoqxonaga tashkil etgandi. Olti suga karavot olish, uch suga yerda uxlab ketish mumkin edi bu yerda. Ular yotoqxonada o'zlari singari sho'rpehana odamlar bilan oshno bo'lishgandi. Cho'ntaklarida sariq chaqa ham qolmagan, tashqarida sovuq avjiga chiqqan paytlarda uyalib o'tirmay oshnalaridan yotoqxonaga to'lash uchun qarz olishardi. Bu daydilar o'zlari singari mirquruq tanishlaridan oxirgi chaqalarini ayab o'tirishmasdi. Marsel portiga dunyoning turli burchaklaridan odamlar yig'ilishardi, lekin millatlar o'rtasidagi tafovutlar ular o'rtasidagi do'stlikka monelik qila olmasdi. Ularning hammalari ham o'zlarini Ulug' Kokeyn mamlakatining erkin fuqarolari deb bilishardi.

— Lekin Striklend g'azabga mingan paytlarida qo'rqinchli bo'lib ketardi, — dedi xayolchan bir alpozda Nikols. — Kunlarning birida biz O'jar Billning oshxonasiga kirib qoldik. Shunda Bill qachonlardir Charli berib qo'ygan hujjatlarni surishtirib qoldi.

— Mana, uni qaytarib olmoqchimisan, ovora bo'lasan! — dedi Charli.

O'jar Bill juda baquvvat va bahaybat odam edi. Lekin Charlining qiyofasi unga yoqmasdi, shu bois bo'lsa kerak, hammaning ko'z o'ngida uni masxaralab haqorat qila boshladi. Bill so'kinganda og'zidan chiqayotgan so'zlarni eshitish qiziq edi. Charli avvaliga chidab turdi, so'ng oldinroqqa chiqib: "Yo'qol bu yerdan, hayvon!" dedi. Bu yerda nima degani emas, uni qanday aytgani muhim. Bill biror so'z bilan unga javob bermadi. Butun a'zoyi badani sarg'ayib ketdi-yu, ma'shuqasiga oshiqqan yigitday shoshilib chiqib ketdi.

Kapitan Nikols so'zida Striklend Billni shunday so'z bilan haqoratlaganini aytmagan, haqiqatga teskariroq bo'lsa-da, men uni yumshatibroq ifodaladim.

Lekin O'jar Bill oddiy matrosdan haqorat eshitib ketadiganlar toifasiga kirmasdi. Uning obro'-e'tibori bu yerdagi hukmdorligiga ta'sir yetkazishi mumkin edi. U Striklendni o'ldirishga qasam ichganligi to'g'risida mish-mishlar tarqaldi.

Oqshomlarning birida kapitan Nikols va Striklend Buteri ko'chasidagi mayxonada o'tirishardi. Bu har biri hayvonlar katagiga yoxud rastalarga o'xshash yagona xonadangina iborat bo'lgan bir qavatli uylardan tashkil topgan torgina ko'cha edi. Har bir eshikning oldida ayollar turishardi. Ular eshik yondoriga suyanganlaricha qandaydir qo'shiqni xirgoyi qilishar, bo'g'iq ovoz bilan o'tkinchilarni chaqirishardi, boshqalari esa jimgina nimadir o'qishardi. Ular orasida frantsuz, italyan, ispan, yapon ayollari va qoratanli ayollar bor edi. Ba'zilari oriqdan kelgan, boshqalari semiz edi. Yuzlariga qalin qilib chaplangan upa, qoshlari va lablariga obdon surilgan bo'yoqlar ularning yoshlari o'tinqiraganini, shahvoniy hayot kechirishganini yashira olmasdi. Bu ayollarning ba'zilari qora "ko'ylak", badanlari rangida paypoq kiyib olishgandi, boshqalari esa qiz bolalarniki singari ko'ylakchada, bo'yalgan sochlari jamalaklab qo'yilgan. Ochiq eshikdan qizil kafel yotqizilgan uyning poli, keng yog'och karavot, kichkinagina stolcha ustidagi ko'za va tog'ora ko'zga tashlanadi. Rang-ro'yi xilma-xil olomon ko'chada u yoqdan-bu yoqqa sandiraqlaydi. Shved parus kemasidan tushib kelgan hind matroslari, oqish shimolliklar, harbiy kemasidagi yaponlar, ingliz dengizchilari, ispanlar, frantsuzlarning turistik kemasidagi satangsifat yoshlar, amerika savdo kemalaridagi habashlar ko'chalarni to'ldirishgan.

Kunduzlari Buteri ko'chasi iflos va g'aribona ko'rinadi, kechalari faqat g'aribona uylarning deraza tokchalariga yoqib qo'yilgan chiroqlardan tushgan yorug'lik tufayli qandaydir sirli va chiroyli tuyuladi. Havoda anqiyotgan, ko'ngilni aynitadigan shahvoniy hid odamni ezishiga qaramay, unda qandaydir sirli, tahlikali va shu bilan birga o'ziga jalb etuvchi nimadir bor edi. Bu yerda barcha narsalar ibtidoiy tuyulib, ixlosni qaytarishiga qaramay, nima sababdandir o'ziga tortardi ham. Bu ko'chaning odamlari ko'ngillari xira alpozda hayot kechirishar, muhit tarang va fojiali edi.

Striklend va Nikols o'tirishgan mayxonadagi pianinaning raqsga chorlovchi baland ovozi yangrab turardi. Devorlar yoniga qo'yilgan stollardan badmast matrosalar va bir necha askar joy olishgandi, xona o'rtasida esa g'uj bo'lib raqs tushishardi. Raqs tushayotgan, oftobda obdon pishib ketgan mo'ylabdor matrosalar baquvvat qo'llari bilan qizlarni bag'irlariga tortib olishgandi. Qizlarning egnida esa ko'ylakdan bo'lak hech narsa yo'q edi. Ichishib o'tirgan matrosalarning bir-birlari bilan raqs tushgan vaqtlari ham bo'lardi. Xonadagi shovqin-suron quloqni qomatga keltirardi. Mijozlar qo'shiq aytishar, so'kishishar, baland ovoz bilan kulishardi. Biror erkak tizzasida o'tirgan qizni yopishib olganicha tinimsiz o'paversa, atrofdagilar baland ovozda miyovlashga tushishardi. Havo erkaklar oyog'idan ko'tarilgan chang tufayli og'ir, tamaki tutunidan ko'kimtir edi. Xona haddan tashqari dimiqib ketgandi. Ustun orqasida o'tirgan ayol bolasini emizayotgandi. Ofitsiantlik qilayotgan yuzini husnbuzar bosgan past bo'ylik yigit pivoli krujkalar solingan patnisni ko'targanicha u yoqdan-bu yoqqa yurardi.

Tez orada bu yerga O'jar Bill ikki azamat habash hamrohligida kirib keldi. Unga ko'zingiz tushishi bilanoq, obdon ichib olganini sezish qiyin emasdi, janjal chiqarishga shayligi sezilib turardi. Uch askar o'tirgan stolni turtib yubordi, bir krujka pivo to'kilib ketdi. To'polon boshlandi, mayxona xo'jayini ichkaridan chiqib Billga juftakni rostlab qolishni buyurdi. Mayxona sohibi past bo'yli bo'lsa-da, baquvvat odam edi, o'z dargohida to'polon chiqishiga dosh berolmasdi. Bill sarosimalanib qoldi. Mayxona xo'jayini bilan talashib o'tirishning ma'nosi yo'q edi, politsiya doimo uning tarafini olardi. Shu tufayli Bill qattiq so'kindi-da, eshik tomon yurdi. Lekin shu daqiqada uning ko'ziga Striklend ko'rinib

qoldi. Bill bir og'iz ham so'z aytmay, uning stoli yaqiniga bordi-da, Striklendning basharasiga tupurdi. Striklend unga qarab pivo krujkasini otdi. Raqs tushayotganlar to'xtab qolishdi. Mayxonaga bir daqiqa sukunat cho'kdi, lekin O'jar Bill Striklendga tashlanganda hammani birdaniga mushtlashish ishtiyoqi qopladi, tasir-tusur boshlandi. Stollar ag'darilib, ustidagi idishlar polga uchib tushdi. Do'zax shovqini avjga chiqdi. Ayollar tumtaraqay bo'lib ko'chaga qochishdi, o'zlarini panaga olishdi. Ko'chadan o'tib ketayotgan yo'lovchilar ham ichkariga kirib janjalga aralashishdi. Endi turli tillardagi so'kishlar, nolalar eshitildi. Xona o'rtasida o'nga yaqin matros g'uj bo'lib to'planib turardi. Xuddi yerdan chiqqanday to'satdan politsiya paydo bo'ldi, epini qilgan qochib qolishga urindi. Xona to'polonchilardan tozalangach, boshidan chuqur jarohatlangan O'jar Bill o'zini bilmay yerda yotardi. Kapitan Nikols Striklendni ko'chaga olib chiqdi, qo'li yaralangan, yuzi va yirtilgan kiyim-kechagi qon edi. Nikolsning burni yorilgandi.

— Bill kasalxonadan chiqmasidan oldin Marseldan juftakni rostlab qolganing ma'qul bo'lardi, — dedi kapitan Striklendga nariroqqa borib o'zlarini biroz tartibga keltirgach.

— Bu xo'rozlar jangidan halolroq-ku, — dedi Striklend.

Bu so'zlardan uning istehzoli tabassumi ko'z oldimga kelib ketdi.

Kapitan Nikols tashvishda edi. U O'jar Billning qasoskorligini yaxshi bilardi. Striklend ikki marotaba metisni yengdi, Bill hushyor mahalida u bilan o'chakishmagan ma'qul. U endi zimdan ish olib boradi. Shoshilmaydi, lekin biror kechasi Striklend orqasidan pichoq yeyishi, bir-ikki kun o'tgach esa noma'lum daydining jasadi qo'ltiqning iflos suvidan topilishi hech gap emas. Ertasiga kapitan O'jar Billning uyiga razvedkaga bordi. U hali kasalxonada yotardi, lekin erini ko'rgani borgan xotini uyga chiqishi bilanoq, Striklendni o'ldirishga qasam ichganini aytdi.

Oradan bir hafta o'tdi.

— Men doimo musht tushirsang yaxshilab tushirki, raqibing o'ziga kelguncha nima qilish lozimligini o'ylab olishga vaqting bo'ladi, degan fikrdaman, — derdi kapitan Nikols parishonxotirlik bilan.

Lekin kutilmaganda Striklendga omad kulib boqdi. Matroslarni ishga yollash byurosiga talabnoma tushib qoldi. Avstraliyaga ketayotgan kemaga shoshilinch ravishda o't yoquvchi kerakligi aytilgandi unda. Kemaning o't yoquvchisi Gibraltar yaqinida tutqanoq kasali tutib qolib o'zini dengizga tashlab yuboribdi.

— Kema rahbarlari oldiga yugurib bor-da, darhol shartnoma tuz, — dedi kapitan Nikols. — Xudoga shukur, hujjatlaring joyida.

Striklend kapitanning maslahati bilan ish tutdi, shundan keyin ular boshqa uchrashishmadi. Kema ko'rfazda bor-yo'g'i olti soatgina turdi. Kema kechqurun to'lqinlarni yorib, sharq tomon suzib borarkan, kapitan tobora xiralashib, keyinroq butunlay ko'rinmay qolgan tutunga tikilib qoldi.

Kapitandan eshitgan narsalarimning barchasini batafsil bayon qilishga harakat qildim. Zero meni Striklendning Eshligardagi birjada operatsiyalarda band bo'lgan vaqtdagi holati bilan keyingi voqealar o'rtasidagi ziddiyatlar qiziqtirardi. Lekin boshqa tomondan kapitan Nikolsning yolg'onchiligini bilganim uchun uning so'zlarida zarracha haqiqat uchquni yo'qdir deb ham o'ylab qolaman. U hayotida biror marotaba Striklendni ko'rmagan, Marsel haqidagi uydirmalarini biror jurnaldan o'qigan bo'lsa ham ajablanmagan bo'lardim.

Qirq sakkizinchi bob

O'z kitobimni shu yerda tugatishni mo'ljallagan edim. Avvaliga Striklendning Taitida yashagan oxirgi yillari va umrining dahshatli tarzda xotima topganligini ko'rsatmoqchi, keyin orqaga qaytib, rassom sifatidagi menga ma'lum ilk qadamlari to'g'risida hikoya qilmoqchi bo'ldim. Ko'nglim shuni tusab qolgani uchun emas, balki Striklendning xayolini anchadan beri o'g'irlab kelayotgan noma'lum orolga Yevropadan jo'nab ketish manzaralari bilan bayonni tugatmoqchi edim. Qirq yetti yoshga yetgan, boshqalar umrining bu pallasida bir me'yorda hayot kechirishga odatlanib qolgan mahalda

yangi odamlarga intilishi menga juda yoqardi. Ko'z o'ngimda ko'm-ko'k dengiz, unda suzib ketayotgan kema bortidan endi hech qachon qaytmaydigan Frantsiya tomon qarab turgan Striklend namoyon bo'ldi. Men baribir u qo'rqmas odam bo'lganligi haqida o'yladim. Kitobimning xotimasi umidbaxshlik ruhi bilan tugashini xohlardim. Inson qalbining qudrati yengilmasligini ko'rsatishni istardim. Lekin buning epini qilolmadim. Negaligini aniq bilmayman-u, lekin yozayotgan qissam hadeganda qovushavermadi. Bir necha marta urinib ko'rganimdan keyin avvalgi rejamdan voz kechdim. Va Striklend hayoti to'g'risida nimaiki bilsam batartib hikoya qilishga qaror berdim..

Ixtiyorimda esa ma'lumotlar yetarli emasdi. Men bir bo'lak suyak orqali qadim davrlarda yashagan hayvonning tashqi ko'rinishinigina emas, uning yashash tarzini ham aniqlashi zarur bo'lgan biolog holatiga tushib qoldim. Striklend Taitida o'zi bilan munosabatda bo'lgan odamlarda kuchli taassurot qoldira olmagandi. Ular uchun Striklend qandaydir g'alati rasmlarni chizib yuradigan, cho'ntagida sariq chaqasi yo'q oddiygina daydi edi, xolos. Faqat oradan bir necha yil o'tib, u o'lib ketganidan keyin rasmlarni olib-sotish bilan shug'ullanadigan yirik savdogarlarning vakillari Parij va Berlindan Striklend ijodiga tegishli asarlardan topish ilinjida kelishgandan keyin o'z yurtlarida favqulodda odam yashaganligini fahmlab qolishdi. Endilikda juda katta pulga sotish mumkin bo'lgan rasmlarni arzimas chaqaga sotib olish imkoniyatini qo'ldan boy berganliklari uchun o'zlarini kechira olishmasdi. Striklendni biladigan Papeete aholisi orasida Koen ismli frantsuz yahudiysi bo'lib, uning qo'liga tasodifan rassomning bir asari tushib qolgan ekan. Ko'zlari kulib turadigan past bo'yli bu samimiy chol yarim savdogar, yarim dengizchi sifatida o'z yelkanli kemasida Paumotu va Markiz orollari orasida qatnar ekan. U joylarga turli-tuman mollar olib borib, qaytishda kokos yong'og'i va marvarid keltirarkan. Katta qora marvaridni uncha qimmat bo'lmagan narxga sotishini menga xabar qilishganda uning oldiga bordim. Marvaridga aqcham yetmasligini bilganimdan keyin u bilan Striklend to'g'risida gaplashdim. Mo'ysafid uni yaxshi bilar ekan.

— Bilasizmi, rassom bo'lgani uchun u bilan qiziqib qoldim. Zero, rassom bizning orollarda kamyob hodisa. Kasbini unchalik yaxshi bilmaganligiga achinardim unga. Men unga birinchi bo'lib ish berganman. Yarim orolda plantatsiyam bor. Shu joyga nazoratchi kerak edi. Oq tanli nazoratchilar qarab turishmasa yerli xalqning ishlashi mushkul. Men unga: "Ancha vaqtingiz bo'sh bo'ladi, rasmingizni ham chizaverasiz, ozgina pul ham ishlaysiz", — dedim. Men uning ochin-to'qin yurishini bilardim, shu tufayli yaxshigina ish haqi taklif etdim.

— U yaxshi nazoratchi bo'lmagandir, — kulib qo'ydim men.

— Men bunga unchalik e'tibor bergan emasman, zero o'zim rassomlarni doimo yaxshi ko'rganman. Bu narsa bizning qonimizda bor. Lekin u menda bor-yo'g'i ikki yoki uch oy ishladi, bo'yoq va mato uchun ozroq pul topgach, ketib qoldi. U bu joylarning tabiatidan g'oyat zavqlanardi, daydilarcha hayot kechirishga intilardi. Lekin men u bilan ahyon-ahyonda ko'rishib turardim. U gohida Papeeteda paydo bo'lib qolar, bir necha kun shu yerda yashar, biror odamdan ozroq pul undirguday bo'lsa, yana izziz yo'qolib ketardi. Bu yerga kelgan kunlarining birida mendan ikki yuz frank qarz berib turishimni iltimos qildi. Ko'rinishi shunday aftodahol ediki, go'yo bir haftadan beri ichiga tuz kirmaganga o'xshardi. Shu holatni ko'rib turganim uchun yo'q deyishga ko'nglim bo'lmadi. Bu pullar albatta izziz yo'qoladi degan fikrda edim. Lekin to'satdan bir yildan so'ng yana bu yerda paydo bo'ldi-da, menga rasm keltirdi. U menga qarzi haqida lom-mim deb og'iz ochmadi-yu, aytgan gapi shu bo'ldi: "Mana plantatsiyangizning ko'rinishi, uni siz uchun chizdim". Men rasmga qaradim-u, nima deyishimni bilolmay qoldim, lekin baribir unga tashakkur bildirdim. Striklend chiqib ketgach, rasmni xotinimga ko'rsatdim.

— Qanaqa rasm edi u, — so'radim undan.

— Yaxshisi, so'ramay qo'yaqoling. Men rasmdan hech narsa anglay olmadim, chunki bu singari rasmni umrimda ko'rmagandim. Buni nima qilamiz-a? — dedim xotinimga. Uni uyga osib qo'yish to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emas, — dedi xotinim, — odamlar ustimizdan kulishadi. Xotinim rasmni uyning chodog'iga, har xil eski-tuskilar saqlanadigan joyga olib chiqib tashladi. U bu matohlarning birortasini ham tashlab yuborishga ko'zi qiymasdi. Xotinim eski-tuski yig'ish vasvasasiga

duchor bo'lgandi. Urush boshlanishi arafasida ukam Parijdan menga xat yo'llab "Taitida yashagan ingliz rassomi to'g'risida biror narsa bilasanmi deb yozganida qanday ahvolga tushganimni tasavvur ham qilolmaysan. Ma'lum bo'lishicha, u daho rassom ekan, uning asarlari juda yuqori baholarda sotilar ekan. Uning asarlaridan birortasini topishga harakat qil va menga yubor. Yaxshigina pul ishlab qolish mumkin". Striklend menga hadya etgan rasm qaerdaligini xotinimdan surishtirdim. Ehtimol, hali ham chordoqda turibdimi? "Albatta, chordoqda-da, — dedi xotinim. Axir hech narsani tashlab yubormasligimni o'zing bilasan-ku". Xotinim bilan chordoqqa chiqdik-da, bu uydagi o'ttiz yillik turmushimiz mobaynida to'planib qolgan eski-tuskilar orasidan rasmni qidirib topdik. Men rasmga tikilib turib: "Plantatsiyamda nazoratchi bo'lib ishlagan, men ikki yuz frank qarz berib turgan odam bir kun kelib daho rassom bo'lishini kim xayoliga keltiribdi, deysan? Marhamat qilib ayt-chi, bu rasmning nimasi zo'r? — Bilmadim, — javob berdi xotinim, — bu bizning plantatsiyamizga sira o'xshamaydi. Yashil rang bargli kokoslarni men hech qachon ko'rmaganman. Hamonki, Parijda uning rasmlarini ko'rib aqldan ozayotgan ekanlar, ehtimol bu rasmni ikki yuz frankka sotib, sen Striklendga bergan qarzning o'rnini qoplanar". Aytilgan gap — otilgan o'q. Biz rasmni yaxshilab joyladik-da, Parijga jo'natib yubordik. Tez orada ukamdan xat oldik. U xatida nimalar haqida yozibdi deb o'ylarsiz? "Yuborgan rasmningni olib avvaliga akam meni laqillatibdi-da, deb o'yladim. Shaxsan men bu rasmni uni jo'natish harajatlariga ketadigan pulga ham olmagan bo'lardim. Hatto rasmni meni senga iltimosnoma yozishga undagan odamga ham ko'rsatishga qo'rqdim. Bu rasmni san'atning go'zal namunasi deb e'tirof etganida va o'ttiz ming frank taklif qilganida qanchalik hayron qolganimni tasavvur ham qilolmaysan. Ehtimol, u bundan ortiqroq ham to'lagan bo'lardi-yu, ammo men azbaroyi esankirab qolganimdan fikrlarimni jamlab olmasdanoq rozilik berib yubordim."

Keyin Koen xonim shunday gapni aytdi:

— Bechora Striklend bu kunlarga yetib kelolmadi. Chizgan rasmi uchun unga yigirma to'qqiz ming-u, sakkiz yuz frankni berganimda naqadar hayron bo'lishini tasavvur qilayapman.

Qirq to'qqizinchi bob

Men "Otel de Iya flyor" mehmonxonasida turganimda uning sohibasi Jonson xonim baxtli tasodifni qo'ldan chiqarganligi to'g'risidagi ma'yus tarixni so'zlab berdi. Striklend vafotidan so'ng mol-mulkingning bir qismi Papeete bozorida sotilibdi. Jonson xonim o'sha joyga boribdi. Chunki rassomning narsalari orasida amerika pechkasi ham bor ekan. Shuni sotib olishni mo'ljallagan ekan. Pirovard-natijada xonim pechkani yigirma yetti frankka sotib olibdi.

— O'sha yerda boshqa lash-lushlar qatori o'nga yaqin rasm bo'lib, ular ramkaga olinmagan ekan, — hikoya qilardi xonim, — hech kim bu asarlar bilan qiziqmasdi. Rasmlarning ba'zilari o'n, ko'pchiligi esa besh yoki olti frankka pullab yuborildi. O'sha rasmlarni sotib olganimda hozir badavlat ayol bo'lib o'tirardim.

Yo'q, Tiare Jonson xonim hech qanday sharoitda ham badavlat ayol bo'lolmasdi. Uning qo'lida pul turmasdi. U mahalliy aholi vakili bilan Taitida o'rnashib qolgan ingliz kapitanining qizi edi. Men ayol bilan tanishganimda ellik yoshlarga chiqqan edi, nihoyatda barvasta ayol bo'lganligi tufayli, yoshiga nisbatan katta ko'rinardi. Baland bo'yli, nihoyatda semiz bu ayolning qiyofasi ulug'vor, boqishlari samimiy edi. Qo'llari son go'shtini, ko'kraklari g'ovlab ketgan karamni eslatardi. Jonson xonimning yuzlari g'oyatda keng va go'shtdor edi. U ertadan-kechgacha uy kiyimida va keng ayvonli somon shlyapada yurardi. Lekin u o'zining qop-qora, uzun va jingalak sochlarini orqasiga tashlab yuborganda — sochlari faxri bo'lganligi uchun ham u bu ishni tez-tez takrorlab turardi — beixtiyor havasingiz kelardi, ko'zlari hamon yosh va quvnoq ko'rinardi. Men hech qachon hech kimda uning kulgisidan ko'ra zavqli kulgini ko'rmaganman. Uning tomog'ida boshlangan yengilgina kulgi tobora kuchaya borar, oxirida avj pardasiga ko'tarilib, butun bahaybat gavdasini harakatga keltirardi. Yorug' olamda barcha narsalardan yuqori qo'yadigani sho'x hazil, bir stakan vino va kelishgan erkak edi. U bilan

tanishish odamga chinakamiga zavq bag'ishlardi.

Oroldagi eng yaxshi pazanda bo'lgan Tiare lazzatli taomlarni xush ko'rardi. U ertadan-kechgacha oshxonadagi pastakkina stulda o'tirar, xitoylik oshpaz va mahalliy uch qiz uning atrofida ish bilan andarmon edilar. Xonim turli buyruqlar berar, barcha bilan sho'x hazillashar, o'zi ixtiro etgan lazzatli taomlardan tatib ko'rardi. Do'stlaridan birortasiga izzat ko'rsatishni xohlab qolsa, o'z qo'li bilan unga ovqat tayyorlardi. Uning mehmondo'stligiga chegara yo'q edi. Orolda "Otel de Iya flyor" mehmonxonasida ovqatlanmagan biror odam topilmasdi. Tiare hech qachon pulini o'z vaqtida to'lamagan mijozlarini ham oshxonadan haydab chiqarmasdi. Ularning ishlari yurishib ketishiga, bir kuni kelib qarzlarni uzishlariga umid qilardi. Mijozlaridan birining ishi yurishmay qolganida bir necha oy mobaynida undan yashashi va ovqatlanishi uchun haq so'ramadi, xitoy kirxonasida uning kiyimlarini bepul yuvishdan bosh tortganlarida esa o'sha odamning kiyim-boshini o'z kirlari bilan birgalikda berib turdi. "Axir bechora kir ko'ylakda yuradimi", — derdi Tiare. Boz ustiga u erkak odam bo'lganligi uchun — xonim erkak odam chekishi kerak deb hisoblardi — papiros uchun unga kuniga bir frankdan pul berib turdi. Ayol u bilan ham xuddi boshqalar singari xushmuomala munosabatda bo'ldi.

Yoshi o'tib qolganligi va haddan tashqari semizligi tufayli muhabbat o'yinlarida o'zi qatnashmasada, yoshlarning sevgi sarguzashtlarini zo'r ishtiyoq va qiziqish bilan kuzatardi. Uning e'tiqodicha, sevgi erkak va ayolning tabiiy mashg'ulotidir. Bu sohada u o'zining boy tajribalari bilan doimo o'rtoqlashardi, maslahatlar berardi.

— Odam sevgilim borligini sezib qolganda yoshim hali o'n beshga ham to'lmagan edi. Sevgilim "Tropik qush" kemasi kapitanining uchinchi yordamchisi bo'lib, kelishgan yigit edi.

Ayol xo'rsinib qo'ydi. Aytishlaricha, ayollar doimo o'zlarining birinchi muhabbatlarini maroq bilan eslashadi, — lekin hammavaqt ham uning kimligini eslay olisharmikin?

— Odam aqlli odam edi.

— Keyin u nima qildi? — qiziqdim men.

— Avvaliga meni o'lasini qilib urdi, keyin kapitan Jonsonga erga berib yubordi. Men qarshilik ko'rsatmadim. Albatta, kapitan mendan ancha katta, lekin u ham g'oyat kelishgan odam edi.

Tiare — ota uni hidli oq gulning nomi bilan shunday atagandi (taitiliklar bu gulni bir marotaba hidlagan odam qanchalik uzoqqa ketmasin muqarrar ravishda Taitiga yana qaytib keladi, deyishardi).

— Tiare Striklendni yaxshi eslar ekan.

— U gohida oshxonamizga kirib turardi. Bundan tashqari men uni ko'pincha Papeete ko'chalarida ko'rib turardim. Unga rahmim kelardi, ozib-to'zib doimo och yurardi. Uning shaharga kelganini eshitishim bilanoq, xizmatkorni yuborib, ovqatlanib ketishga taklif qilgan paytlarim ham bo'lgan. Bir-ikki marotaba unga ish ham topib berdim, lekin ishda hech qo'nim topmasdi. Oradan ozroq vaqt o'tishi bilan qayoqqadir g'oyib bo'lardi.

Striklend Marselni tark etgandan keyin yarim yil deganda Taitiga yetib keldi. Yo'lkirasini Oklend va San-Frantsisko o'rtasida qatnaydigan kemada matroslik qilib topardi. Nihoyat, u Taiti sohiliga etyud qutichasi, molbert va o'nga yaqin mato bilan tushib qoldi. Cho'ntagida Sidneyda ishlab topgan bir necha funt sterlingi bor edi. Taitida tushib qolishi bilanoq, o'zini uyidagidek seza boshladi. Striklend shahar chekkasida yashaydigan mahalliy aholining kichkinagina uyida turardi.

Tiarening so'zlariga qaraganda, kunlardan bir kun Striklend unga aytgan ekan: — Men palubani yuvayotgandim, shunda to'satdan matroslardan biri: "Mana yetib keldik!" deb qoldi. Boshimni ko'targanimda tobora yaqinlashayotgan orolga ko'zim tushdi. Butun umrim mobaynida qidirayotgan joy shu orol ekanligini darhol angladim. Orolga yaqinlashganimizda, nazarimda, men bu joylarni ilgari biladiganday tuyuldi. Menga hozir ham avvaldan tanish bo'lgan joylarda yurgandek sezilaveradi. Qachonlardir shu joylarda yashaganga o'xshayveraman.

— Bu uchrab turadigan hodisa, — dedi Tiare, — men kemadan yuk tushirilayotgan vaqtda bir necha soatga qirg'oqqa tushib, butun umr shu yerda qolib ketgan odamlarni bilaman. Boshqalar bir yil mobaynida xizmat qilishga kelib Taitini bo'ralab so'kishganini, bu joylarga qaytib kelgandan ko'ra,

odam o'zini osgani afzal deyishganini ham eshitganman. Oradan bir necha oy o'tgach esa ular yana orolda paydo bo'lib, endilikda hech qaerga sig'mayotganlarini aytishgan.

Elliginchi bob

Nazarimda shunday odamlar bo'ladiki, ular tug'ilishlari kerak bo'lgan joyda tug'ilmay boshqa maskanlarda tavallud topishadi. Tasodifiyat ularni muayyan o'lkaga itqitib tashlaydi-da, umr bo'yi o'zlari ko'rmagan vatanlari firoqida azob chekadilar. Ular tug'ilgan yurtlarida begonadirlar, bolaliklaridan tanish sersoya xiyobonlar, bir vaqtlar o'zlari o'ynashgan, odamlar bilan gavjum ko'chalar hayot yo'llarida bir bekat bo'lib qoladi, xolos. Tug'ilgan yurtida begonalar bilan yashaydi, o'zlari ham boshqalarga begona bo'lib qolishadi. Ehtimol, mana shu begonalik ularni uzoq-uzoqlarga chorlar, bu joylardan topmagan narsalarni qidirishga undar. Balki bu qandaydir yashirin suyak surish natijasi bo'lib, g'alati sarguzashttalablarning ajdodlari qadim zamonlarda yashab, keyinchalik tashlab ketishgan o'lkalarga intilishidir. Ba'zan shunday ham bo'ladiki, inson zoti to'satdan sirli zanjirlar bilan bog'langan yerlarga kelib qoladi. Nihoyat u o'zi istagan, qidirgan uyida, ilgari ko'rmagan tabiat og'ushida, tanish bo'lmagan odamlar orasida paydo bo'lib qoladi-yu, xuddi shu joylar mening vatanim degan to'xtamga keladi. Faqat shu joydagina u taskin topadi.

Men Tiarega Londondagi muqaddas Foma kasalxonasida tanishgan odamning tarixini gapirib berdim. Bu Abragam ismli oqishdan kelgan, yoshgina, miqti, tortinchoq va kamtar, lekin g'oyat iqtidorli odam edi. Tibbiyot maktabida o'qiganida unga stipendiya berib turishgan, butun o'qish mobaynida eng yaxshi talaba bo'lgandi. O'qishni bitirgach, Abragamni kasalxonada jarroh va terapevt sifatida qoldirishadi. Uning favqulodda iste'dodi barcha tomonidan e'tirof etiladi. Tez orada u doimiy ishga tayinlanadi, kelajagidan xotirjam bo'lishi mumkin edi. Agar biror inson zotiga kelajagini ishonch bilan bashorat qilish mumkin bo'lsa, Abragamning istiqboli porloqligi o'z-o'zidan ayon edi. Uning istiqbolida izzat-hurmat va boyluk o'z quchog'ini ochib turardi. Yangi vazifasiga kirishishdan oldin ta'til olishga qaror qildi. Puli bo'lmaganligi tufayli Levant mamlakatlariga ketayotgan kemada vrach vazifasida ishlashga yollandi. Sirasini aytganda, kemada vrachga ehtiyoj kam edi. Lekin kasalxonaning yetakchi jarrohlaridan biri kemalar qatnovining direktori bilan yaqin bo'lganligi tufayli shu ishga joylab qo'ydi.

Oradan bir yoki bir yarim oy o'tgach, Abragam vrachlar boshqarmasiga xat yozib, endi hech qachon kasalxonaga qaytmasligini e'lon qilibdi. Bu xabar hammani hayron qoldirdi va turli-tuman mish-mishlarning tarqalishiga sababchi bo'ldi. Odam qandaydir kutilmagan harakatga qo'l ursa, boshqalar u to'g'risida, odatda, turli-tuman gap tarqatishadi. Lekin tez orada Abragam o'rnini egallashga tayyor vrach topila qoldi va uni unutib yuborishdi. Abragamning soyasi ham ko'rinmay ketdi.

Oradan o'n yilcha vaqt o'tgach, men ketayotgan sayohat kemasi Aleksandriya ko'rfaziga kirganida boshqa yo'lovchilar qatori vrachlar nazoratidan o'tishimga to'g'ri kelib qoldi. Vrach egniga urinib ketgan kostyum kiyib olgan semiz erkak ekan. Shlyapasini yechganida ko'zim tushdi: boshida mutlaqo sochi yo'q edi. U bilan qaerdadir uchrashganday tuyuldi menga. To'satdan uni tanib, lol bo'lib qoldim.

— Abragam, — dedim men.

U hayron bo'lib menga tikildi, keyin tanib, qo'limni qattiq silkitib ko'rishdi. Har ikkalamiz ko'rishganimizdan xursandligimizni ifodalaganimizdan keyin mening Aleksandriyada tunab qolmoqchiligimni eshitgach, Ingliz klubida ovqatlanishga taklif etdi. Kechqurun uchrashib, stol atrofida o'tirganimizda, undan qanday qilib bu yerlarga kelib qolganini so'radim. U kamtarona lavozimni egallab turar va anchagina noqulay sharoitda faoliyat olib borayotganligi ko'rinib turardi. Abragam o'z tarixini so'zlab berdi. O'rtaer dengizi bo'ylab sayohatga ketayotganida Londonga qaytib borganidan so'ng muqaddas Foma kasalxonasiga ishga joylashishiga ishongan ekan. Lekin ajoyib kunlarning birida u tushgan kema Aleksandriyaga yaqinlashibdi, palubadan porlab turgan oppoq shaharga,

pristanda uymalashib yurgan olomonga, juldur kiyimli mahalliy odamlarga, to'polonchi, qo'l harakatlari bilan gapiradigan italyan va greklar, hojido'ppi kiygan salobatli turklarga ko'zi tushibdi, o'tkir nurlarini sochayotgan quyoshu musaffo osmonga tikilibdi. Shu daqiqada unda qandaydir keskin o'zgarish ro'y beribdi, buning nimaligini o'zi ham tushuntirib bera olmadi. "Bu yashin urishiga o'xshash holat edi", — dedi u hamda o'z izohidan o'zi ham qanoat qilmay: "Xuddi kashfiyotday" deb qo'shib qo'ydi. Yuragi bir orziqib ketibdi, keyin erkinlikning lazzatli hislari Abragamni junbushga keltiribdi. Unga vatani shu yerdaday tuyulibdi va o'sha ondayoq butun umrga Aleksandriyada yashab qolishga qaror qilindi. Uning qaroriga kemada qarshilik ko'rsatishmadi, yigirma to'rt soatdan keyin butun lash-lushlari bilan sohilga tushib qoldi.

— Kapitan sizni telbaga chiqargan bo'lsa kerak, — dedim kulib turib unga.

Men haqimda nima deb o'ylashlari men uchun ahamiyatsiz edi. Bunday harakatni mening o'zim emas, ichimdagi qandaydir yengib bo'lmas kuch qilayotgandi. Shahardagi kamtarona grek mehmonxonasiga borishga qaror qildim, shunda to'satdan men uning qaerda joylashganini bilishimni angladim. Haqiqatan ham to'ppa-to'g'ri mehmonxona oldiga borib qoldim-da, darhol uni tanidim.

— Ilgari Aleksandriyada bo'lgan edingizmi?

— Shu vaqtgacha Angliyadan hech qayoqqa chiqmagan edim.

Tez orada u Aleksandriyada davlat xizmatiga kiribdi va shu lavozimda hali ham ishlar ekan.

— Qilgan ishingizdan pushaymon bo'lgan vaqtingiz ham bo'lganmi?

— Hech qachon, biror daqiqa ham. Men yashash uchun yetarli darajadagi ish haqi olaman, shuning uchun ham hayotimdan mamnunman. To umrimning oxirigacha qismatimdan bundan ortiq narsani iltijo qilmayman. O'layotganimda ham men ajoyib tarzda hayot kechirdim, deyman.

Men ertasiga Aleksandriyadan jo'nab ketdim, shundan keyin Abragam haqida o'ylamadim ham. Yaqinda esa eski mo'ysafid tanishim — u ham vrach — Angliyada nom chiqargan Alek Karmaykl bilan birga ovqatlanib qoldim. Men uni ko'chada uchratib qoldim-da, urush davridagi buyuk xizmatlari uchun yaqinda unga berilgan ritsarlik unvoni bilan tabriklashga shoshildim. O'tgan kunlarning xotirasi uchun birga ovqatlanishga, oqshomni birgalikda o'tkazishga qaror qildik. Bemalol gaplashishimiz uchun u boshqa hech kimni aytmalikni taklif etdi. Qirolicha Anna ko'chasida nihoyatda nozik did bilan yasatilgan ajoyib uyi bor edi. Oshxona devorlariga nihoyat yoqimtoy Bellotoning asari va Zoffanining ikkita rasmi qo'yilgan ekan. Bu rasmlar havasim va hasadimni keltirdi. Oltinrang parchadan ko'ylak kiyib olgan baland bo'yli go'zal ayoli bizni xoli qoldirgach, men unga talaba shifokor bo'lgan vaqtimizdan keyin uning hayotida ro'y bergan o'zgarishlarni ko'rsatdim. O'sha vaqtlarda Vestminster — Brijrouddagi ko'rimsiz italyan restoranchasida ovqatlanishni ham o'zimizga ep ko'rolmasdik. Endilikda esa Alek Karmaykl bir qancha kasalxonalarda ishlardi, yiliga o'n ming funtdan kam ishlamasdi. Ritsarlik unvoni uni kelgusida muqarrar ravishda kutib turgan faxriy mukofotlarning ilk debochasi edi.

— Ha, men shikoyat qilsam uyat bo'lar, — dedi u, — lekin eng g'alati joyi shundaki, men bularning barchasiga baxtli tasodif tufayli erishib turibman.

— Sen nimani ko'zda tutayapsan?

— Abragamni eslaysanmi? Uning oldida ajoyib istiqbol eshigi ochilib turgandi. Talabalik yillarida u barcha sohalarda mendan oldinda edi. Men mo'ljallagan, intilgan barcha mukofotlaru stipendiyalarni u olardi. U bor joyda men doimo ikkinchi o'rinda edim. Kasalxonadan ketib qolmaganida bu e'tiborli mavqeni men emas, u egallagan bo'lardi. Abragam daho jarroh edi. Hech kim u bilan bahslasha olmasdi. Uni muqaddas Foma kasalxonasiga olishganda kasalxonada qolishga menda hech qanday imkoniyat yo'q edi. Men katta yo'lga tushib ketishi qiyin bo'lgan shunchaki oddiy amaliyotchi vrach bo'lib qoldim. Lekin Abragam ketdi, uning o'rni menga qoldi. Bu birinchi muvaffaqiyat edi.

— Ha, chamasi, sen haqsan.

— Baxtli tasodif. Abragam g'alati tabiatli odam. U bechora butunlay to'kilib tushibdi. Aleksandriyada sanitar-vrach darajasida xizmat qiladi, arziyas choychaqa ishlaydi. Eshitishimga qaraganda, badbashara va yoshi o'tgan grek ayoli bilan yasharkan. Ayol unga bir-qancha sap-sariq

bolalarni tug'ib beribdi. Ha, faqat aqlu qobiliyatning o'zi yetarli emas ekan. Eng muhimi — xarakter ekan. Abragam mustahkam xarakterga ega emas ekan.

Xarakter? Men esa yarim soatlik mulohazadan so'ng qarshingda ochilgan yangicha hayotiy yo'l deb istiqboldagi ajoyib mavqedan voz kechishni xarakter kuchliligining belgisi bo'lsa kerak, deb o'ylagandim. Lekin hech kutilmaganda qo'yilgan qadam uchun biror marta afsuslanmaslik xarakterning kuchliligini ko'rsatmaydimi? Ammo men bahslashib o'tirmadim, tanishim xayol surib gapini davom ettirdi.

— Albatta, Abragamning bu harakatidan afsusdaman desam munofiqlik qilgan bo'laman. Axir men bundan juda ko'p narsa yutdim. — U qimmatbaho sigarani mamnuniyat bilan ichiga tortdi. — Agar men bu ishdan shaxsan manfaatdor bo'lmaganimda shunday talantning bekor ketganiga afsuslangan bo'lardim. O'z hayotini bunchalik barbod qilish unga nimaga zarur bo'lib qoldi ekan.

Men Abragam o'z hayotini barbod qilganiga shubha bilan qarardim. Axir yuragi chopgan ishni qilsa, o'zi xohlaganidek yashasa, hayotini barbod qilgan bo'ladimi? Faqat taniqli jarroh bo'lish, yiliga o'n ming funt ishlash go'zal xotinli bo'lishgina baxtmi? Nazarimda, hammasi sening hayotdan nimani qidirishingga, o'zingdan va boshqalardan nimani talab qilishingga bog'liq. Lekin men yana tilimni tishlab qoldim. Men kim bo'libman o'zi, ritsar bilan bahslashadigan?

Ellik birinchi bob

Bu tarixni Tiarega so'zlab berganimda o'zimni vazmin tutganim uchun meni maqtab qo'ydi. Bir necha daqiqa davomida miq etmay ishladik — no'xatning po'stini tozaladik. Oshxona ishlarida ustasifarang bo'lib ketgan ayol xitoy oshpazining ovqat tayyorlashdagi qandaydir xatosini topdi. Bundan fig'oni falakka chiqdi. Ayol xitoyini qalashtirib qarg'adi, so'kdi. Xitoylik ham bo'sh kelmadi, janjal avjiga chiqdi. Ular bir-birlariga mahalliy tilda baqirishardi. Men bu tilda o'ndan ortiq so'zni bilmasdim. Tomoshaning zo'ri boshlanadiganga o'xshardi. Lekin kutilmaganda janjal tinchidi, Tiare oshpazga sigara uzatdi. Hozirgina janjallashayotganlarning ikkalasi ham bamaylixotir chekishga tushishdi.

— Bilasizmi, men unga xotin topgandim, — to'satdan gap ochdi Tiare, uning barkashday yuziga tabassum yugurdi.

— Oshpazgami?

— Yo'q, Striklendga.

— Lekin u uylangan edi-ku.

— U buni menga aytdi, lekin men xotining Angliyada, Angliya esa dunyoning narigi chekkasida, dedim.

— Bu to'g'ri, — uning gapiga qo'shildim men.

— U Papeeteda har ikki yoki uch oyda, bo'yoq, tamaki va pul kerak bo'lgan paytlarda paydo bo'lib qoladi, ko'chalarni daydi itdek kezadi. Unga juda rahmim kelardi. Shu yerda bir xizmatkor qizim bor edi, ismi Ata degan, uzoq qarindoshim. Ota-onasi o'lib ketganligi sababli, o'z uyimga olib kelgandim uni. Striklend ba'zida durustroq ovqatlanish yoxud shaxmat o'ynash uchun bu yerga kelib turardi. Men xizmatkorim Striklendga qarab-qarab qo'yayotganini sezib qoldim-da, yoqish-yoqmasligini qizdan so'radim. Qiz, u menga judayam yoqadi deb javob berdi. Bu qizlarni o'zingiz bilasiz-ku, ular doimo oq tanliga erga chiqishga tayyor.

— Qiz shu yerlikmidi? — so'radim men.

— Ha, mahalliy aholining sof vakilasi edi. Shunday qilib qiz bilan gaplashganimdan keyin Striklendga xat yubordim: "Aqlingni yig'ishtirib oladigan vaqting keldi, Striklend. Sening yoshingda qizchalar bilan sohil bo'ylab sayr qilish yarashmaydi. Bu taloq qizlardan hech qanday yaxshilik kutib bo'lmaydi. Yoningda puling yo'q, biror yerda ikki oydan ortiq ishlay olmayсан. Endi seni hech kim

ishga qabul qilmaydi. Sen mahalliy ayollarning goh unisi, goh bunisi bilan don olishib bemalol yashayveraman deb o'ylaysan. Darhaqiqat, ular oq tanli erkaklarga o'ch. Lekin bunday yashash oq tanli kishilarga joiz emas. Endi esa gapimga yaxshilab quloq sol, Striklend..."

Tiare frantsuz va ingliz so'zlarini chalkashtirib yuborardi. Zero, u har ikki tilda ham qiynalib bo'lsa-da, gaplashardi. Tiarening so'zlariga quloq solarkanman, mabodo biror qush inglizcha gaplashsa xuddi shunday gaplashsa kerak deb o'ylardim. "Ataga uylanish masalasiga qanday qaraysan? U juda yaxshi qiz, endigina o'n yettiga chiqdi. U boshqa qizlarga o'xshamaydi, nozik tabiatlik yerli yigitlardan birortasi xoh kapitan, xoh uning yordamchilari bo'lsin, qo'lini ham ushlamagan. U o'zini hurmat qiladigan qizlardan." "Oaxu" xo'jaligining boshlig'i bu yerda bo'lganida shu atrofdagi orollarda bundan go'zalroq qiz ko'rmaganini aytgan edi. Uning ham oila quradigan payti keldi. Bundan tashqari, qari kapitan va uning eng yaqin yordamchilari ham turli gullarni hidlab ko'rgilari keladi. Men qizlarni uzoq vaqtgacha o'z huzurimda saqlab turolmayman. Ko'rfazga kiraverishdagi Taravao yaqinida Ataning ozroq yeri bor. Kokosning hozirgi narx-navolarini e'tiborga olinadigan bo'lsa, shu yerdan chiqadigan hosilga bemalol tirikchilik o'tkazishlaring mumkin. Yashaydigan uyi ham bor, bemalol rasmlaringni chizaverasan. Xo'sh, yoqadimi?"

Tiare nafasini rosladi.

— Shundan keyin menga Angliyadagi xotini to'g'risida gapirib berdi. "Bechoragina Striklend, — javob berdim, — har bir erkakning ham qaerdadir xotini bor, shuning uchun ham ular bizning orolimizga qochib kelishadi. Ata — aqlli qiz, ortiqcha rasmiyatchiliklarni yoqtirmaydi. U protestant mazhabida, senga ma'lumki, protestantlar bu masalaga katoliklarga nisbatan boshqacharoq qaraydilar". Shu yerga kelganda u gap qo'shdi: "Ataning o'zi qanday fikrda?" — "Menimcha, Ata, senga befarq emas" — dedim men. Masala Ataga taqalguday bo'lsa buning chorasini oson. Uni chaqirtiraymi? U jahl qilganday pishqirib qo'ydi. Shunaqa odati bor edi uning. Men Atani chaqirdim. Qiz men Striklend bilan nima to'g'risida gaplashayotganimni bilib turardi. Ko'zimning qiri bilan garchi ko'ylagimni dazmollayotgan bo'lsa ham suhbatimizni eshitib turganini ko'rgandim. Ata yonimizga keldi. U biroz hadiksirab turishiga qaramay kulardi.

Striklend hech narsa demay qizga tikilardi.

— Qiz yoqimtoymidi? — so'radim men.

— Chakki emas. Siz, ehtimol, uni rasmlarda ko'rgansiz. Striklend to'xtovsiz ravishda uning rasmini goh kiyimda, goh yalang'och ko'rinishda chizaverardi. Ha, u yomon qiz emasdi. Juda yaxshi pazanda edi. Bu hunarni unga o'zim o'rgatganman. Men Striklend o'ylanib qolganini ko'rdim-da, gapimni davom ettirdim: "Ata mendan yaxshigina ish haqi olardi, topganini yig'ardi. Kapitanlar va ularning birinchi yordamchilari gohida unga choychaqa tashlab ketishardi. Chamasi, bir necha yuz frankni yig'ib qo'ygandi". U sarg'ish soqolini tutamlab kulimsirab qo'ydi. "Xo'sh, Ata, senga erlikka yaraymanmi?" Qiz hech narsa demay faqat kulardi. "Men axir qiz senga befarq emas deyapman-ku, Striklend", — qaytardim men. "Men seni do'pposlab turaman", — dedi Striklend, — Ataga qarab. "Bo'lmasa meni yaxshi ko'rishingni qaerdan bilaman?" — javob berdi qiz.

Tiare hikoyasini to'xtatdi, biroz o'ylab turgach, davom etdi:

— Birinchi erim kapitan Jonson meni muntazam ravishda urib turardi. U haqiqiy erkak edi. O'zi g'oyat kelishgan, baland bo'yli — olti fut uch dyum kelardi. O'lguday ichardi, rosa urardi. Bunaqa paytlarda hammayog'im momataloq bo'lib yurardi. U vafot etganida men qanchalar yig'laganimni ko'rsangiz. Uning vafotini ko'tara olmasam kerak deb o'ylagandim. Naqadar katta narsani yo'qotganimni Jorj Reyniga turmushga chiqqanimdan keyin bildim. Odamni yaxshiroq bilish uchun u bilan bir botmon tuzni yeguncha yashamoq kerak ekan. Hayotda Jonsonni yo'qotishdan ko'ra alamliroq narsa ko'rmaganman. Reyni ham ko'rsa ko'rguday erkak edi. Bo'yi kapitan Jonsonga qaraganda pastroq bo'lsa-da, baquvvat ko'rinardi. Lekin bu faqat ko'rinishga shunday edi. Ichimlik degan narsani og'ziga ham olmasdi. U biror marotaba ham meni urmagan. Xuddi yerli xalqni xristianlikka da'vat etishga kelgan odamga o'xshaydi. Men ko'rfazimizga kirib kelgan barcha kemalardagi ofitserlar bilan ishqiy romanlarni yo'lga qo'ygandim, Jorj Reyni esa hech narsani

fahmlamasdi. Pirovardida toqatim toq bo'ldi, u bilan ajrashdim. Bunaqa landovur erkakning nima keragi bor? Ba'zi erkaklarning ayollarga bo'lgan munosabatidan dahshatga tushadi odam.

Men ham Tiarega o'xshab xo'rsinib qo'ydim, erkaklar azaldan aldamchi bo'lishadi degan xayolga borib, Striklend to'g'risidagi hikoyasini davom ettirishini iltimos qildim.

— Mayli, shoshilishning hojati yo'q, — dedim unga. — Yaxshilab o'ylab ko'r. Ataning yaxshigina uyi bor. Biror oy yashab ko'r, yoqish, yoqmasligini sina. Bizning restoranchamizda ovqatlanib yurishing mumkin. Biror oydan keyin, unga uylanishga qaror qilsang uylariga ko'chib o'tib yashayverasizlar". U rozi bo'ldi, va'da berganimdek bizning tamaddixonada ovqatlanib yurdi. Striklend xushlaydigan ovqatlardan bir nechasini Ataga o'rgatib qo'ydim. Bu vaqtlarda u juda kam rasm chizardi, ko'proq tog'larda izg'ib yurardi va cho'milardi. Ko'pincha sohilda dengiz qo'ltig'iga tikilgancha o'tiraverardi. Kechqurunlari esa Murea orolini tomosha qilgani borar yoxud baliq tutardi. Kemalar to'xtaydigan joylarda kezishni va yerli xalq kishilari bilan valaqlab o'tirishni ham yoqtirardi. Ha, Striklend dongdor, sokin odam edi. Har kuni kechqurun ovqatdan keyin Ataning uyiga jo'nab ketishardi. U o'rmonda kezishni xushlashini ham sezib turardim, o'ning oxiriga borganda qanday qarorga kelganini so'radim. U Ata rozi bo'lsa, qiz bilan ketishga tayyorligini aytdi. Men o'z qo'lim bilan to'y dasturxonini tuzatdim, no'xatli sho'rva, qisqichbaqadan tayyorlanadigan portugalcha taom, kokos yong'og'idan salatlar tayyorladim. Aytganday, siz hali mening bunday salatimni tatib ko'rmadingiz, shekilli. Siz shu yerda vaqtingizda albatta shunday salat bilan mehmon qilmog'im lozim. Oxirida esa dasturxonga muzqaymoq tortdim. Qancha shampan vinolariyu uning ustidan likerlarni ichganimizni qo'yaverasiz. Zo'r ziyofat o'tkazishga qaror qilgandim-da. Ovqatlanib bo'lganimizdan keyin mehmonxonada raqsga tushdik. U vaqtlarda ancha ixcham edim, holdan toygunimcha o'yinga tushdim.

"Otel de Iya flyor"da mehmonxona vazifasini bir chekkasiga eski pianino qo'yilgan, devor bo'ylab kimxob qoplangan qizil mebellar o'rnatilgan uncha katta bo'lmagan xona bajarardi. Dumaloq stollar ustida fotoalbumlar turardi, devorlarga esa Tiare va uning birinchi eri kapitan Jonsonning kattalashtirilgan foto portretlari osilgandi. Garchi Tiare endilikda ancha keksayib va semirib ketgan bo'lsa, biz kunlarning birida uning sharafiga gilam to'shab, do'stlaridan ba'zilarini chorlab o'yin-kulgi uyushtirdik. Peshayvonda havo g'oyat yoqimli edi, tepamizda yulduzlar charaqlab turardi.

Tiare ma'yusgina tabassum qilib, avvalgi xursandchilik paytlarini esladi.

— Kechasi soat uchlargacha o'yinga tushardik, — hikoyasini davom ettirdi u. — Uxlashga ketayotganimizda ham kayfiyatimiz shodon bo'lardi. Men yoshlarga borish mumkin bo'lgan joygacha ikki kishilik aravachalarida ketishlarini aytardim. Undan u yog'iga ham ancha yo'lni piyoda bosib o'tishlariga to'g'ri kelardi. Ataning uyi anchagina narida, tog' darasida edi. Ular erta tongdagina o'z joylariga yetib borishar, ular tushgan aravacha ertasiga qaytib kelardi. Striklend mana shunday uylangandi.

Ellik birinchi bob

Keyingi uch yil, ehtimol, Striklend hayotining eng baxtli davrlari bo'lgandir. Ataning uyi orolni o'rab olgan katta yo'ldan sakkiz chaqirim ichkarida edi. Katta yo'lga ikki tomoni sershox tropik daraxt bilan qoplangan ilonizi so'qmoqdan borilardi. Yog'ochdan yasali bali ham bo'yalmagan imorat ikki xonadan iborat edi. Xonalarga tutash qurilgan ayvonda oshxona joylashgandi. Uyning butun jihozi bir necha bo'yradan iborat bo'lib, ular o'rin vazifasini bajarar, bulardan tashqari ayvonda belanchak turardi. Xuddi surgundagi qirolichaning kiyimlaridek hurpaygan bahaybat bargli banan chor atrofni egallagandi. Bulardan tashqari timsohlar noki, juda ko'p kokos daraxtlari o'sib yotardi. Kokos yong'oqlari bu joylarning asosiy daromadi hisoblanardi. Ataning otasi o'z uyining atrofiga turfa xil gullar ekib tashlagan bo'lib, ular endilikda ham yal-yal yonib turar, ham to'siq vazifasini bajarardi. Bulardan tashqari shundoqqina uylarining oldida ulkan mango daraxti qad ko'targan, ikki hind xurmo

daraxti bir-biri bilan bahs boylashayotganday obdon hosil qilgandi.

Striklend tabiat ne'matlari bilan ovqatlanib hayot kechirdi, ahyon-ahyondagina Papeetega tushib turdi. Ularning uylari yaqinidan daryocha oqardi, Striklend shu daryoda cho'milardi. Gohida shu daryoga dengiz baliqlarining to'dasi kirib qolardi. Shu paytlarda yerli xalq nayzalar bilan qurollangan holda qirg'oqda to'planishar, shovqin-suron bilan qo'rqib ketgan, orqaga, dengizga tartibsiz qochayotgan ulkan baliqlarga nayzalarini sanchishardi. Striklend gohida dengiz burniga borar, u yerdan kattakon dengiz qisqichbaqasi yoxud rang-barang tusdagi baliqlar bilan to'la savatni ko'tarib kelardi. Ata eri keltirganlarini kokos yog'ida qovurardi. U bu o'lkalarda tez-tez uchrab turadigan oddiy qisqichbaqalardan ham lazzatli taom tayyorlashni o'rganib olgandi. Tog'larda yovvoyi apelsinlar o'sardi, Ata qo'shni qishloqdagi ayollar bilan gohida tog'larga chiqib, hidi anqib turgan ko'm-ko'k, shirin mevalarni arang ko'targancha qaytib kelardi. Kokos yong'oqlari pishgach, uning jiyanlari (bunday jiyanlar barcha yerli xalqlar singari ularda ham ko'p bo'lardi)daraxtlarga chiqishib, katta-katta mevalarni terib pastga tashlashardi. Ko'pchiliklashib po'stlog'ini shilib quritish uchun oftobga yoyishardi. Keyinroq ularni chaqib qoplarni mag'izlarga to'ldirib dengiz yaqinidagi qishloqda turadigan savdogarga eltishardi. Yong'oq mag'zi evaziga guruch, sovun, go'sht konservalari va ozroq pul olishardi. Bayramlar sharafiga goh-gohida qishloqda cho'chqa so'yilar, shunda mehmonlaru mezbonlar burunlaridan chiqquday ovqatlanishar, raqsga tushishar, diniy ashulalar aytishardi.

Lekin Ataning uyi ovloqda edi, taitiliklar juda dangasa xalq bo'lishadi. Ular aravada yurishni, g'iybat qilishni yoqtirishadi, lekin piyoda yurishni xush ko'rishmaydi. Striklend va Ata oylar mobaynida tanho yashashardi. Striklend rasm chizar, kitob o'qir, atrofga qorong'ulik cho'kkach, ayvonda tunga tikilgancha o'tiraverishardi. Keyin Ata bola ko'rdi, chaqaloqqa doyalik qilgan kampir ularnikida yashay boshladi. Tez orada kampirning qiz nabirasi, uning ketidan esa yana qandaydir o'spirin bola paydo bo'ldi. Bolaning kimligini hech kim aytib berolmasdi, shunga qaramay, shu uyda qolib ketdi. Hammalari birgalikda yashay boshlashdi.

Ellik ikkinchi bob

— Mana, kapitan Bryuno ham kelib qoldi, — dedi Tiare kunlardan bir kun undan Striklend haqidagi tafsilotlarni surishtirib o'tirganimda. — U Striklendni yaxshi bilardi, uyida ham bo'lgandi.

Qarshimda katta yoshdagi, butun yuzini endigina oq oralay boshlagan qora soqolli, ko'zlari yaltirayotgan frantsuz turardi. U oppoq sochiqsimon yo'l-yo'l kostyum kiyib olgandi. Men unga nonushta mahalidayoq e'tibor bergan edim, xitoy oshpaz A.Lin u bugun ertalab kemada Paumotudan kelganligini aytgan edi. Tiare bizni tanishtirib qo'ydi, u menga tashrif qog'ozini berdi. Tashrif qog'ozida: "Rene Bryuno", pastrog'ida esa "Uzoqlarga qatnaydigan kema kapitani" deb yozilgandi. Biz oshxona yaqinidagi kichkinagina ayvonchada o'tirardik, Tiare xizmatchilaridan biri bo'lgan qizning ko'ylagini tikib o'tirardi. Kapitan bizning yonimizga kelib o'tirdi.

— Ha, men Striklendni yaxshi bilardim, — dedi u, — men shaxmatga judayam ishqibozman. Striklend esa jon-jon deb shaxmat o'ynardi. Men har yili Taitiga ish bilan uch-to'rt marotaba kelib turardim. Kelganlarimda uni Papeeteda uchrata olsam "Otel de Iya flyor"ga kelib shaxmat o'ynardik. U uylangandan keyin, — kapitan Bryuno tabassum bilan yelkasini qisib qo'ydi, — Tiare tiqishtirgan qiz bilan yashay boshlagandan keyin u meni uyiga chaqirdi. — Kapitan Tiarega qarab qo'ydi va ularning har ikkalalari kulib yuborishdi. — Oradan, taxminan, biror yil o'tgach, qanday sabab bilanligi hozir xotiramda yo'q, men orolning o'sha qismiga borib qoldim. Ishlarimni tugatganimdan keyin o'zimga o'zim: "Bechora Striklendni bir ko'rib ketmaymanmi" dedim. Men yerli kishilardan uni surishtirishga, u to'g'risida biror narsa bilish-bilmasliklarini aniqlashga tushdim. Natijada u men turgan joydan besh chaqirimcha narida yashashini bildim. Unikiga yo'lga tushdim. Bu borganimni hech qachon esimdan chiqarmayman. Men halqa shaklidagi marjonlar orolida yashardim. Yerning bu past qismida dengiz va

osmonning ko'rinishi ajoyib manzara kasb etgandi. Lekin Striklend istiqomat qilayotgan joylarni jannatmakon desam mubolag'a bo'lmas. Eh, men olamning ko'zidan yashirin bu ovloq joylarning butun go'zalligini, beg'ubor osmoni-yu, ayqirib o'sib yotgan daraxtlarini chiza olganimdaydi! Buni turfa xil bo'yoqlar o'yini desa bo'lardi. Havosi xushbo'y va muzdekkin. Yo'q, bu jannatmakon joylarning ta'rifini so'z bilan keltirib bo'lmaydi. U shu joylarda dunyoni o'ylamasdan umrguzaronlik qilar, dunyo ham uni unutmadi. Ehtimol, yevropaliklarning ko'zi bilan qaraganda bu joylar juda g'aribona ko'rinar. Uy yarimxaroba va ustiga-ustak, unchalik ozoda ham emas. Men bu yerga kelganimda ayvonda bir necha yerli xalq odamlari yotishardi. Siz bilasizki, bu yerning odamlari juda kirishimli bo'lishadi. Bir yigitcha uzala tushib cho'zilib yotgancha chekar, egnida faqat oq yo'lli qizil laxtak bor edi, xolos. O'n besh yoshlardagi qizcha pandanus yaprog'idan shlyapa to'qirdi, — davom etadi Bryuno, — qandaydir kampir esa cho'kkalab o'tirgancha trubka chekardi. Keyin Ataga ko'zim tushdi. U chaqaloqni emizib o'tirardi, tamomila yalang'och boshqa bolakay esa Ataning oyoqlari tagida uymalashardi. Ata menga ko'zi tushgach, Striklendni chaqirdi, u shu zahoti eshik oldida paydo bo'ldi. Uning ham egnida laxtakdan boshqa narsa yo'q edi. Uning shu topdagi ko'rinishini hech qachon esdan chiqarmasam kerak: hurpaygan sochlar, sap-sariq soqol, keng jundor ko'krak. Oyoqlari shilingan, tilingan. Doimo oyoqyalang yurishini tushundim. U butkul yerli xalqqa o'xshab ketgandi. Kelishimdan xursand bo'lib ketdi shekilli, shu ondayoq Ataga tushlik uchun tovuq so'yishni buyurdi. Keyin meni hozir ishlayotgan rasmini ko'rsatish uchun uyga boshlab kirdi. Xonaning bir burchagida bir necha bo'yra ayqash-uyqash bo'lib yotar, o'rtada esa molbert qo'yib rasm ishlayotgandi. Striklendga rahmim kelib ketdi va o'zim, Frantsiyadagi o'rtoqlarim uchun uning bir necha rasmini arzon-garovga sotib oldim. Garchi bu rasmlarni rahm-shavqat yuzasidan sotib olgan bo'lsam-da, lekin vaqt o'tishi bilan ularni yaxshi ko'rib qoldim. Chin so'zim shuki, ularda qandaydir yashirin go'zallikni ko'rardim. Hamma bu rasmlarni sotib olganim uchun meni telbaga chiqarib qo'ydi, mana keyinchalik ma'lum bo'lishicha, men haq ekanman. Men uning oroldagi birinchi muxlisi edim.

U Striklend mol-mulkini sotishayotgan mahalda rasmlarga e'tibor bermay, yigirma yetti frankka amerika o'chog'ini sotib olganini afsus-nadomatlar bilan so'zlab berayotgan Tiarega ichiqoralik bilan qarab turardi.

— O'sha rasmlar hamon o'zingizdami? — qiziqib so'radim undan.

— Ha, ularni saqlab turibman. Qizim turmushga chiqayotganda ularni sotib, sepiga ishlataman.

Keyin u Striklendlarnikiga borgani haqidagi hikoyasini davom ettirdi.

— O'sha oqshomni hech qachon yodimdan chiqarmayman. Men unikida biror soat bo'larman deb o'ylagandim, lekin u yotib qolishimni o'tinib iltimos qildi. Men ikkilanardim. E'tirof etishim kerakki, yotish uchun taklif qilinayotgan bo'yra menga unchalik yoqmasdi. Lekin shunday bo'lsa-da, pirovardnatijada, qolishga rozi bo'ldim. Paumotuda o'zim uchun uy qurganimda bir necha oy mobaynida juda yomon o'rinlarda yotgandim, boshimda faqat tropik o'simliklar bo'lardi. Hasharotlar masalasiga keladigan bo'lsak, terim qalin bo'lganligi uchun uncha-munchasidan qo'rqmasdim. Biz Ata tushlik tayyorlagungacha daryoga tushib cho'mildik. Ovqatlanib bo'lganimizdan keyin ayvonda tamaki chekib, valaqlashib o'tirdik. Xonadondagi o'spirin bundan o'n yillar ilgari myuzik-xollarda aytiladigan qo'shiqlardan xirgoyi qilardi. Bu qo'shiqlar madaniy dunyodan minglarcha chaqirim uzoqda, tropik kechada juda g'alati eshitalardi. Men Striklenddan bunday ovloqdagi hayot, unday odamlar orasidagi turmush joningga tegmadimi deb so'radim. Yo'q, rasmlarim qahramonlari orasida yashash menga judayam qulay, — dedi u. Tez orada uydagilar homuza tortganlaricha uxlash uchun ichkariga kirib ketishdi, biz yolg'iz qoldik. Bu tunning o'ziga xos sokinligini sira ifodalay olmasam kerak. Men yashaydigan orolda hech qachon bunday to'la sukunat holati bo'lmaydi. Dengizdan tirik mavjudotlarning, quruqlikda qisqichbaqalarning turli tovushlari tinimsiz eshilib turadi. Ahyon-ahyonda baliqlarning suvda shaloplangani eshitaladi. Gohida esa baliqlar talvasaga tushib qayoqqadir qochayotgan bo'ladi. Bu esa baliqlarning akuladan qutulib qolish uchun jon-jahdi bilan qilayotgan harakatidan darakdir. Qirg'oqqa urilayotgan to'lqinning shovqini esa sirayam tinmaydi. Lekin bu yerlarda sukunatni hech narsa buza olmaydi, havo esa tungi oppoq gullarning yoqimli hidlari bilan

to'la. Tun shu qadar maroqliki, yuragingiz o'z joyiga sig'may tashqariga chiqib ketguday bo'ladi. Qalbingiz joyidan qo'zg'alib tog'li o'lkalarga parvoz qilayotganini sezganday bo'lasiz.

Tiare xo'rsinib qo'ydi.

— Eh, hozir mening yoshim o'n beshda bo'lgandaydi!

Tiarening ko'zi oshxona stoli ustida turgan mayda qisqichbaqa solingan idish oldiga borib qolgan mushukka tushdi. Mushukka qarab kitobni uloqtirdi, bu bilan qanoatlanmay g'azabini so'kish va qarg'ishlar bilan chiqarmoqchi bo'ldi.

Men Striklenddan: "Ata bilan baxtlimisiz?" — deb so'radim. "Ata menga injiqlik qilavermaydi, — javob berdi Striklend. — U ovqatimni pishiradi, bolalariga qaraydi. Nima buyursam shuni bajo keltiradi. Ayol sifatida so'ragan narsamni beradi."— "Yevropadan ketib qolganingizga achinmaysizmi, Parij va Londonning charog'on ko'chalarini, do'stlaringiz, o'zingiz bilan barobar gaplasha oladigan odamlarni, teatrlar, gazetalarni sog'inmaysizmi? Ko'p o'rinli izvoshlarning tosh yotqizilgan ko'prik ustidan o'tayotgandagi taraqa-turuq ovozlarni eshitishni xohlamaysizmi?" U anchagacha jim turdi-da, so'ng javob berdi: "Men to qazo kunimgacha shu yerda qolaman." "Nahotki, yolg'izlikdan zerikmasangiz, aziyat chekmasangiz?" U pishqirib qo'ydi: "Bechora do'stim, siz rassomlik nimaligini bilmaysiz, shekilli".

Kapitan Bryuno kulimsirab qo'ydi, uning qop-qora samimiy ko'zlarida g'alati ifoda zuhur etdi.

— Striklendning menga nisbatan aytgan bu gapi adolatsiz edi. Axir men orzu nimaligini bilaman, xayolimda turli narsalar namoyon bo'ladi. Shu tufayli ma'lum ma'noda meni ham, rasso desa bo'ladi.

Biz jim bo'lib qoldik, Tiare cho'ntagidan bir quticha papiros chiqardi, uchalamiz papirosdan olib cheka boshladik. Nihoyat Tiare jimlikka chek qo'ydi:

— Hamonki, bu janob Striklend bilan qiziqayotgan ekanlar, nima sababdan siz uni doktor Kutra bilan uchrashtirmaysiz? Doktor Striklendning kasalligi va o'limi to'g'risida ba'zi narsalarni gapirib bergan bo'larmidi!

— Mamnuniyat bilan tanishtirib qo'yaman u bilan, — javob berdi kapitan menga qarab.

Men unga minnatdorchilik bildirdim. U yonidan soatini chiqarib qaradi.

— Soat yettiga qarab ketibdi. Agar biz hoziroq tursak uni uyidan topamiz.

Men darhol o'rnimdan turdim, biz yo'l bo'ylab doktorning uyiga qarab yurdik. U shahar chegarasiga tutash yerda yasharkan. "Otel de Iya flyor" shahar chekkasida joylashgani uchun biz tez orada shahardan chiqdik. Keng yo'lni qalampir nusxa bargli daraxtlar qoplagan, yo'lning ikki tomonida kokos va xushbo'y mevali tropik o'simlik maydonlari yastanib yotibdi. Qaroqchi qushlar mevalarga qiron keltirishni maslahatlashayotganday daraxtlarning shoxlarida chug'urlashadi. Sayoz suvli daryo ustidagi tosh ko'prikdan o'tarkanmiz, cho'milayotgan bolakaylarni tomosha qilish uchun birpas to'xtadik. Ular shovqin-suron ko'targanicha bir-birlarini quvlashar, oftobda obdon pishgan jigarrang badanlari quyosh nurlari ostida yiltillardir.

Ellik to'rtinchi bob

Yo'lda kelayotganimizda keyingi vaqtlarda Striklend haqida eshitganlarim yana beixtiyor yodimga tushdi. Bu uzoq orolda unga Angliyadagidek qahr-g'azab bilan emas, aksincha, xayrixohona munosabatda bo'lishgan, uning barcha injiqliklariga ko'nishgan. Bu yerdagi odamlar — yerli xalq vakillari ham, Yevropadan kelganlar ham uni devona deb bilishgan, devonalik ularga ham begona emasdi. Ular dunyo g'alati odamlar bilan to'la, g'alati qiliqli odamlarning bo'lishi tabiiy bir hol deb hisoblashardi. Angliya va Frantsiyada Striklend o'z o'rnini topa olmadi, bu yerlarda esa hech qanday mezonlarga sig'maydigan turfa tabiatli kishilarga ham joy topilardi. U Taitida avvalgiga nisbatan ko'ngilchanroq bo'lib qolgani, xudbinligi va qo'rsligidan qutulib qolgani yo'q, lekin avvalgiga qaraganda maqbulroq muhitga tushib qoldi. Agar u bu yerda butun hayotini kechirganida boshqalardan ko'ra yomon odam hisoblanmagan bo'lardi. Bu yerda u vatandoshlaridan o'zi istamagan

va kutmagan narsasini — rahmdilona munosabatni topdi.

Men kapitan Bryunoga nima sababdan bularning barchasi meni hayron qoldirayotganini tushuntirishga urinib ko'rdim. U bir necha daqiqa jim bo'lib qoldi.

— Buning hech qanday ajablanarli joyi yo'q, — dedi nihoyat u, — men Striklendga xayrixohlarcha munosabatda edim. Axir bizning intilishlarimiz bir xil edi-da.

— Marhamat qilib ayting-chi, siz bilan Striklenddek bir-biringizga tamoman o'xshamaydigan odamlarda qanaqasiga umumiy intilish bo'lishi mumkin? — kulib turib so'radim undan.

— Go'zallikka oshiftalik.

— Bu judayam umumiy gap, — ming'irlab qo'ydim men.

— Muhabbatga giriftor bo'lgan odamlar o'z muhabbatlari bilan ovora bo'lib, yer yuzidagi boshqa barcha narsalarga kar va ko'r bo'lishligini bilasiz. Ular poydevorga mustahkamlangan haykallardek, o'zlari intilgan narsalarga yopishib olishadi. Striklend qalbini muhabbatdan kam bo'lmagan ehtiros egallab olgandi.

— Bunday deyishingiz juda g'alati! — xitob qildim. — Men anchadan beri Striklend shayton vasvasasiga uchragan deb o'ylardim.

Uning ehtirosi go'zallik yaratish edi. Bu unga tinchlik bermasdi. O'lkalardan o'lkalarga haydardi. Uning ichidagi shayton shafqatsiz edi, shu tufayli Striklend mangu darbadar bo'lib qoldi, Vatan sog'inchi unga azob berardi. Shunday odamlar bo'ladiki, haqiqatga erishish uchun ular butun dunyoni buzib tashlashga tayyor turadilar. Striklend xuddi shunday odam edi. Faqat bu yerda haqiqat o'rnini go'zallik egallagandi. Unga judayam rahmim kelardi.

— Bu ham g'alati. Striklend juda qattiq haqorat qilgan odam ham unga achinishini aytgan edi. — Men biroz jim qoldim. — Nahotki siz men shu vaqtgacha hech anglab bo'lmas odam deb biladigan Striklendning shaxsiga nisbatan to'g'ri ta'rif topa oldingiz? Bu xayolingizga qanday keldi?

U tabassum bilan menga qaradi.

— Axir men ham o'z yo'linga rassomman deb aytmadimmi sizga? Mening qalbimni ham xuddi Striklendniki singari istak egallagandi. Lekin uning uchun ifoda vositasi rassomchilik, men uchun esa hayotning o'zi bo'lgan.

Kapitan Bryuno men bu yerda qaytarishim lozim bo'lgan tarixni gapirib berdi. Bu hikoya mening Striklend to'g'risidagi tasavvurlarimga ham ba'zi narsalar qo'shishi mumkin.

Aslida bretonlik bo'lgan kapitan Bruno frantsuz flotida xizmat qilgan. Uylanganidan so'ng u nafaqaga chiqib, Kemper yaqinidagi o'z mulkida qolgan umrini osoyishta o'tkazmoqchi bo'ladi. Lekin uning xotini boshqargan notarius korxonasi kutilmaganda sinib, sariq chaqasiz qolishadi. Kapitan Bryuno ham, xotini ham yaqindagina katta mavqeda yashab turgan jamiyatda qashshoqlarcha yashashni istashmaydi. O'z vaqtida kapitan Janubiy dengizlarda suzib yurgan, endi esa o'z baxtini shu yerlardan topmoqchi bo'lishadi.

U bir necha oy mobaynida sharoitni o'rganish va ma'lum tajriba orttirish uchun Papeeteda yashaydi. Keyin Frantsiyadagi do'stidan olgan qarzig'a Paumotu orollaridan birini xarid qiladi. Bu qo'ltiqqa yaqin joydagi uzun, ingichka, turli o't-o'lanlaru, daraxtlar o'sib yotgan qarovsiz orol ekan. Hech narsadan qo'rqmaydigan yosh xotini va bir necha yerli kishilar bilan bu orolchaga tushib imorat qurish uchun yer, kokos daraxtlari ekish uchun maydonni tozalashga kirishishibdi. Bu yigirma yil oldin ro'y bergan ekan, hozir qarovsiz orol gulday boqqa aylanibdi.

— Avvaliga do'zax azobini ko'rdik, xotinim bilan ikkalamiz sillamiz quriguncha ishlardik. Erta tongda turganimcha kechgacha to'nka kovlardim, imorat qurardim, daraxt ekardim, kechasilari o'ringa o'zimni tashlaganimcha o'likday uxlardim. Xotinim men bilan barobar ishlardi. Keyin o'g'il va qizlarimiz tug'ildi. Xotinim bilan ikkalamiz nimaniki bilsak bolalarimizga o'rgatdik. Men Frantsiyaga xat yozib pianino olib keltirdim. Xotinim bolalarimizni musiqa va ingliz tiliga, men esa lotin tili va matematikaga o'rgatdim. Hammamiz birgalashib tarix kitoblarini o'qirdik. Bolalarim parusni boshqarishni ham o'rganib olishgan. Suzishda ham yerli kishilardan qolishishmaydi. Bu o'lka to'g'risidagi barcha gaplardan ular xabardor. Daraxtlarim mo'l hosil beradi, yaqin atroflardan sadaf topsa ham bo'ladi.

Hozir men Taitiga kichikroq yelkanli kema sotib olgani keldim. Men kema yordamida ancha-muncha sadaf topib olaman, kemanding puli ham chiqib ketadi. Ehtimol marvarid ham uchrab qolar. Ilgari hech narsa bo'lmagan joylar endilikda gullab yashnayapti. Men-da go'zallik yaratyapman. Azim tupli baquvvat daraxtlarga qarab, shularning har biri mening qo'llarim bilan ekilgan deb iftixor bilan qarash qanchalik maroqli ekanligini tushunarmikinsiz?

Sizga qachonlardir o'zingiz Striklendga bergan savolingizni so'rashga ijozat eting. Nahotki siz Frantsiya va Bretanidagi uyingizni sog'inmasangiz, undan uzoqdaligingizdan achinmasangiz?

— Vaqti kelib qizimiz turmushga chiqib, o'g'lim uylanib, oroldagi mening vazifamni ado etishga kirishgach, xotinim bilan birgalikda vatanimizga qaytamiz va umrimizning oxirini men tug'ilgan eski uyda o'tkazamiz.

— Hayotimizning baxtli damlarini xotirlab, — dedim men.

— Ha, albatta. Mening orolimda o'yin-kulgiga imkoniyat yo'q. Tashqi olamdan juda uzoqda yashaymiz. Hatto Taitiga yetib olguncha ham to'rt kun kerak bo'ladi, lekin biz baxtlimiz. Kamdan-kam odamlardagina bir ishni boshlab oxirigacha yetkazish nasib etadi. Hayotimiz judayam odmi va pokiza. Biz manmanlikni bilmaymiz, faqat bir narsa — o'z mehnatimiz samarasini ko'rayotganimiz va bahramand bo'layotganimizdan iftixordamiz. Xusumat ham, ko'rolmaslik ham bizga azob bera olmaydi. Eh, janob, men mehnatning tagi rohatligi to'g'risida ko'p gap eshitganman, odatda, bunday gaplar quruq safsata bo'ladi, lekin men uchun bu so'zlar chuqur ma'noga ega. Men baxtiyor odamman.

— Siz, shubhasiz, bunga sazovor odamsiz, — kulimsirab qo'shib qo'ydim.

— Men ham shunday bo'lishini istardim. Lekin peshonamga shunday xotin — do'st, yordamchi sevimli mahbuba, bolalarimning ajoyib onasi yozilganiga qanday sazovor bo'lganimni o'zim ham bilmayman.

Men kapitan Bruno gapirib bergan narsalar to'g'risida o'ylanib qoldim.

Shunday mashaqqatli hayot kechirib, ko'p narsalarga erishish uchun sizlar kuchli irodayu qat'iy xarakterga ega bo'lgansizlar.

— Ehtimol, lekin bularga yana bir narsani qo'shmoq kerak, aks holda hech narsaga erishib bo'lmasdi.

— Bu ayni nima edi?

U to'xtadi va artistona harakat bilan qo'lini tepaga ko'tardi.

— Xudoga imon keltirish. Busiz adoyi tamom bo'lardik.

Xuddi shu damda biz doktor Kutraning uyiga yetib keldik.

Ellik beshinchi bob

Doktor Kutra barvasta bo'yli, juda semiz, keksa frantsuz ekan. Uning gavdasi ulkan o'rdak tuxumini eslatardi. Teshib yuborguday ko'm-ko'k samimiy ko'zlari tez-tez qandaydir mamnuniyat bilan semiz qorniga qarab qo'yardi. Yuzlari qip-qizil, sochlari oppoq edi. Bunday odamlarni bir ko'rganingdayoq yoqtirib qolasan. Doktor Kutra bizni frantsuz chekka shaharchalaridagi istagan uyda uchratish mumkin bo'lgan xonada qabul qildi: xonaga osilgan ikki-uch polineziyaliklar tasvirlangan rasmlardagi odamlar sizga g'alati qarab turishardi. U mening qo'llarimni bahaybat qo'llari bilan silkitib qo'ydi va do'stona, ammo ayyor ko'zlari bilan tikildi. Kapitan Bryuno bilan so'rasharkan, nazokat bilan xotini va bolalarini ham surishtirdi. Bir necha daqiqa mobaynida bir-birlariga xushomad gaplar aytishdi, ozroq g'iybat ham qilishdi, kokos va vanil hosili to'g'risida gaplashishdi va pirovardida mening tashrifim maqsadiga o'tishdi.

Men doktor Kutraning jonli obrazli hikoyasini o'ziday bera olmaganim tufayli o'z so'zlarim bilan undan eshitganlarimni bayon qilaman. Doktorning pastroq, ammo bahaybat gavdasiga muvofiq ravishda jarangdor ovozi, shuningdek, shubhasiz, artistlik talanti bor edi. Uning hikoyasiga quloq

solish, teatrdagi tomosha ko'rishdan ham qiziqarliroq edi.

Qachonlardir doktor Kutra betob bo'lib qolgan qabila boshlig'i ayolni ko'rgani Taravaoga boribdi. Bu semiz kampir bahaybat karavotda papiros chekib yotgani, qoratanli yaqinlaridan bir galasi uning atrofida girdikapalak bo'lishayotganini u nihoyatda jonli qilib gapirib berdi. Bemorni ko'rib bo'lganidan keyin uni boshqa xonaga chaqirib, tushlikka taklif etishibdi — xom baliq, qovurilgan banan, jo'jalar bilan — xullas, yerli xalqning sevimli taomlari bilan mehmon qilishibdi. Lekin tushlik mahalida eshikda yig'lab turgan yosh qizchaga ko'zi tushibdi. U bu holatga unchalik ahamiyat bermabdi, lekin eshikdan chiqib, uyiga ketish uchun ikki otli aravasiga o'tirayotganda haligi qizni yana ko'ribdi. U bir chekkada ko'zlaridan shashqator yosh oqqancha turar ekan. Doktor qandaydir bolakaydan qiz nima uchun yig'layotganini surishtiribdi. Qiz bog'dan tushib kelganini, og'ir betob bo'lib qolgan oq tanli odamni ko'rib qo'yishi uchun atayin kelganini aytibdi. Bu yerda esa unga doktorni ovora qilish mumkin emas, deb haydashayotgan ekan. Shunda u qizchani chaqirib, nima istashini so'rapti. Uni ilgari "Otel de Iya flyor"da ishlagan Ata yuborganini, Qizilning kasalligini aytipti. Qizcha uning qo'lga g'ijimlangan gazeta parchasini tutqazipti. Uning ichida yuz frankli pul bor ekan.

— Qizil kim o'zi? — deb so'rapti doktor yerli odamlarning biridan.

Unga Ata bilan birga yetti chaqirimlar naridagi vodiya yashaydigan odamni aytishlarini tushuntirishipti. Tushuntirib berishlariga ko'ra, bu Striklend ekanligini anglapti. Lekin vodiya faqat yayov yetib olish mumkin ekan. Doktorning yayov yurishi joiz bo'lmaganligidan, qizchani haydashayotgan ekan.

— E'tirof etishim kerakki, — dedi doktor men tomon o'girilib, — men ikkilanib qoldim. Tog' so'qmog'idan o'n to'rt kilometr yo'l bosish unchalik nash'a bag'ishlamaydi kishiga, buning ustiga, tong otgungacha uyingga ham qaytib borolmaysan. Ustiga-ustak, Striklend ko'nglimga o'tirmaydigan odam edi. Nonini yerli ayolga uylanish orqali topmoqchi bo'lgan ishyoqmas, o'zimiz singari gunohkor bir banda-da. Xudoyim-ey, bir zamonlar kelib butun dunyo uni daho sifatida tan olishini kim bilipti deysiz? Men qizdan nahotki u o'zi kelolmaydigan darajada kasal bo'lsa, deb so'radim.

Va u bilan qanday hodisa ro'y berganini surishtirdim. Qizcha jim turardi. Men, chamasi, jahl bilan javob berishni talab qilganimda yerga qaragancha yana yig'lab yubordi. Men yelkamni qisdim. Pirovard-natijada, mening burchim uni ko'rishga borishim kerak degan to'xtamga keldim-da kayfiyatim xunob holda qizchani orqasidan ergashdim.

Albatta, doktorning kayfiyati nihoyat manzilga yetib olishganda ham yaxshilanmadi. A'zoyi badanidan ter quyib ketdi, tashnalikdan o'lar holatga keldi. Ata ularni kutib turgan ekan, istiqbollari — so'qmoq bo'ylab pastga tushdi.

— Avvalo menga ichish uchun suv beringlar, — qichqirib yubordi u, aks holda tashnalikdan jon taslim qilaman. Baraka topkurlar, kokos yong'og'idan beringlar.

Ayol qandaydir bolaga qarab qichqirdi, u yugurib ketdi, daraxtga chiqib, pishgan yong'oqdan tashladi. Doktor odamni tetiklashtiradigan meva sharbatiga yutoqib yopishdi. Keyin u papiros chekdi, kayfiyati ko'tarildi.

— Xo'sh, qaerda u sizning Qizilingiz?

— U uyda, rasm chizayapti; Men sizning kelishingizni unga aytmaganman. Marhamat qilib, uni bir ko'rib qo'ying.

— U nimadan shikoyat qiladi. Hamonki u rasm chizayotgan ekan, Taravaoga o'zi borsa, meni bu la'nati yurishdan qutqarsa bo'lmasmidi? Mening vaqtim unikidan kam qimmatga ega emas, deb o'ylayman.

Ata hech narsa deya olmadi, bola bilan birga doktorning orqasidan uy tomon yurishdi. Uni bu yerga boshlab kelgan qizcha esa ayvonda o'tirardi, shu yerda devor yonida esa qandaydir kampir papiros tutatib yotardi.

Ata eshikni ko'rsatdi. Doktor atrofdagilarning o'zlarini g'alati tutishlaridan jahli chiqib, eshikdan ichkariga kirib, bo'yoq qoriladigan taxtachani tozalayotgan Striklendga ko'zi tushdi. Striklend faqat laxtakda bo'lib, eshikka teskari o'girilgan rasm o'rnatilgan molbert yonida turardi. U qadam

tovushini eshitib o'girildi va doktorga g'ijinib qarab qo'ydi. Buni u kutmagandi. Eti jimirlashib ketdi.

— Siz betakalluf kirib keldingiz bu yerga. Qanday xizmat?

Doktor endi o'zini biroz tutib olgandi, lekin ovozi hali asliga qaytmagandi. U birdaniga jahldan tushdi.

— Ha, men buni rad etolmayman. Men doktor Kutra bo'laman. Men Taravaodagi keksa urug' boshlig'inikida edim. Ata meni chaqirtiribdi.

— Ata tentak. To'g'ri, bo'g'inlarimda ozroq xastalik bor edi, ozroq bezgak tutayotgandi. Lekin bularning barchasi arzimagan narsalar, tez orada o'tib ketadi. Biror odam Papeetega borguday bo'lsa, xinini olib kelishni iltimos qilaman.

— Ko'zguga bir qarab qo'ying.

Striklend unga kulimsirab qarab qo'ydi-da, ingichka yog'och ramkaga solib, devorga osib qo'yilgan oddiygina ko'zguga qaradi.

— Xo'sh, nima bo'пти?

— Yuzingizdagi o'zgarishni ko'rmayapsizmi axir? Yuzlaringiz shishganini sezmayapsizmi? Nahotki, dahshatli kasalingizni aytishga majbur qilsangiz?

— Mendami?

— Oynaga yana bir qarab ko'ring, kasallikning tipik belgilarini ko'rasiz.

— Hazillashayapsizmi? — so'radi Striklend.

— Hazil qila olganimda o'zimni baxtiyor hisoblardim.

— Siz moxov bo'lib qolgansiz, demoqchimisiz?

— Baxtga qarshi, bunga shubha yo'q.

— Doktor Kutra juda ko'p odamlarga o'lim hukmini aytgan. Lekin har safar o'zi aytgan dahshatli xabardan keyin o'zini yo'qotguday talvasaga tushadi. Har safar bu xabarni aytganda o'sha bemor gulday ochilib turgan sog'lom, bebaho huquq — yashashga haqqi bo'lgan doktorga g'azab bilan boqqanini, yomon ko'rib qolganini sezgan. Striklend unga bamaylixotir va indamay tikilib turdi. Dahshatli kasallikdan o'zgarib boshlagan yuzida hayajonlanish va tashvishning zarracha ifodasi ko'rinmasdi.

— Ular bilishadimi? — so'radi nihoyat Striklend boshi bilan ayvonda g'alati, odatdan tashqari sukunatda o'tirganlar tomoniga imo qilib.

— Yerli xalq bu kasalning belgilarini yaxshi biladi, — javob berdi doktor. — Ular sizga buni aytishdan qo'rqishgan.

Striklend eshik tomon qadam tashladi va o'tirganlarga qarab qo'ydi. Uning yuzi dahshatli ko'rinishga ega edi shekilli. Zero ayvonda o'tirganlarning barchasi birdaniga faryod ko'tarib yuborishdi, keyin yig'lashga tushishdi. Striklend jim edi. Uydagilarga bir necha soniya qarab turdi-da, xonaga qaytib keldi.

— Sizningcha, qancha vaqtgacha bu kasallikka dosh bera olaman.

— Kim biladi deysiz? Gohida bu kasallik bilan yigirma yil ham yashash mumkin. Agar tez o'tib ketsa, baxtim chopti deyavering.

Striklend molbert yoniga keldi, parishonxotir unga tikildi.

— Siz mashaqqatli yo'l bosib keldingiz. Muhim xabar yetkazgan odamni rag'batlantirish adolatdan bo'ladi. Bu rasmni oling. Hozir u sizga hech qanday ahamiyatsiz bir narsa, ehtimol, qachonlardir bu rasmga egaligingizdan xursand bo'lasiz.

Doktor Kutra, rasmni olmayman, dedi. Unga hech qanday haq kerak emas: yuz frankli pulni esa allaqachon Ataga qaytarib berdi. Lekin Striklend rasmni olishga majbur qilayotgandi. Keyin ular ayvonga chiqishdi. Uydagilar ovoz chiqarib yig'lashardi.

— Tinchlan, xotin. Ko'z yoshlaringni art, — dedi Striklend Ataga. — Sen nimadan qo'rqasan. Tez orada bu yerdan ketaman.

— Seni mendan judo qilishmaydimi?

O'sha vaqtlarda orollarda moxovlarni sog'lom odamlardan ajratib tashlash to'g'risidagi qonun yo'q

edi, ular ozodlikda yurishlari man etilmagandi.

— Men tog'larga chiqib ketaman, — dedi Striklend.

Shunda Ata o'rnidan turib, uning ko'ziga tik qaradi.

— Agar xohlashsa boshqalar ketaverishsin. Men seni yolg'iz qoldirmayman. Sen mening erimsan, men sening xotiningman. Agar sen meni tashlab ketsang, uy orqasidagi anavi daraxtga o'zimni osaman. Bunga xudo nomi bilan qasam ichaman.

U shiddatkor va hukmdorona gapirardi. Bu miskin va itoatkor qiz emasdi, kuchli va qat'iyatli ayol edi. Uni tanib bo'lmasdi.

Men bilan bo'lib nima qilasan? Sen Papeetega qaytishing, tez orada u yerda o'zingga boshqa oq tanli erkakni topishing mumkin. Kampir bolalaringga qaraydi, Tiare bo'lsa seni jon deb yana ishga oladi.

— Sen mening erimsan, men xotiningman. Sen qaerda bo'lsang, men ham o'sha yerdaman.

Bir soniya Striklend o'zini tuta olmadi. Ko'zlariga yosh kelib, yuzidan ohista oqib tusha boshladi. Keyin u, odatdagidek, istehzoli kuldi.

— Bu ayollar ajoyib mavjudot-da, — dedi u doktorga. — Ularga itdan ham battar munosabatda bo'lishing, qo'ling og'riguncha urishing mumkin, ular esa baribir seni yaxshi ko'raverishadi. — U yelkasini qisdi. Xristianlikning eng bema'ni safsatalaridan biri, go'yoki ularda qalb bor emish.

— Doktorga nimalar deyapsan, — xavotirlanib so'radi Ata. — Sen meni tashlab ketolmaysan.

— Agar xohlasang, sen bilan qolaveraman, qizgina.

Ata erining yoniga cho'k tushib, oyoqlarini qo'llari bilan quchoqlab olib, o'pdi. Striklend doktor Kutraga nim tabassum qilib qarab qo'ydi.

— Pirovard-natijada, ular o'zlariga rom etib olishadi va siz ular oldida ojiz qolasiz. Oqdir, qiziltanlidir — hammasi bir go'r.

Doktor Kutra bunday dahshatli baxtsizlikka hamdardlik bildirib o'tirish telbalik bo'lishini bilardi, indamay eshik tomon yurdi. Striklend Tanega, uydagi yigitchaga qishloqqacha kuzatib qo'yishini tayinladi.

Doktor jim bo'lib qoldi, keyin menga murojaat qilib, gapida davom etdi:

— Men sizga Striklendni xush ko'rmasligimni aytgan edim. Lekin Taravao tomon asta-sekin tog'dan tushib kelayotganimda dahshatli baxtsizlik to'g'risidagi haqiqatni sabot bilan kutib olgan bu odamning mardonaligiga beixtiyor qoyil qoldim. Xayrlashayotganimda Tanega ba'zi dorilar berib yuborishimni aytdim. Lekin bu dorilarni Striklend ichishga, buning ustiga, ular biror foyda keltirishiga unchalik ishonmasdim. Shuningdek, boladan Ataga qachonki odam yuborguday bo'lsa, kelishimni ham bildirib qo'ydim.

Hayot o'ta shafqatsiz narsa, tabiat gohida o'z farzandlarini mazax qiladi. Papeetedagi shinamgina uyimga og'ir kayfiyatda qaytib keldim.

Ancha vaqtgacha hammamiz jim qoldik.

— Lekin Ata menga odam yubormadi, — yana gapini boshladi doktor. Vaziyat shunday bo'ldiki, ancha paytgacha orolning o'sha qismiga borishga to'g'ri kelmadi. Striklend to'g'risida hech narsa eshitmasdim. Ata ikki marotaba Papeetega bo'yoqlar sotib olish uchun kelib ketibdi, lekin uni ko'ra olmadim. Oradan ikki yildan ko'proq vaqt o'tgach, Taravaoga, yana o'sha keksa qabila boshlig'i bo'lgan kampirnikiga borishga to'g'ri keldi. U yerdagilardan Striklend to'g'risida biror xabar bilasizlarmi, deb so'radim. Endi hamma uning moxov bo'lib qolganini bilardi. Birinchi bo'lib uydan Tane chiqib ketibdi, tez orada kampir va nabirasi ketib qolishibdi. Striklend Ata va bolalari bilan yolg'iz qolishibdi uyda. Hech kim ularning mevazor bog'lariga yaqin yo'lamabdi. Bu yerdagi odamlar moxovdan naqadar qo'rqishlarini tasavvur ham qila olmaysiz. Qadim zamonlarda esa biror kimsada moxov alomati paydo bo'lishi bilanoq, uni darhol o'ldirishgan. Faqat qo'shni qishloqlik bolalargina tog' tepaliklariga chiqib yurishganida gohida paxmoq sariq soqolli, oq tanli odamga ko'zlari tusharkan. Shunda ular qo'rqib juftakni rostlab qolisharkan. Gohida kechalari Ata qishloqqa tushib, zarur narsalarni xarid qilish uchun do'kondorni uyg'otarkan. Odamlar undan Striklendga nisbatan ham

ko'proq qo'rqishlarini, nafrat bilan qarashlarini bilarkan. Bir kuni tasodifan ularning mevazorlari yaqinida paydo bo'lib qolgan ayollar Ataning daryoda kir yuvib o'tirganini ko'rib qolishganda unga tosh otishipti. Shundan keyin do'kondorga agar Ata yana bir marotaba daryoda kir yuvgunday bo'lsa, qishloq erkaklari uyiga o't qo'yib yuborishlarini aytib qo'yishni tayinlashibdi.

— Vahshiylar, — dedim men.

— Unday emas, janob, odamlar doimo odamliklaricha qolishadi. Qo'rquv ularni shafqatsizlikka yetaklaydi... Men Striklendni ko'rib kelishga qaror qildim, bemor kampirni ko'rganimdan keyin yo'l boshlovchilikka biror odamni berishlarini so'radim. Lekin hech kim men bilan borishga jur'at eta olmadi.

Doktor Kutra mevazorga kelganda odamni zirqiratib yuboradigan g'ussa yuragini ezdi. Yurishdan qizib ketgan bo'lsa-da, titrardi. Havoda qandaydir yovuz bir narsaning sharpasi kezib yurar, olg'a siljishga izn bermasdi. Xuddi muayyan sirli kuchlar uning yo'lini to'sib turganday, ko'rinmas qo'llar orqaga tortayotganday. Hech kim bu yerga kokos yong'oqlarini terish uchun kelmasdi. Ular yer bilan bitta bo'lib chirib yotardi. Hammayoq xarobaga aylangan, o'tlar odam bo'yi o'sib ketgandi. Og'ir mehnat va mashaqqat evaziga cho'ldan yulib olingan yer yana asliga qaytguday holatga tushib qolgandi. "Iztiroblar maskani bo'lib qolipti bu yer", — ichida o'yladi doktor. U uyga yaqinlashganda bu yerdagilarga xos bo'lmagan sukunat hukm surardi. Doktor, uyni tashlab ketishgan, degan qarorga keldi. Keyin uning ko'zi Ataga tushdi. U oshxona vazifasini o'taydigan bostirmada cho'kkalab o'tirar va qozonda nimadir pishirardi. Ayolning yonginasidagi bolakay tuproqqa qorilganicha o'tirardi. Doktorga ko'zi tushgan ayol hatto kulib ham qo'ymadi.

— Men Striklendni ko'rib qo'yish uchun kelgandim, — dedi doktor.

— Kirib, unga aytaman.

Ayol uy tomon yurdi, zinalardan ko'tarilib, ayvonga chiqdi-da, eshikni ochdi. Doktor Kutra uning orqasidan yurdi, lekin ayolning ishorasi bilan qadamini sekinlatdi. Eshik ochilganda ichkaridan yaqin orada moxov borligidan darak beruvchi yurakni orziqtiruvchi hid gupirdi. Doktor Ataning nimadir deganini, keyin Striklendning ovozini eshitdi, lekin uning ovozini tanimadi. Ovozi xirillab chiqar, biror so'zni anglab bo'lmasdi. Doktor Kutra qoshini chimirdi, kasallik ovoz pardalariga ta'sir qila boshlaganini tushundi. Ata yana ayvonga chiqdi.

— U sizni ko'rishni istamayapti. Siz ketishingiz kerak.

Doktor ichkariga kirishga intildi, lekin Ata uni ichkariga qo'ymadi. Shunda doktor yelkasini qisdi-da, orqasiga o'girilib keta boshladi. Ata uning orqasidan yurdi. Doktor ayol tezroq o'zini kuzatib qo'yishni istayotganini his etdi.

— Demak, men sizlarga hech qanday yordam berolmaymanmi? — so'radi u.

— Siz unga bo'yoqlar berib yuborishingiz mumkin. Bundan boshqa hech narsa istamaydi.

— U hamon ishlay olyaptimi?

— U uyning devorlariga rasm chizayapti.

— Hayotingiz naqadar dahshatli, bolaginam.

Shunda u kulimsirab qo'ydi, ko'zlarida esa mislsiz muhabbat yolqini alangalandi. Doktor Kutra hayratdan lol qoldi. Qalbida ayolga ehtirom tuyg'usi jo'sh urdi. Bu tuyg'usini ifodalashga intildi.

— U mening erim, — dedi Ata.

— Ikkinchi bolang qani? — so'radi u. — O'tgan safar kelganimda ikki bolani ko'rgandim.

— U o'ldi. Biz uni mango daraxtining tagiga ko'mdik.

Ata u bilan yana biroz yurdi-da, uyga qaytishi kerakligini aytdi. Doktor Kutra ayol qishloqdoshlaridan birortasini uchratib qolishdan cho'chiyotganini tushundi. Doktor zarurat tug'ilguday taqdirda odam yuborsangiz darhol yetib kelaman deb avvalgi gapini qaytardi.

Ellik oltinchi bob

Oradan ikki yil, ehtimol uch yil o'tdi. Zero, Taitida vaqt qanday o'tganini ilg'ay olmayсан. Doktor Kutraga Striklendning o'limi yaqinlashib qolganini xabar qilishdi. Ata Papeetega boradigan pochta aravasini to'xtatib, doktorga kirib o'tishni iltijo qilgandi. Lekin doktor uyida yo'q ekan, u bu noxush xabarni faqat kechqurungina eshitdi. Bunday paytda yo'lga chiqish ma'nisizligini bilgan doktor ertasiga tong mahalida yo'lga tushdi. U Taravaogacha yengil izvoshda yetib oldi va Ataning uyigacha bo'lgan yetti chaqirimlik yo'lni so'nggi marotaba piyoda bosib o'tdi. So'qmoq yo'lni o't qoplabdi, chamasi, bu yo'ldan so'nggi yillarda hech kim o'tmagan. Yurish qiyin edi. U goh irmoqchanning qotib qolgan yo'lidan qoqila-qoqila yurar, goh shoxlari tarvaqaylab ketgan daraxtda osilib turgan asalari inlariga tegib ketmaslik uchun tikanli chakalakzor orasidan engasha-engasha olg'a odimlar, yurishning hech iloji bo'lmagan qoyalarga tirmashib tepaga intilardi. Chor atrofda go'riston sukunati hukm surardi.

Nihoyat uzoqdan kichkina, bo'yalmagan, endilikda xarobaga aylana boshlagan uyga ko'zi tushganda doktor yengil nafas oldi. Lekin uy atrofini ham chidab bo'lmas sukunat qoplagandi. U uyga yaqinroq bordi, qizdira boshlagan oftobni parvo qilmay o'ynab yurgan bolakay unga ko'zi tushganda qo'rqib o'zini orqaga oldi. Bu yerda har bir notanish odam dushman hisoblanardi. Doktorga bolakay o'zini palma daraxti panasidan kuzatib turganday tuyuldi. Uyning ayvonga qaragan eshigi lang ochiq edi. U baland ovozda chaqirdi, hech kim ovoz bermadi. U ichkariga kirdi. Ichkari uyning eshigini taqillatdi, lekin bu safar ham javob bo'lmadi. U ichkari uyning eshigini ochib kirdi. Dimog'iga urilgan sassiq hiddan esini yo'qotguday darajaga keldi, dastro'molini burniga bosib, ichkariga kirishga o'zini majbur etdi. Uyni qorong'ulik o'z domiga tortgandi. Charaqlayotgan oftob tig'ida yurib kelgani uchun avvaliga hech narsa ko'rmadi. Keyin seskanib ketdi. U qaerda turganini tushunmasdi. Uni qandaydir ertaklar olami o'rab olgandi. Daraxt taglarida yalang'och odamlar yurgan bokira o'rmonda turganday his etdi o'zini. Keyin u devorlarga shunday rasmlar chizilganini angladi.

— Xudoyim-ey, nahotki meni oftob urgan bo'lsa, — ming'irladi doktor.

Xonadagi qandaydir yengil harakat uning e'tiborini o'ziga tortdi va Ataga ko'zi tushdi. U yerda yotar va xiqillab yig'lardi.

— Ata, — chaqirdi u, — Ata!

U boshini ham ko'tarmadi. Badbo'y hiddan doktorning ko'ngli aynidi, sigara tutatdi. Ko'zlari endi qorong'ilikka o'rgandi va atrofidagi devorlarga chizilgan rasmlarga nigohi tushganda yuragini benihoya hayajon qopladi. U rassomchilikdan hech narsa tushunmasdi, lekin bu yerda ko'rayotganlari doktorni lol qoldirdi. Uyning polidan shiftigacha g'alati va murakkab kompozitsiyali rasmlar qoplagandi. Bu rasmlar g'aroyib va sirlil edi. Doktorning yuragi orziqib ketdi. Qalbida uyg'ongan tuyg'ularni tushunish ham, tahlil etish ham mumkin emasdi. Uning hayrati dunyoning yaratilishini o'z ko'zi bilan ko'rib turgan odamning olijanob va ulug' hayrati edi. Bu g'oyat buyuk, ta'sirchan va g'alati taassurot edi. Shu bilan birga qandaydir dahshatli tuyg'ulardan hatto qo'rqib ketdi. Chamasi, bu narsalarni tabiatning boshqalardan yashirin qa'riga kira olgan, u yerdagi go'zal va qo'rqinchli sirlarni ilg'ay olgan odamning qo'llari bilan yaratilgan edi bu mo'jizali rasmlar. Inson zoti tushunishi man etilgan narsalarni anglab yetgan odamning qo'llari bilan yaratilgan edi bular. Shu bilan birga bular qandaydir ibtidoiy va dahshatli ko'rinardi. Bugina emas, noinsoniy tuyulardi. Doktor beixtiyor ravishda sehrarlik to'g'risida o'yladi. Bular nihoyatda go'zal va shu bilan birga hayosizlarcha yaratilgandi.

— Xudo haqqi, bu daho-ku!

Bu so'zlar doktorning og'zidan beixtiyor ravishda chiqib ketdi.

Keyin nigohi burchakdagi bo'yra uyumiga tushdi. U burchakka yaqinlashib, Striklendning dahshatli, badbashara, dabdalasi chiqib ketgan aftini ko'rib qoldi. Striklend jon taslim qilgan edi. Doktor, Kutra o'zini qo'lga olib sasib ketgan murdaga engashdi. Lekin shu soniyadayoq seskanib ketdi. Yuragi qo'rquvdan to'xtab qolganday bo'ldi: kimdir uning orqasida turardi! Bu Ata edi. Ayolning yaqinlashganini u sezmay qolgandi. Ata doktorning yonginasida turar, u ham Kutra qarayotgan

narsalarga qarardi.

- Ey, xudoyim, asablarim tamom bo'lipti, shekilli. Meni o'lguday qo'rqitib yubordingiz. U yana bir marotaba ko'rib yurgan odamining ayanchli qoldig'iga qaradi va orqasiga tisarildi.
- U ko'r bo'lib qolganmidi?
- Ha, bundan bir yil ilgariyoq ko'r bo'lib qolgandi.

Ellik yettinchi bob

Kutra xonim xonaga kirishi bilan gapimiz uzilib qoldi. Kutra xonim to'ladan kelgan, barvasta qomatli, qirrador katta burunli, kelishgan ayol edi. U doimo qomatini tik tutib yurardi. U biror daqiqa bo'lsin tropik iqlimning odamni bo'shashtiruvchi kuchlariga bo'ysunmas, qaytaga mo'tadil iqlimda yashaydigan ayollarga qaraganda ham faolroq va harakatchanroq edi. Gapirishdan charchamaydigan xonim birpasda bizga qator yangilik va shov-shuvlarni to'kib tashladi. O'rtamizda hozirgina bo'lib o'tgan gaplarimiz xonimning keltirgan xabarlari oldida haqiqatdan uzoq, almisoqdan qolganday tuyuldi.

- Xonamda Striklendning rasmi osig'liq turipti. Uni ko'rishni istaysizmi?
- Jon-jon deb.

Biz o'rnimizdan turdik, u meni ayvonga, to'g'rirog'i, uy atrofini egallagan peshayvonga boshladi. Peshayvonda turib bog'dagi qiyg'os ochilgan gullarga zavqlanib tikildik.

— Men uzoq vaqtlargacha Striklendlar uyi devorlariga ishlangan rasmlardagi g'aroyib dunyo haqidagi taassurotlardan qutula olmadim, — dedi doktor parishonxotirlik bilan.

Men ham shu haqida o'ylardim. Nazarimda Striklend shu rasmlardagina ko'nglida bor narsalarini to'kib solgandi. Striklend sokinlikda, bu oxirgi imkoniyat ekanligini tamomila anglagan holda, hayot haqida nimaniki o'ylasa, nimagaki aqli yetgan bo'lsa, ro'yirost ko'rsata oldi. Ehtimol, o'zi ham mana shu asari tufayligina ko'ngli taskin topgandir. Nihoyat butun umri mobaynida zo'r berib tayyorlangan asari bitishi bilanoq, unga azob berib kelgan shayton vasvasasidan ham qutuladi. Butun umr azob chekkan isyonkor qalbi ham xotirjamlik topadi. U endi o'limga tayyor edi, zero u o'z vazifasini ado etib bo'lgandi.

- Devorlardagi rasmlarda nimalar tasvirlangandi?

— Buni aytib berish qiyin. Sizga qanday tushuntirsam bo'larkin, hammasi juda g'alati va g'aroyib edi, huddi olamning boshlanishini, jannatni, Odam Ato va Momo Havo ko'rganday tasvirlangan edi. Xoh erkak, xoh ayol bo'lsin, umuman, inson tanasi go'zalligiga madhiya, ulug'vor va loqayd, maftunkor va shafqatsiz tabiat gimni edi. Rasmda tasvirlangan makonning kengligi, vaqtning tugamasligini his etishdan yurak larzaga kelardi.

Striklend men har kuni ko'rgan daraxtlar — kokos, banan, tamarinda, kok daraxtlarini tasvirlagandi. O'sha rasmni ko'rganimdan beri men bu daraxtlarga boshqacharoq ko'z bilan qarayman va boshqacharoq ko'raman. Ularda qandaydir tirik ruh va sirlar yashiringanini his etaman, bularni bilishga intilaman, lekin har safar buni eplolmayman. Ranglar ham menga tanishday tuyuladi, shu bilan birga butunlay boshqacha. Rasmlarning har bir qismida ranglar o'ziga xos ma'no kasb etadi. Yalang'och erkaklar va ayollar-chi! Ular yer odamlariga o'xshaydi, shu bilan birga biz ko'rib yurgan odamlardan tamomila boshqacha. Ular xuddi loydan yasalganday, shu bilan birga, ularda ilohiylik uchqunlari ham seziladi. Qarshingizda ibtidoiy instinktlaridan xalos bo'la olmagan odamlar namoyon bo'ladi, shu bilan bir vaqtda ularda o'zingiz tasvirlanganingizni ko'rib, etingiz jimirlashib ketadi.

Doktor Kutra yelkasini qisdi va kuldi.

— Siz balki ustimdan kularsiz. Men moddiyunchi, shu bilan birga semiz odamman. Lirika menga yarashmaydi. Men o'zimni masxara qilishga asos berayapman. Lekin sizga aytadigan chin so'zim

shuki, hayotimda hech qachon san'at menga bu qadar kuchli ta'sir ko'rsatmagandi. To'g'ri, Sikstin ibodatxonasida xorchi turadigan joyning shiftini ko'rganimda ham shunday holatga tushgandim. Bu shiftni ishlagan odamga tahsinlar o'qigandim. Bu genial va g'oyat mahobatli ish edi. Uning oldida o'zimni arzimas chuvalchangday his etdim. Lekin Mikelanjeloning ulug'ligiga biz tayyorlanganmiz va o'rganib qolganmiz. Madaniy dunyodan olisda joylashgan Taravao tepasidagi tog' darasidagi g'arib bir kulbada ko'rganim mo'jizaga esa tayyor bo'lish mumkin emasdi. Mikelanjelo sog'lom va risoladagi odam bo'lgan. Uning ijodida vazmin ulug'vorlik bor. Bu yerda esa nimadir qalbingizni junbushga keltiradi. Bu narsa aynan nimaligini bilmasdim. Lekin men o'zimni yo'qotib qo'ygandim. Bu tuyg'uni sizga qanday tushuntirsam ekan? Bu holat xuddi ichkaridagi xonada hech kim yo'q degan ishonch bilan eshik oldida o'tirganingda, birdaniga kimdir borligini anglaganingda dahshatga tushganingdagi holatga o'xshaydi. Bunday vaqtda o'z-o'zingni so'kasan, asabingdan shikoyat qilasan. Shunday bo'lsa ham... Bir-ikki daqiqa qo'rquvdan qutula olmaysan, nimadir tomog'ingdan bo'g'ayotganday bo'ladi. To'g'risini aytishim kerak, o'sha g'alati shoh asarlar buzib tashlanganini eshitganimda ham unchalik xafa bo'lganim yo'q.

— Nobud bo'ldimi?

— Ha, siz buni bilmaganmidigiz?

— Men qaerdan bilay? Bu asarlar to'g'risida ilgari hech narsa eshitmagan edim. Lekin sizning gapingizni eshitib o'tirganimda ular rasmlarni yig'ish bilan shug'ullanuvchi biror havaskorning qo'lga tushganmikin deb umid qilgandim. Axir Striklend asarlarining to'liq ro'yxati haligacha yo'q-da.

— U ko'r bo'lib qolgach, devorlarini rasmlar bilan bezab tashlagan ikki xonada soatlab o'tirardi, ko'rmaydigan ko'zlari bilan o'zi ijod etgan narsalarga tikilar, ehtimol avvalgiga qaraganda ham, balki butun umri mobaynida ko'rganidan ko'ra ko'proq narsa ko'rardi. Ata menga u hech qachon o'z qismatidan shikoyat qilmaganini, jasorat hech qachon uni tark etmaganini gapirib berdi. So'nggi nafasigacha uning ruhi nurafshon va olijanob bo'lib qoldi. Lekin u xotinidan dafn marosimi o'tgach, uyni yoqib yuborishga so'z olgan. Chamasi, men sizga o'z qo'llarim bilan unga go'r qaziganimni, zero yerli odamlardan birortasi zaharlangan uyga yaqinlashishga jur'at eta olmaganini, murdani Ata bilan birga bir-biriga ulab tikilgan uch qavatli kiyimga o'rab, mango daraxti tagiga ko'mganimizni aytmadim shekilli. Shunday qilib, Ata uyni yoqib yuborish va uy batamom kul bo'lgungacha bu yerdan ketmaslikka eriga so'z bergan ekan.

Men ancha vaqtgacha jim qoldim, xayol surdim va oxirida shunday dedim:

— Demak, u oxirigacha qanday bo'lsa shundayligicha qolipti-da.

— Shunday deb hisoblaysizmi? Men bu telbalikdan Atani qaytarishni o'z burchim deb bildim.

— Hatto menga aytib bergan gaplaringizdan keyin ham-a?

— Ha. Men bu narsa dahoning ijodi ekanligini tushundim, insoniyat bundan bahramand bo'lmog'i kerakligi to'g'risida o'yladim. Lekin Ata meni eshitishni ham istamasdi. U eriga so'z bergan edi. Bunday vahshiylarcha harakat ko'z o'ngimda sodir bo'lmasligi uchun ketib qoldim. Keyinchalik Ata erining istagini o'rinlatib bajarganini, uylarga, bo'yalarga kerosin sepib yoqib yuborganini, oradan yarim soat o'tgach, o'rnida yiltillab turgan chirindilar qolganini, san'atning ulug' asari nobud bo'lganini eshitdim.

— Menimcha, Striklend buning shoh asar ekanligini bilgan. U o'zi yaratishni istagan asarni chiza olgan edi. Uning hayoti xotima topdi. U olamni yaratdi va go'zalligini ko'ra oldi. Keyin mag'rurligi va manmanligi tufayli uni barbod etdi.

— Xo'sh, rasmni sizga ko'rsatadigan vaqt bo'ldi, — dedi doktor Kutra va eshik tomon yurdi.

— Ata va bolasining taqdiri nima bilan tugadi?

— Ular Markiz orollariga ketib qolishdi. U yerda Ataning qarindoshlari bor ekan. Uning o'g'li qaysidir kemada xizmat qilarkan, aytishlaricha, otasiga juda o'xshab ketarkan.

Doktor xona eshigi oldida to'xtadi.

— Bu mevali natyurmort, — dedi u kulib. — Siz bu shifokor xonasi uchun unchalik mos rasm emas, dersiz. Lekin xotimim bu rasm mehmonxonada osig'liq turishini sirayam istamaydi. Uning fikricha,

judayam beadab rasm emish.

— Beadab! Axir bu natyurmort-ku! — hayronlikdan xitob qilib yubordim.

Biz xonaga kirdik. Rasm darhol ko'zimga tashlandi. Men unga uzoq vaqt tikilib qoldim.

Bu banan, mango, apelsin va yana qandaydir mevalar uyumi tasvirlangan rasm edi. Bir qarashda oddiygina natyurmort. Postimpressionistlarning ko'rgazmasida beparvoroq tomoshabin bu rasmni oddiygina asar sifatida qabul qilishi mumkin. Keyinroq bu rasm ko'z o'ngida qayta-qayta jonlanaverishi va o'ziga o'zi nega shunday deb savol beradi. Lekin rasm butun umrga esida qoladi.

Rasmlarning bo'yoqlari shu qadar odatdan tashqariki, ular uyg'otgan tuyg'ularni so'z bilan ifodalash qiyin. Qoramtir-ko'kish, anglash qiyin bo'lgan qandaydir ranglar jilosi hayotning sirli tebranishlarini aks ettirardi. Qip-qizil, sasiy boshlagan xom go'shtday dahshatli ranglar qandaydir tuyg'ular uyg'otib, Geliogabala davridagi qadimgi Rim saltanati davrlarini xotiraga tushiradi, nayzabarg o'simliklar mevasi singari o'tkir ranglar Angliyadagi yangi yil bayramini, oppoq qor, o'yin-kulgi, bolalarning quvnoq qichqiriqlarini yodga soladi. Bu ranglarning hammasi sirli uyg'unlashib, kaptarlar ko'ksidagi momiqday noziklik kasb etadi. Bularning yonidan to'q sariq va bahoriy muattar hidlar tarqatuvchi o't-o'lanlar, toshdan-toshga urilib pastga intilayotgan shaffof tog' irmog'i suvining turfa, ta'riflash qiyin ranglari o'rin olgan. Bular qanday xayolotning mevasi o'zi? Ular Gesteridning polineziy bog'larida yetishgan. Rasmlardagi narsalar xuddi jonliga o'xshardi, ular yer tarixining hali narsalar to'la shakllanmagan bir davrida yaratilganday tuyulardi. Mevalar haddan tashqari qulf urib o'sgandi, xuddi nafas olayotganga o'xshardi. Ular sehrlangan mevalar edi. Bularni tatib ko'rmoq, inson qalbining sirlarini ochmoq, chiqib bo'lmas osmoniy qal'alarni egallash bilan barobar edi. Ular kutilmagan xavf-xatarlar bilan to'lib turganday, tatib ko'rgan odam hayvonga yoxud xudoga aylanib qoladiganday. Barcha sog'lom, qalbi toza odamlar bulardan cho'chib, o'zlarini orqaga olishlari tabiiy. Lekin shunga qaramay, ularda qandaydir joziba, o'ziga tortuvchi kuch bor edi. Xuddi yaxshilik va yomonlik daraxtiday ularda qandaydir Mavhumiyat yashiringandi.

Men chidab turolmadim, yerga qaradim. Striklend o'z sirlarini o'zi bilan birga go'riga olib ketganiga iqror bo'lgandim.

— Do'stginam Rene, gapimga quloq soling! — Kutra xonimning shahdam ovozi eshitildi. — Nima balo bilan bunchalik o'ralashib qoldingiz. Sizni kutishyapti. Janobdan so'ra-chi, biror qadah may icharmikinlar?

— Tashakkur, xonim, — dedim ayvonga chiqa turib.

May ichishga hojat qolmagandi.

Ellik sakkizinchi bob

Taitidan jo'nab ketadigan vaqtim keldi. Orola qabul qilingan mehmondo'stlik odatiga ko'ra, bu yerda uchrashgan odamlarimning barchasi menga sovg'a-salomlar keltira boshlashdi: kokos daraxti novdalaridan to'qilgan savat, pandanusdan to'qilgan bo'ya, yelpig'ich. Tiare menga uchta kichkina marvarid va po'rsildoq qo'llari bilan o'zi tayyorlagan uch banka guavili jele¹ hadya qildi. Vellingtondan San-Frantsiskogo tomon yo'l olgan va bir kechayu kunduz Taitida to'xtagan pochta kemasi yo'lovchilarni bortga chorlab, oxirgi gudokni chalayotganda Tiare meni o'zining bahaybat ko'kraklariga bosib quchoqladi — men bamisoli o'zimni mavj urayotgan to'lqin bag'rida turganday his etdim va lablarimdan qattiq o'pdi. Uning ko'zlarida yosh miltillardi. Kema asta-sekin ko'rfazdan suvosti qoyalariga chap bergan holda nihoyat ochiq dengizga chiqib olganimizdan so'ng, qalbim bo'shab, g'amgin bo'lib qoldim. Yengil shamol hamon orolning o'ziga tortuvchi maftunkor iforini yetkazib turardi. Taiti juda ham olis o'lka, shu bois bundan keyin uni hech qachon ko'rmasligimni bilardim. Hayotimning yana bir bobi xotima topgandi va men muqarrar o'limga yaqinlashayotganimni his etdim. Oradan bir oy o'tgach, men Londonda edim. Eng zarur ishlarimni yo'lga qo'yib yuborganimdan keyin Striklend xonimga xat yozdim. Eri hayotining so'nggi yillari to'g'risidagi mening hikoyam uni

qiziqтира kerak deb o'yladim. Oxirgi marotaba uni urush boshlanishidan sal oldinroq ko'rgan edim. Endilikda esa uning manzilini shahar telefon daftaridan qidirib topishga to'g'ri keldi. U bir kunni tayinladi. Men tayinlangan kuni uning Kempden-Xilldagi shinamgina yangi uyiga kirib bordim. Xonim hozir oltmishlarga yaqinlashib qolgan bo'lishi kerak, lekin yosh ko'rinardi, hech kim uni ellikdan oshgan deb o'ylamasdi. Uning unchalik ajin bosmagan ozg'in yuzi keksayganida farishtali ko'rinadigan ayollar toifasiga kirardi. Ayolning hozirgi holatiga qarab Striklend xonim yoshligida juda go'zal bo'lgan, deb ehtimol qilishi mumkin edi. Aslida esa hech qachon bunday bo'lmagan. Sochlari oq emas, lekin oq oralagan, ularni juda chiroyli turmaklab yuradi, egnidagi qora ko'ylagi esa oxirgi moda bo'yicha tikilgan. Kimdir menga aytgan va hozir esimga tushgan gapga qaraganda uning opasi Mak-Endryu xonim eri vafotidan keyin ikki yilgina umr ko'rgan. Vafoti oldidan mol-mulkini singlisiga vasiyat qilgan. Uyning ko'rinishi va menga eshik ochgan, chiroylikkina kiyinib olgan xizmatkorga qaraganda meros qolgan mulk beva ayolning yaxshigina yashashi uchun yetarli darajadagi mablag' bo'lsa kerak.

Mehmonxonada yana bir mehmonga duch keldim. Uning kimligini bilganimdan keyin nima sababdan ayni shu soatga chaqirilganimning sababini tushundim. Striklend xonim meni mehmon, janob van Byuse-Teylorga shu qadar yoqimli tabassum bilan tanishtirdiki, go'yo bu ishi uchun mo'tabar amerikalikdan uzr so'rayotganga o'xshardi.

— Biz, inglizlar juda johil xalqmiz. Izoh berishga majburligim uchun uzr so'rayman sizdan. — Bu so'zlarni aytib men tomonga o'girildi. Janob van Byuse-Taylor — ulug' amerika tanqidchisi. Agar uning kitoblarini o'qimagan bo'lsangiz, ma'lumotingizda katta bo'shliq bor deb bilavering. Buni darhol to'ldirib olishingiz kerak. Janob Taylor hozirgi kunda bizning qimmatli Charli haqida kitob yozayaptilar. Ba'zi masalalarda unga yordam berib yuborishimni iltimos qilib kelibdilar.

Janob van Byuse-Taylor oriqdan kelgan, taqir katta boshli odam ekan. Chuqur ajin bosgan sarg'ish yuzlari juda kichkinaga o'xshab ko'rinardi. U amerikanacha lahchada gapirar, g'oyat nazokatli va bosiq edi. Uning o'ta vazminligiga qarab turib Charlz Striklend bilan nima sababdan qiziqib qoldiykin deb o'zimga o'zim savol berdim. Striklend xonim o'z erini muloyimlik bilan eslashi meni hayron qoldirdi. O'zaro gaplashib turishganida men xonaga razm soldim. Striklend xonim zamonadan orqada qolmaslikka intilayotgani sezildi. Ilgarigi uyidagi Morris gulqog'ozlari, qalin ip gazlamadan nishona ham qolmapti. Xuddi shuningdek, Eshli-Gardenzdagi qachonlardir mehmonxonani bezab turgan Erendel gravyuralari ham ko'rinmaydi. Endilikda bu yerda yorqin bo'yoqlar hukmron edi. Striklend xonim hozir modaga aylangan fantastik ranglar Janubiy dengizlardagi uzoq orolda yashagan bechora rassom orzulari tufayli maydonga kelganini bilarmikin deb o'zimga o'zim savol berdim. Bu savolimga xonimning o'zi javob berdi.

— Divan yostig'ingiz judayam g'aroyib-ku, — dedi janob van Byuse-Taylor.

— Sizga yoqadimi ular? — so'radi tabassum bilan. — Bu Bakst ijodiga tegishli.

Devorlarga qaysidir Berlin noshiri tomonidan chiqarilgan Striklend eng yaxshi rasmlarining rangli nusxalari osilgandi.

— Siz mening rasmlarimni tomosha qiling, — dedi Striklend xonim menga. — Tabiiyki, bu asarlarning asl nusxalarini men ololmayman, lekin bu nusxalarga egaligimdan xursandman. Ularni nashr etgan noshir yubordi bu rasmlarni. Bu menga judayam taskin beradi.

— Bunday rasmlar orasida yashash juda maroqli bo'lsa kerak, — dedi janob van Byuse-Taylor.

— Ha. Ular judayam fayzli ko'rinadi.

— Mening chuqur e'tiqodim shundayki, chinakam san'at asari doimo fayzli bo'ladi.

Tanqidchi va Striklend xonim nigohlarini bolasini emizayotgan yalang'och ayol tasvirlangan rasmga qaratishdi. Rasmdagi ayol yonida turgan yosh qizcha cho'kkalagan holatda o'zini ko'rmayotgan chaqaloqqa gul uzatardi. Ularga yuzini ajin qoplagan munkillagan jodugar kampir qarab turardi. Bu muqaddas oila to'g'risidagi Striklendning talqini edi. Men rasm uchun asos bo'lgan qiyofalarga Taitidagi oila a'zolari, ayol va chaqaloq esa Ata va uning to'ng'ichi bo'lsa kerak deb gumon qildim. "Lekin bular to'g'risida Striklend xonim biror narsa bilarmikin?" deb o'zimdanda so'radim.

O'rtadagi suhbat davom etardi, janob van Byuse-Taylor xonadon sohibasini xijolatga solishi ehtimol

bo'lgan narsalarga ustalik bilan chap berish odobiga, Striklend xonim esa biror kalima ham yolg'on qo'shmay eri bilan o'zi o'rtasidagi munosabatlar doimo yaxshi bo'lganini ustalik bilan tushuntirayotganiga hayron qolardim. Nihoyat, janob van Byuse-Taylor o'rnidan turib xayrlasha boshladi. Striklend xonimning qo'llarini ushlab xayrlashayotganda nazokat bilan minnatdorchiilik bildirdi.

— U sizni zeriktirib qo'ymagan bo'lsa kerak deb umid qilaman, — dedi xonim Teylor eshikdan chiqib ketishi bilanoq. — Albatta bu odamni toliqtiradigan mashg'ulot, lekin Charli to'g'risida odamlarga gapirib berishim mumkin bo'lgan narsalarni hikoya qilishga o'zimni burchli deb hisoblayman. Dahoning xotini bo'lish odamga juda katta mas'uliyat yuklaydi.

Ayol menga bundan yigirma yildan avvaldagidek ochiq yuz bilan tik qaradi. "Ayol ustimdan kulmayptimi o'zi?" — deb ichimda o'ylab qo'ydim.

— Siz, albatta, o'z ishingizni to'xtatib qo'ygan bo'lsangiz kerak? — so'radim undan.

— Ha, — beixtiyor javob berdi ayol. — Men o'sha paytlardayoq bu ishlar bilan ko'proq zerikkanimdan shug'ullanganman, boshqa sababi yo'q edi. Bolalarim idorani sotib yuborishga meni ko'ndirishdi, charchab qolasiz deb hisoblashadi.

Striklend xonim o'sha vaqtlarda tirikchilik o'tkazish uchun shunchalik "pastlashganini" unutgan edi. Go'zal ayolning instinkti o'zgaralar hisobiga ham yaxshigina yashash mumkinligini bildirgandi.

— Bolalarim hozir shu yerda, — dedi u. — O'ylaymanki, otasi to'g'risidagi gaplarni eshitish ularga ham qiziqarli bo'ladi. Robertni eslaysizmi? Maqtanib qo'yishim mumkin. U harbiy xoch ordeniga tavsia qilingan.

Ayol eshikni ochib, bolalarini chaqirdi. Xonaga mosh rang gazlamadan kiyim kiygan, lekin ruhoniylarniki singari yoqali, barvastadan kelgan, semizgina, kelishgan erkak kirib keldi. Xuddi bolaligi vaqtidagidek ko'zlari yonib turardi. Uning orqasidan opasi kelardi. Ayol xuddi onasi tengiga o'xshardi. Men Striklend xonim bilan tanishganimda xuddi shu ayolga o'xshab ketardi. Bu ayolning ko'rinishidan bolaligida juda chiroyli bo'lganday tuyulardi, aslida esa bunday bo'lmagan.

— Siz, albatta, ularni tanimaysiz, — mag'rurona tabassum bilan so'z boshladi Striklend xonim. — Mening qizim endilikda Ronaldson xonim. Eri artilleriya mayori.

— U haqiqiy askar, — shodon gapirdi Ronaldson xonim. — Zero, u mayordan yuqoriga ko'tarilmadi.

Mening esimga negadir o'sha paytlarda u muqarrar ravishda harbiy odamga turmushga chiqadi deb ishonganim tushdi. Juda latofatli va kamtaringina xonim Ronaldson, chamasi, o'zi hamma qatori emasligiga ishonchi qat'iyligini yashira olmasdi. Robertning harakatlari samimiyligi ko'rinib turardi.

— Mening Londonga kelishim sizning qaytgan vaqtingizga to'g'ri kelganligi juda soz bo'lipti-da, — dedi u. — Mening ta'tilim bor-yo'g'i uch kun.

— U butun qalbi bilan orqaga, o'z qismiga intilmoqda, — dedi onasi.

— Yashirib o'tirmayman, men u yerda vaqtni juda ko'ngilli o'tkazaman. Anchagina oshnalar orttirdim. Bu haqiqiy hayot. Urush, albatta, judayam dahshatli narsa, lekin u odamdagi eng yaxshi fazilatlarni uyg'otib yuborishi shubhasizdir.

Men ularga Charlining Taitidagi hayoti to'g'risida barcha eshitganlarimni so'zlab berdim. Ata va uning o'g'li xususida gapirishni ortiqcha deb bildim. Lekin boshqa barcha masalalarda iloji boricha aniq so'zlashga harakat qildim. Hikoyamni uning dahshatli o'limi bilan tugatdim.

Xonada bir necha daqiqa sukunat hukm surdi. Keyin Robert Striklend gugurt yoqib chekishga tutindi.

— Allohning tegirmoni sekin bo'lsa-da, doimo un chiqaraveradi, — dedi u.

Striklend xonim va Ronaldson xonim bu so'zlar muqaddas kitobdanligini sezib, boshlarini quyi egishdi. Nazarimda, Robert Striklend ham bu yanglish fikrga qo'shiladiganday tuyuldi. Negaligini bilmadimu, lekin to'satdan Striklend va Ataning o'g'li to'g'risida o'ylab qoldim. Menga Taitida aytib berishlariga qaraganda u quvnoq, xushmuomala o'spirin ekan. Men uni hozir, shu daqiqalarda yarim yalang'och, kalta ishtonda qaysidir kemada turganini ko'rganday bo'ldim. Uning butun kuni mehnat

bilan o'tadi, kechqurunlari kema yo'lovchi shamol epkinida to'lqinlar uzra ohista kezib yurganda matroslar yuqori palubaga yig'ilishadi, kapitan yordamchilari bilan trubka tortgancha oromkursilarda dam olishadi, u esa o'ziga tengqur o'spirin bilan chiyildoq muzikaga o'yinga tushadi. Tepasida esa ko'm-ko'k osmon, son-sanoqsiz yulduzlar, chor-atrof bepoyon Tinch okeani.

Bibliyadan keltirilgan iqtibos tilimda aylanadi, lekin men miq etmayman. Bilamanki, ruhoniylar odamlar oddiy kimsalarning ularning mulklariga aralashishlarini yoqtirishmaydi. Mening yigirma yetti yil mobaynida Uitstebleda pop yordamchisi bo'lib ishlagan amakim Genri bunday holatlarda shayton istagan paytida Bibliyadan iqtiboslar topib o'z foydasiga keltira oladi deb aytardi. U bir shillingga butun boshli o'n uchta eng yaxshi dengiz mollyuskasini sotib olish mumkin bo'lgan vaqtlarni yaxshi eslardi.

**Rus tilidan
Rahmatilla INOG'OMOV
tarjimasi.**

www.ziyouz.com

2008